Şehir-Mezar-Ma'bed İlişkisi

Medine (1-41/622-661) Özelinde

Barışcan İnik

Şehir – Mezar – Ma'bed İlişkisi

— Medine (1-41/622-661) Özelinde —

Barışcan İnik

Kitap Adı	:	Şehir – Mezar – Ma'bed İlişkisi — Medine (1-41/622-661) Özelinde —
Yazar	:	Barışcan İnik
ISBN	:	978-975-6497-67-8
SAMER Yayınları	:	36
Dizgi	:	SAMER
Kapak	:	SAMER
Genel Yayın Yönetmeni	:	Doç. Dr. Feyza Betül Köse

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

SAMER Yayınları

Adres : KSÜ Avşar Kampüsü

Onikişubat/Kahramanmaraş

İletişim : 0344 300 47 59

e-posta : samer@ksu.edu.tr

Kahramanmaraş-2020

Bu kitap, "Medine Şehri Bağlamında Şehir-Mezar-Ma'bed İlişkisi (h.1-41/m.622-661)" adlı yüksek lisans tezinin gözden geçirilmiş yayım halidir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihinde geçmişten bugüne birçok medeniyet havzası ortaya çıkmıştır. Bu medeniyet havzalarının hiçbirisi tamamen diğerlerinden bağımsız olmayıp biri diğerinin eksikliklerini, hatalarını telafi ederek tekâmülünü sürdürmüştür. Genel olarak tarih, özel olarak İslam tarihi incelendiğinde insanlık tarihine büyük katkıları olan diğer bir medeniyet ise İslam'dır.

İslam dini ortaya çıktığı ilk andan itibaren vahiy geleneğinin son halkası olduğunu vurgulamış ve diğer toplumlarla temasa geçerken bu ön kabul ile hareket etmiştir. Bunun sonucunda Müslümanlar İslam dininin ön gördüğü tevhid başta olmak üzere temel kaidelere ters düşmedikçe diğer toplumlardan hayatın her alanında faydalanma yoluna gitmiştir. Müslümanlar insanlığın birikimlerinden faydalanırken bunları tamamen taklit etmeyip kendi ilkelerini hayata hâkim kılmaya çalışmıştır. Müslümanların diğer kültürlerden faydalanarak kendine has bir anlayışla yeni bir kimlik inşa ve imar ettiği sahalardan bir diğeri şehirleşmedir. Nitekim Hz. Peygamber Medine'ye hicret ile beraber yapmış olduğu Mescid-i Nebevî ve etrafında oluşan şehir modeli insanlığın yabancı olduğu bir uygulama değildir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in harem kılarak kutsal kabul ettiği mescidinin yanına gömülmesi şeklindeki uygulama da kadim toplumlarda karşılaşılan bir durumdur. Hz. Peygamber'in yaptığı uygulamalara baktığımızda onun farkı şehri nasıl imar ettiğinden ziyade şehri hangi temel dinamikler üzerine kurduğu sorusunda ortaya çıkmıştır. Öyle ki Hz. Muhammed zor şartlar altında gelmiş

olduğu yeni toplumda Müslümanların aşamalı olarak bir araya getiren uygulamaları hayata geçirmiş ve en sonunda Medine şehrinde adaleti tesis etmiştir. Böylece adalet üzerine bina edilen şehirde insanlar huzur içerisinde yaşamışlardır. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ile beraber yapmış olduğu faaliyetler her ne kadar bilindik uygulamalarsa da bizim burada dikkat çekeceğimiz husus Medine şehrinin nasıl ve niçin Hz. Peygamber'in mescidi ve kabri etrafında gelişimini tamamladığı sorudur. Bu sorunun cevabını aradığımız "Medine Şehri Bağlamında Şehir – Mezar – Ma'bed İlişkisi (H.1-41 / M.622-661)" başlıklı çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır.

Çalışmamızın ilk bölümünde önce çalışmanın konusu, amacı ve kapsamı açıklanmış ve ardından da araştırmaya temel teşkil eden ana kaynaklar ve araştırma eserler ele alınıp konu açısından taşıdıkları öneme kısaca değinilmiştir. Daha sonra ise araştırmamızın temel dayanak noktasını teşkil eden şehir, mezar ve maʿbed kavramları ele alınmış ve sözlüklerden faydalanılarak bu kavramların etimolojik kökeni açıklanmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde ayrıca genel olarak kadim topluluklarda var olan şehir mezar ve maʿbed ilişkisine değinilmiş ve gerek görüldüğü yerde görsellerle desteklenmiştir. "Tarihi Açıdan Medine Şehri ve İslam Tarihinde Örnekliği Meselesi" başlığı altında ise Medine şehrinin oluşumu aşamalı olarak ele alınmıştır. Ardından Şehir tarihi çalışmaları yapılırken karşılaşılan temel sorun olarak İslam şehri nedir sorusuna cevap aranması amaçlanarak çeşitli alanlarda uzmanlaşmış yazarların İslam şehri tanımlarına yer verilmiştir. "Medine Şehri ve İslam Şehirciliği Bağlamında Önemi" başlığı altında da Medine şehrinin bulunmuş olduğu coğrafya ve orada yaşayan halklar hakkında bilgiler verilerek genel değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bunu yapmamızda ki temel amaç İslamiyet öncesi Medine şehrinin coğrafi ve toplumsal yapısını inceleyerek Hz. Muhammed'in şehircilik adına yapmış olduğu uygulamaları ortaya koymaktır. Bu bölümde son olarak "Medine Şehri'nin İslam Şehirciliğine Etki Eden Özellikleri" başlığı altında Medine'nin

İslam şehriciliği açısından sahip olduğu özellikler irdelenmiş ve ardında da "Şehir- Mezar – Ma'bed İlişkisi Bağlamında Kutsal" başlığında kutsalın tanımına yer verilerek mekânın kutsallaşma süreci ele alınmıştır.

İkinci bölümde Müslümanlar nezdinde kutsal mekân olarak telakki edilen Medine, Mescid-i Nebevî ve peygamberin kabrinin niçin ve nasıl kutsallaştırıldığı konuları başlıklar altında ele alınarak Medine şehrinin bu unsurlar etrafında nasıl geliştiği ortaya konmaya çalışılmıştır. İkinci bölümün sonunda ise Medine şehirciliği bağlamında oluşan İslam şehir modelinin hangi unsurlarla diğer medeniyetlerde var olan şehirlerden farklılaştığı ana hatlarıyla irdelenmiştir.

Bu çalışmamızda konu seçiminde tercihimize saygı duyan ve çalışmamızda yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ali HATALMIŞ'a, konumuzu sınırlandırma noktasında büyük katkıları olan Prof. Dr. Fatih Yahya AYAZ'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca araştırmam boyunca özellikle çalışmamızın konusunun sınırlılıkları ortaya koyan ve daima bu süreçte telkinleri ile bize yol gösteren Arş.Gr. Ahmet BEKEN'e ve Yüksek Lisans Öğrencisi Nur Kevser AŞÇIOĞLU'na en içten teşekkürlerimi sunmak isterim. Son olarak çalışmam boyunca maddi-manevi desteklerini her zaman gördüğüm aileme, çalışmamı takip eden, üslup ve yöntem açısından değerli katkıları olan ve her zaman olumlu telkinlerde bulunan değerli eşim Şeyma GÜL İNİK'e ve çalışmamın yayınlanmasını üstlenen SAMER Yayınları'na müteşekkirim.

Barışcan İnik
Adana-2020

– GİRİŞ –

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Çalışmamız İbn Haldun'un Mukaddime'sinde yer alan bir görüşten yola çıkılarak kaleme alınmıştır. İbn Haldun Mukaddime'sinde Müslümanlar için en önemli üç şehri zikrederek bu şehirlerin kabir etrafında kurulduğunu belirtmiştir. Bu şehirlerden ilki Mekke şehridir. İbn Haldun'un belirttiği üzere Mekke Hz. Hacer ve oğlu İsmail'in kabri etrafında kurulmuştur. İkinci şehri ise Medine'dir. Medine şehrini Müslümanlar nazarında ehemmiyetli kılan en önemli unsur Hz. Muhammed'dir. İslam öncesi dönemde Yesrib olarak bilinen şehir asıl kuruluşunu Peygamber'in mescidi ve kabri etrafında tamamlamıştır. Mekke ve Medine'den sonra Müslümanlar için kutsal kabul edilen önemli diğer bir şehir Kudüs'tür. Kudüs şehri ise Yahudi peygamberlerin kabri etrafında kurulmuştur. Biz çalışmamızda İbn Haldun'un görüşlerini temel dayanak noktası almakla beraber onun görüşüne ilaveten diyebiliriz ki Mekke, Medine ve Kudüs yalnızca mezar değil aynı zamanda ma'bed etrafında kurulmuş ve daha sonra ise şehir mab'ed merkezli gelişmiştir. Nitekim Mekke'de Kâbe, Medine'de Mescid-i Nebevî ve Kudüs'te de Süleyman Ma'bedi birer ibadet mekânıdır. Dolayısıyla biz çalışmamızda bu tezimiz üzerinden hareketle görüşlerimizi temellendirmeye çalıştık.

Akademik anlamda çalışılan herhangi bir konu üzerinde belirli noktalar da sınırlandırma yapmak gerekir. Buradaki en temel amaç konunun kendi içerisinde sürekliliğini sağlamak ve çalışılan konuyu bütüncül bir yaklaşımla ele almaktır. Biz de çalışmamızda bu yolu benimseyerek konumuzu Medine şehri ile sınırlandırma yoluna gittik. Bundan dolayı konumuzun temel dayanak noktası Medine şehri, Mescid-i Nebevî ve Ravza-i Mutahhara'dır. Çalışmamızda yukarıda zikrettiğimiz husustan hareketle Medine şehrinin Hz. Peygamber'in mescidi ve kabri etrafında tam anlamıyla kurulduğunu ve geliştiğini temellendirmeye çalıştık. Ayrıca bu durumun yalnızca İslam kültürüne mahsus olmadığını ve gerek Hz. Muhammed'in yapmış olduğu şehir uygulamalarının gerekse Medine şehrinin ma'bed ve kabir etrafında teşekkül etmesinin kadim geleneklerin bir uzantısı olduğunu vurgulamaya çalıştık. Bununla beraber bir mekânın nasıl kutsallaştığına değindik. Bunun için çalışmamızda somutlaştırma, bağlanma, ritüel ve mit dediğimiz dörtlü tasnifi benimseyerek bir mekanın niçin kutsal kabul edildiğini ele aldık. En nihayetinde Hz. Peygamber'in şehri uygulamalarının her ne kadar geçmiş kültürlerin birikimden yola çıktığını kabul etsek de İslam şehrinin hangi unsurlarla kadim geleneklerde var olan şehirlerden farklılaştığını ortaya koymaya çalıştık.

2. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırmamızın kapsamı Medine şehri bağlamında şehir-mezar- ma'bed ilişkisi olacaktır. Medine şehri Hz. Muhammed'in mezarı etrafında kurulmuş ve gelişmiş bir şehirdir. Bu sebeple çalışmamız Medine şehriyle sınırlı tutulmuştur

Medine şehri ve burada bulunan Mescid-i Nebevî ve peygamberin kabrine dair araştırmamız boyunca çeşitli zorluk ve sınırlılıklarla karşılaştık. Bunları maddeler halinde özetleyecek olursak;

1- Şehir kurmak yalnızca zaman ve mekânı tanımlama olmayıp aynı zamanda medeniyet iddiasıdır. Bu yüzden şehir tanımı yapılırken araştırmacılar objektif tanımlar yapmamışlardır. Bulundukları medeniyetin anlam dünyasından hareket ederek ötekini tanımlama yoluna gitmiştir. Bundan dolayı şehir tarihi çalışmalarının en önemli problemi şehrin ne olduğu ile ilgili kendi içinde sürekliliğini ve geçerliliğini koruyan bir tanımının olmayışıdır.

2- Şehir tarihi çalışmaları yapılırken tanımda karşılaşılan diğer bir problem ise yapılan tanımın yalnızca mekân ve zamana bağlı kalınarak sınırlandırılmasıdır. Tanımın en temel amacı araştırmacıların o alan hakkında genel bir kanaat sahibi olmasıdır. Ancak Max Weber örneğinden hareketle yapılan şehir tanımlarına baktığımızda şehir kavramı zaman ve mekân boyutuyla sınırlandırılmaktadır. Bu yüzden şehir tanımı yapılırken zaman veyahut mekân esaslı yapılan tanımlar genel anlamıyla sorunu açıklamaktan ziyade birçok soruna neden olmaktadır.

3- Şehir tarihi çalışmalarında karşılaşılan diğer bir sorun ise şehir tarihi çalışmalarının kendine ait bir soru, konu, yöntem ve kaynakları olan müstakil bilim dalı olup olmadığıdır. Bu husus hem Batı'da hem de Türkiye gibi bu alana yeni katkılar sunan ülkelerde tartışılmıştır. Nitekim şehir tarihi çalışmaları 1960'lı yıllara kadar bilimlerin kendi sınırlarını kesin bir şekilde belirlemesiyle genellikle bir disiplin olmaktan ziyade, farklı disiplinleri de kapsayacak şekilde kültür çalışmaları içerisinde yer almıştır

4- Şehir tarihi tartışmalarının indirgemeci bakış açısıyla ele alınması ve ulaşılan sonuçların bütün zaman ve mekâna genelleyerek yargıya varılması çalışma alanının diğer bir problemini ve sınırlılığını ortaya koymaktadır. Öyle ki bu tarz bir yaklaşım alanda yapılmış olan diğer çalışmaların göz ardı edilmesine neden olabilmektedir.

5- Şehir tarihi çalışmaları disiplinler arası bakış açısı ile ele alınmak ve araştırılmak yerine müstakil olarak sosyoloji biliminin konusu olduğu algısı

çalışmamızın boyunca karşılaştığımız diğer bir problemdir. Nitekim Genel itibariyle Türkiye'de şehir çalışmaları özelde ise İslam şehri çalışmaları son zamanlarda İslam tarihçileri tarafından incelenen bir saha olsa da daha çok sosyoloji alanında uzmanlaşmış araştırmacılar tarafından ele alınmış ve bu durum tarihsel verilerden hareketle şehir tarihi alanında yapılan çalışmalarının gelişmesini engellemiştir.

3. Araştırmanın Yöntem ve Kaynakları

Şehir konusu müstakil olarak bir bilim dalının uhdesinde olmayıp farklı disiplinler tarafından incelenen, araştırılan bir saha olmuştur. Bu sebeple çalışmamız boyunca nitel yöntem benimsenerek özellikle farklı disiplinler tarafından yapılan çalışmalar incelenmiş ve çalışmamızın çeşitli bölümlerinde farklı kaynaklardan faydalanma yoluna gidilmiştir. Buradaki en temel amaç konumuzu çok boyutlu ele almak ve çalışmamızı sağlam bir zemine oturtmaktır.

Çalışmamızda Medine şehri üzerine İslâm dünyasında yazılan ilk eser olan İbn Zebâle'ye ait *Ahbâru'l-Medîne* adlı eser sıkça başvurduğumuz kaynak olmuştur. Diğer taraftan siyer alanında yazılan en önemli kaynak eser olma özelliğine sahip "*es-Sîretü'n-Nebeviyye*"ya da "*Sîretü İbn Hişâm*" çalışmamız boyunca Medine'de Hz. Peygamber'in yapmış olduğu faaliyetlerin neler olduğunu tahlil etmemiz açısından faydalandığımız diğer eserdir. Bununla birlikte yer yer Taberî (ö.310/923)'n *Târîẖu'l-Ümem Ve'l-Mülûk*, Belâzürî (ö.279/892-3)'nin *Fütûhu'l-büldân*, İbnü'l-Esîr (ö.630/1233)'in *el-Kâmil fi't-Târîh*, İbnü'l-Kelbî (ö.204/820)'nin *Kitâbu'l-Esnâm*, Ya'kûbî (ö.292/905)'nin *Kitâbü'l-Büldân* yararlandığımız diğer kaynaklardır. Ayrıca şehir, mezar ve ma'bed kavramlarını açıklarken İbn Manzûr'un, (ö.711/1311), *Lisânü'l-'Arab*, Râgıb el-İsfahânî (ö.502/1108)'nin *Müfredat* adlı eserleri başvurduğumuz önemli sözlüklerdendir. Medine özelinde Hz. Peygamberin mescidine ve kabrine dair hadisler ele alınmış ve bu amaçla özel-

likle Buhârî'nin, (ö.256/870), *el-Câmi'u's-sahîh*, Müslim'in (ö. 261/875), *el-Câmi'u's-sahîh*, Ebû Dâvûd (ö. 275/889)'un *es-Sünen*'i başvurduğumuz en önemli hadis kaynaklarıdır.

Yararlandığımız araştırma eserleri zikredecek olursak özellikle en öenmli araştırma M. Hamidullah'ın *İslam Peygamberi* adlı eseridir. Özellikle konuyu çok boyutlu ele alması ve birçok kaynağa ulaşarak eseri yazması bu eseri önemli kılmaktadır. Bununla birlikte M. Hamidullah'ın diğer eserlerine de yeri geldikçe müracaat ettik. Konumuz açısından diğer bir çalışma ise kadim geleneklere dair vermiş olduğu önemli bilgiler açısından İletişim Yayınları'ndan çıkan *Atlaslı Büvük Uygarlıklar Ansiklopedisi'dir.* Ayrıca Eski Türklerde ve Eski Anadolu'da var olan şehir uygulamalarına dair verdiği önemli bilgiler dolayısıyla Mustafa Cezar'ın *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık* adlı eseri ile *İrfan* Bayhan'a ait Şehir Planlaması isimli eserler çalışmamızda faydalandığımız önemli eserlerdir. Son olarak Mircea Eliade'nin kutsal ve kutsala dair önemli düşüncelerini içeren *Kutsal ve Dindışı eseri* ile kutsalın belleği inşa etmedeki rolüne dair önemli bir çalışma olan Jan Assman'ın *Kültürel Bellek* adlı eseri de çalışmamız boyunca başvurduğumuz önemli eserlerdir.

Çalışmamızda ayrıca şehir konusunda çalışma yapmış arkeologların, tarihçilerin, sosyologların, şehir planlamacılarının gerekli görüldüğü yerde kitapları, makaleleri, bildiri metinleri incelenmiştir. Müstakil olarak şehir konusunu ele alan dergiler incelenmiş ve bilhassa sosyoloji bilimine dair eserlerin konumuza bakış açısı yakalanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte şehir, mezar, ma'bed konusunda ulaşılabilen yüksek lisans ve doktora tezleri okunmuş ve İSAM veri tabanında yer alan makalelerden azami ölçüde faydalanılmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda başvurduğumuz diğer önemli eser ise Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi olup konuyla alakalı birçok madde başlıklarından da araştırma boyunca istifade edilmiştir.

— BİRİNCİ BÖLÜM —

TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE ŞEHİR- MEZAR-MA‘BED VE MEDİNE ŞEHRİNİN YERİ

A. Şehir Mezar ve Ma'bed Kavramlarına Genel Bir Bakış

1. Şehir

Türkçede kullanılan şehir kelimesi Farsça kökenlidir.[1] Farsça sözlükte şehir anlamında "şâr" kelimesi kullanılırken şehir kavramı şahın kurduğu, inşa ettiği ve hüküm sürdüğü yer anlamına gelmektedir.[2]

TDK sözlükte şehri "Nüfusunun çoğu ticaret, sanayi, hizmet veya yönetimle ilgili işlerle uğraşan, genellikle tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanı, kent, site şeklinde tanımlamıştır.[3] Şemseddin Sami Kāmûs-i Türkî'de şehir kelimesinin farsça kökenli bir kelime olduğunu vurgulayarak şehir kelimesinin "büyük belde, büyük kasaba, Medine-i Kebire anlamına geldiğini belirtmiştir. O tanımlamış olduğu şehir kavramına ise Bağdat ve İstanbul şehirlerini örnek göstermiştir. [4]

---

[1] Gültekin, Asım, "Etimolojik Olarak Şehir Kelimesi", *Şehir Üzerine Düşünceler - I*, ed. Hasan Taşçı - Nureddin Nebati, Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları, İstanbul 2017, s. 19

[2] Etik, Arif, *Farsça-Türkçe Lugat*, Salah Bilgi Kitabevi Yayınevi, İstanbul 1968, s. 253.

[3] Tdk Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Haz. Şükrü Haluk Akalın v.dğr., 2011, s. 2211.

[4] Sâmi, Şemseddin, *Kāmûs-i Türkî* Altınpost Yayınları, Ankara 2012, s.790.

Kur'an-ı Kerim'i esas alarak toplum ve toplumsal gruplar ile ilgili Arapça'da kullanılan kavramlara baktığımızda iki tür tasnif yer almaktadır. Bunlardan ilki mekândan bağımsız olarak insan topluluklarını belirtmek için kullanılan kavramlardır. Misal olarak şa'b (Hucûrat 49/13), kabile (Şuara 26/214) aşiret (Şura 42/214), fırka (Ahzab:33/13), şia (Meryem 19/69), 'usbe (İbrahim: 24/11), kavim (Hucûrat 49/11), ümmet (Bakara 2/143), hizb (Mücadele 58/22), Taife (Ali İmran 3/69) gibi isimler zikredilebilir. Diğer grup ise mekâna bağlı olarak kullanılan kavramları ihtiva etmektedir. Bunların başında Medine (Tevbe 9/101), karye (A'raf 7/96-98), mesâkin (el-Bakara 2/83), diyar (Âl-i İmrân 2/196), gibi isimler gelmektedir. Aynı şekilde mekâna bağlı olarak Kur'an'da bazı beldeler için özel isimler kullanılmıştır. Mesela Mekke şehri için "Bekke" (Ali İmran 3/69) Medine şehri için ise "Yesrib" (Ahzâb 33/ 13) ismi buna örnek verilebilir.5 İlgili ayetler şu şekildedir:

"Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâbe'dir." (Âl-i İmran 3/96) Aynı şekilde ayette özel isim olarak Yesrib ismi kullanılmıştır.6 İlgili diğer ayet ise şu şekildedir; "Hani onlardan bir grup, "Ey Yesrib (Medine) halkı! Sizin burada durmak imkânınız yok. Haydi, geri dönün" demişti. Onlardan bir başka grup da "Evlerimiz açık (korumasız)" diyerek Peygamberden izin istiyorlardı. Oysa evleri açık (korumasız) değildi. Onlar sadece kaçmak istiyorlardı." (Ahzab 33/13)

Kur'an Kerim'de mekânı ontolojik olarak ihtiva eden isimlerden en çok bilineni belde, karye ve medine isimleridir. Kur'an'da beled/belde kavramı büyük yerleşim merkezi ve ülke anlamında kullanılmıştır. Belde kelimesi

[5] Canatan, Kadir, "Bir Tanımlama Çerçevesi: İslam Kültüründe Şehir Kavramı", *Hece Dergisi*, Yıl:13, Sayı: 150/151/152, s. 65. Ayrıca bkz. Durmuş, Zülfikar, "Kur'an-ı Kerim'de Sosyal Gruplar", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi,* 2003, cilt: III, sayı: 3, s. 17-46

[6] Küçükaşçı, Mustafa Sabri "Şehir", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA),* XXXVIII, s. 441, İstanbul 2010.

Kur'an'da üç özelliğiyle geçmektedir.[7] Bunlara ayetlerden hareketle yer verecek olursak ilk olarak "Bu güvenli şehre (Mekke'ye) and olsun ki…", ayetinde geçtiği şekliyle el-beledü'l-emîn tamlamasıyla güvenli şehir anlamında kullanılmıştır. (Tin 95/3), Diğer bir ayette ise "… Beldeniz güzel bir belde, Rabbiniz de çok bağışlayıcı bir Rabdir." (Sebe 35/15) geçtiği şekliyle beldetün tayyibetün yani güzel şehir anlamında kullanılmıştır.8 Son olarak diğer bir ayette ise "De ki: "Bana ancak, bu beldenin (Mekke'nin); onu mukaddes kılan ve her şey kendisine ait olan Rabbine kulluk yapmam emredildi." (Neml 27/91) ayetinde geçtiği şekliyle kutsal ve harem şehir anlamında kullanılmıştır.

Karye kelimesi şehir kelimesi yerine kullanılan başka bir kavramdır. Karye kelimesini farklı tanımlayan Şaban Ali Düzgün'e göre Karye kelimesi genel olarak köy gibi yerleşimleri ifade etmek için kullanılmış bir sözcük olsa da asıl olarak yerleşik yaşamın hâkim olduğu yerdir. Nitekim Düzgün'e göre yerleşik yaşamın olduğu yerde belli kurallar ve davranış ilkeleri vardır. Böyle bir yerde var olan insan, ilişkiler ağının içerisinde yer alarak diğer varlıklarla iletişime geçer. Bu sebeple karye, yasaların ve normların bulunduğu ve yasaların kendi sistematiği içinde işlediği mekânlardır.[9]

Batı dillerinde ise şehir sözcüğü Latinceden mülhem ortak bir kelime etrafında şekillenmiştir. Nitekim city (İngilizce), cité (Fransızca), citta (İtalyanca), ciudad (İspanyolca) gibi sözcüklere bakıldığında bu isimlerin kökeninde abat, bol, bayındır, hemşerilik, yurttaşlık, uygar anlamına gelen *civitas* kelimesi yer almaktadır.[10]

---

[7] Karataş, Mustafa "Hz. Peygamber'in Yerleşim ve Şehirleşmeye Yönelik Çabaları: Medine Örneği ", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2013, Sayı: 28, s.62.

[8] Canatan, "Bir Tanımlama Çerçevesi: İslam Kültüründe Şehir Kavramı", s.68

[9] Düzgün, Şaban Ali, "Dinlerin Şehirleşme Kabiliyeti", *Kelam Araştırmaları Dergisi,* Cilt :7, Sayı; 2, s. 4, 2009.

[10] Holton, R. J. *Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık,* Çev. Ruşen Keleş, İmge Kitabevi. Ankara 1999, s. 13; Ulukütük, Mehmet, "Şehrin Düşüncesi Düşüncenin Şehri: Şehri Düşünceye Çağırmanın İmkânı Üzerine", *Nida Dergisi*, sayı: 164, s. 6, 2014.

Arapça’da şehir kelimesi yerine kullanılan başka bir isim Medine’dir. Medine isminin etimolojik kökenine ilerleyen sayfalarda değinileceği için burada yalnızca şehir kelimesi yerine kullanılan isim olduğunu belirtmek ile yetineceğiz.

2. Mezar

Ölü, sözlükte “hayatı sona ermiş olan yani hayati fonksiyonları son bulan” şeklinde tanımlanmıştır.[11] Ölünün konulduğu çukur şeklinde mekâna kabir denir. Kabir kelimesi Arapça'da “insanın defnedildiği yerdir." Kabir kelimesinin çoğulu kuburken kabirlerin bulunduğu mekânlara ise makber veya makbere denmiştir. Makber kelimesinin çoğulu ise mekâbir’dir.[12] Rağıb el-İsfahani’ye göre ise mezar ölünün kalmak üzere bırakıldığı/gömüldüğü yere denirken makber ve makbura ise kabirlerin bir arada olduğu yerlerdir.[13] Farsça’da Kabir kelimesinin eş anlamlısı mezar kelimesidir. Mezarlıkların bulunduğu yerlere ise kabristan denmiştir.[14] Aynı şekilde önemli kişilerin mezarlarına veya mezarlarının bulunduğu yere ravza, meşhed, kubbe, türbe ve kümbet gibi isimler verilirken cami, tekke, türbe gibi yapıların bitişiğinde yer alan küçük mezarlıklara hazire adı verilmiştir.[15]

Ölüm olgusu tarih boyunca tartışılan bir konu olmuştur. Ölümün ne olduğu yahut ölümün mutlak bir yok oluş olup olmadığı kadim topluluklarla beraber dinlerin de cevaplamaya çalıştığı bir sorudur. Geçmiş topluluklarda insanların ölülerine nasıl muamelede bulunduklarına dair bilgiler sınırlıdır.

---

[11] Öğüt, Salim, "Ölü", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV, s. 31-32, İstanbul 2007.

[12] İbn Manzûr, Ebu’l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî (ö. 711/1311), *Lisânü’l-Arab,* “kaf” faslı, Dâru’l-Mearif, Kahire 1119, s. 3509.

[13] Râgıb el-İsfahânî, Ebü’l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî (ö. V/XI. yüzyılın ilk çeyreği), *Müfredat (Kur'an Kavramları Sözlüğü),* çev. Abdulbaki Güneş - Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul 2012, s. 817.

[14] Etik, Arif, *Farsça-Türkçe Lugat*, s. 318.

[15] Bozkurt, Nebi, “Mezarlık” *TDV İslâm Ansiklopedisi* 2004, XXIX, s. 519-521. Ankara 2004.

Ancak yaygın kanaat insanların belli korku ve kaygılarından dolayı ölülerini mezara koyma ihtiyacı hissettiğidir. Genel anlamıyla insanların ölülerini gömme ihtiyacı hissetmesi sağlık, bilinmeyenden korkma gibi sebeplerden dolayı ölü bedenden uzaklaşma ve cesedi koruma kaygısıyla ilişkilidir.[16]

Yahudi tarihinin ilk dönemlerinde kişinin ölümü ile beraber ruhunun toprağın altında şeole (çukura), gittiğine ve orada atalarının ve akrabalarının arasına dâhil olduğuna inanılmıştır. Şeol Yahudiler için mutlak son olarak algılanmış ve orada dünyada olmayan eşitliğin olacağı düşüncesi Yahudiler arasında yaygın bir inanç haline dönüşmüştür. Dolayısıyla bu anlayışın bir tezahürü olarak o dönemde ölüm sonrasına ait kesin bir inanca rastlanılmamıştır. Ancak M.S. 70'den sonra ahiret anlayışı Yahudiler için akide haline gelmiştir.[17]

İbranicede kabir yerine kullanılan isim k-v-r'dir. K-v-r ölen kişinin gömülmesi için açılan çukuru ifade ederken kayaların oyulması ile yapılan kabirlere kôk denmiştir. Yahudi inancında ölen bir kimsenin cesedi hemen gömülmesi gerekir. Bunun en temel nedeni ruhun bedenden ayrılmasıyla bedenin yalnızca et yığınına dönüşmesidir. Nitekim Yahudilere göre "ölüm yeni bir hayat veya yeniden doğuş şeklinde görülmeyip hayatın tamamen sona erdiği ve geri dönüşün mümkün olmadığı kasvetli bir durum olarak anlaşılmıştır."[18] Ancak bu ruh kabirde eziyet görmese de cesede iyi davranılması ölünün ahrette ki hayatını olumlu yönde etkileyecektir. Yahudi tarihinde ölüler bazen toprağa bazen de kayalara gömülmüştür. Bu uygulamalar tarih içerisinde ekleme ve çıkarmalarla farklı şekillere bürünmüştür. Buna paralel olarak Yahudi mezarları bazen mermerden ve taştan sanduka şeklinde yapılmıştır.[19]

---

[16] Demirci, Kürşat, "Kabir" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIV, s.33, İstanbul 2001.

[17] Güç, Ahmet, "Yahudilik'te Defin ve Sonrasına Ait Gelenekler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: X, sayı: 1, s. 64, Bursa 2001.

[18] Salim Öğüt , "Ölü," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2007, XXXIV, s.31-32.

[19]Demirci, "Kabir," *TDV İslâm Ansiklopedisi,* s.34.

Hıristiyan inancında ölüm, "ilk insan çiftinin işlediği ve bu yolla bütün insanlığa sirayet eden asli günahın bir sonucu ve insanın Tanrı'dan uzaklaşma ve O'na yabancılaşma süreci olarak görülmüştür"[20] Dolayısıyla ölüm Hristiyanlıkta ilk günahın kefaretidir. İnsanın ölümüyle beraber konulmuş olduğu kabir bu bedeli temsil eder. Hristiyanlıktaki kabir geleneği Yahudi teolojisinin etkisi altında gelişmiştir. Bu geleneğe göre ölen kimse için belirli ritüeller yapılır ve ölen kimse toprağa gömülür veya kaya oyuklarına yerleştirilirdi. [21]

Müslüman inancında canlı olarak insan ne kadar değerliyse cesedi de o kadar değerlidir. Kabir hayatının varlığı, Kur'an, Sünnet ve İcma ile sabittir. Kur'an'da birçok yerde kabir hayatına dikkat çekilmiş; Hz. Peygamber (sav) kabir hayatını "ahiret duraklarının ilki" olarak nitelendirmiştir.[22] Ayrıca ölen bir Müslümanın cenaze namazının kılınması ve hemen defnedilmesi diğer Müslümanlar üzerine farz-ı kifaye olarak zorunlu kılınmıştır.[23] Vefat eden Müslüman'ın hemen defnedilmesinin gerekçesini ise hadis-i şerifte "Mümin kullar öldüğünde, dünyanın yorgunluğundan kurtulur; kötü kimseler öldüğünde ise tüm canlılar, onların kötülüklerinden kurtulur" şeklinde açıklanmıştır.[24]

İslam inancında dünya sonlu bir âlemdir. Dünyada var olan bütün canlılar ölümü tadacaktır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de yer alan "Her nefis ölümü tadacaktır" (Âl-i İmran 3/185) ayeti bu hususu açıkça belirtir. Aynı şekilde

---

[20] Öğüt , "Ölü," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, s.33.

[21] Demirci, "Kabir," *TDV İslâm Ansiklopedisi, s*.34.

[22]Oğan, Kasım, "*Kabir Hayatıyla İlgili Rivayetlerin Tespit Tahriç ve Değerlendirilmesi,*" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s.13.

[23] Hz. Peygamber Döneminde Cenazeler ve Kabirler hakkında bkz. Öztürk, Levent, "Hz.Peygamber Döneminde Cenazeler ve Kabirler: Bakî'a Uçan Vücûd-i Câvidânîler, *İstem*, Yıl:2, Sayı:4, 2004, s.4.

[24] Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyri en-Nisabûrî (ö. 261/875), *el-Câmiü's-Sahîh*, (nşr, Safiyurrahman), I- IV, Daru'l Selam Matbaası, h.1420, Riyad, Cenâiz 4. İslamiyet öncesi Araplarda kabir inancı için bkz., İyidoğan, Mustafa, "İslam Öncesi Arap Akidesinde Kabir", *Akademik Siyer Dergisi*, 1 (Ocak 2020), 155-173 .

dünyanın sonu ise kıyamet denilen hadise ile gerçekleşecektir. Kıyametin gerçekleşmesinden sonra insanlar ölecek ve öldükten sonra tekrar dirilmesiyle hesaba çekilecektir. Dolayısıyla Kur'an ölümü mutlak bir hakikat kabul ederek ahiret hayatına vurgu yapar. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Allah'a ve ahiret gününe inananlar (Mücadele 58/22) şeklindeki hitaplar ahiret gününün varlığının delilidir.

Mezarlıkların oluşumu daha çok defin geleneklerinin var olmasıyla ilişkindir. Kur'an-ı Kerim'e göre bu gelenek kardeşi Habil'i öldüren sonra korkuyla gömmeye çalışan Kabil ile başlamıştır. Nitekim Kur'an'ın anlattığına göre kardeşi Habil'i kıskanan Kabil onu öldürme planları yapmış ve en nihayetinde onu öldürmüştür. Kardeşinin cesedini ne yapacağını düşünürken "Allah bir karga gönderdi. Karga ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini gösterircesine, toprağı eşeleyip duruyordu. Bunu gören Kabil, "Yazıklar olsun bana! Ben ki şu karga kadar bile olamadım, onun gibi toprağı eşip de kardeşimin cesedini gömmeyi akıl edemedim.' diye hayıflandı ve aynı zaman da derin bir pişmanlığa gark oldu." (Maide 5/31).

3. Ma'bed

İnanma duygusu neye inandığı fark etmeksizin bütün insanlarda olan fıtri bir özelliktir. İnsanların inanmaya ihtiyacı çeşitli sebeplerden kaynaklanabilir. Bir insan korkudan kaynaklı inanca sahipken başka bir insan ihtiyaçlarından hareketle inanç sahibi olabilir. Tarih boyunca insanlığın her ne sebeple olursa olsun inanma duygusunu en yoğun ve tabii bir şekilde kullandığı alan dinî yaşamdır. Nitekim bütün dinler inanma duygusunun sonucunda ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Ortaya çıkan bu dinler müntesipleri için kutsal zaman ve kutsal mekânlar tayin ederek sürekliliğini sağlamıştır. Kutsal mekân olarak bütün dinlerde ortaya çıkan en büyük unsur ibadet için yapılmış olan ma'bedlerdir. Bu ma'bedler bütün dinlerde yaşamın merkezinde yer alarak insanların hayatına yön vermiştir. Ma'bedlerin şekli ve

fonksiyonları toplumların tanrı tasavvurlarına ve bulundukları coğrafyaya göre farklılık gösterebilmektedir.

Ma‘bed kavramı genel olarak dinlerde kişilerin toplu olarak veya tek başlarına ibâdet etmeleri için yapılmış yapıları ifade eder. Kelime olarak Rağıb el-İsfahani’nin belirttiği üzere “boyun eğmek”[25] anlamına gelen ”abd” kökünden türetilmiş olan ma‘bed kavramı, ismi mekândır.[26] Osmanlıca da “ibadet edilecek yer, tapınak”[27] anlamına gelen ma‘bed kavramı, günümüz Türkçesinde bütün dinlerde ibadete mahsus yapı, ibadetgâh, tapınılan yapı anlamına gelir.[28] Tapınak kelimesi Türkçeye yeni girmiş bir sözcük olmakla beraber genelde ilahi olmayan çok tanrılı inanç sistemlerinin ibadet mekânları için kullanılan bir isimdir.[29] Batı dillerinde ma’bed lafzı Latince’de tapınak anlamına gelen “templum" kelimesinden türetilirken Yunanca’da “temenos” kelimesi ma‘bed yerine kullanılan ve “Tanrı’ya ayrılan kutsal yer” anlamına gelen bir isim olmuştur.[30]

Yahudilikte ibadet; ma‘bed merkezlidir. Bu ma‘bed ilahi üç dinin merkezinde yer alan Kudüs şehrindedir. Yahudi geleneğine göre Yahudiler tanrıya karşı ahitlerini bozmalarından dolayı uzun süre tanrı tarafından cezalandırılmışlardır. Ardından Hz. Davud ve oğlu Süleyman döneminde belli bir süre rahata kavuşmuş olsalar da Buhtunnasır’ın (M.Ö. 587) ve Roma Kralı Titus’un (M.S. 70) Kudüs’ü işgaliyle zorluk yılları başlamıştır. Yahudi inancı bu sebeple sürekli olarak matem düşüncesini hayatın her alanına hâkim kılmıştır. Buradaki matemin temel amacı kendilerine tanrı tarafından bahşedilen ancak işgallerle yıkıma uğrayan Süleyman ma‘bedine duyulan

---

25 Rağıb el-İsfahani, *Müfredat*, s.667.
26 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “ayn” faslı, s.2776.
27 Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat,* Aydın Kitabevi, Ankara 1982, s. 60.
28 Tdk Türkçe Sözlük , Akalın v.dğr., 2011, s.2211.
29 Kirman, Mehmet Ali, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2011, s.318.
30 Güç, Ahmet, *İlahi Dinlerde Ma'bed*, (Doktora Tezi),Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1992, Giriş, s.4.

özlemi gidermek ve Süleyman Ma'bedi'nin Yahudi toplumundaki önemini akılda tutmaktır.[31]

Ma'bedler; Yahudilikte, Tanah'ın sembolüdür. Nitekim ma'bed aynı zamanda İsrail'in gerçek tanrısının mekânı olup tanrının evidir.[32] Bu sebeple Yahudiler sürgün yıllarında inançlarının merkezinde tanrının evini temsil eden Süleyman Ma'bedi'nden ayrı kalmışlardır. Sonraları bu ma'bed örnek alınarak, gittikleri bölgelerde sinagog ve havralar inşa etmişlerdir. Yahudilikte ma'bed yerleri için kullanılan sinagog lafzı Yahudi dînî literatüründe *duâ ve ibâdet evi* anlamına gelir. Yahudi gelenekte ma'bed olarak sinagogların ayrı bir önemi vardır. Yahudi inancına göre sinagoglar, ibadet mekânları olmanın yanı sıra halkın eğitildiği, Yahudilerin kültürel kimliklerinin korunduğu ve bu amaçla ritüeller icra edilen yerlerdir. [33]

Hıristiyanlıkta ilk zamanlarda bir ma'bed yoktu. Çünkü Hz. İsa yeni bir dinin temsilcisi olmaktan ziyade Yahudi toplumuna gönderilmiş bir peygamberdi. Öyle ki Hz. İsa ilk zamanlarda Yahudilerin sinagoguna gitmiş ve orada vaazlar vermiştir. Buna ilaveten Hz. İsa döneminde ma'bed olmayışının diğer bir sebebi ise Hz. İsa'ya inanan insanların Yahudilerden müteşekkil olmasıdır. Yahudi ibadetinin ilk Hıristiyanlarca da tatbik edilmiş olmasının tabii sonucu olarak Yahudi ma'bedlerine gidiliyor, dolayısıyla yeni bir ma'bed yapma ihtiyacı hissedilmiyordu.34 İbadetler daha çok evlerde yahut yer altı ma'bedlerinde yapılmıştır. Ancak daha sonra dinin kurumsallaşması ve yaygınlaşmasıyla ibadet mekânına kilise denmiştir. Ayrıca Hıristiyanlığın ma'bedleri için kullanılan diğer bir isim şapeldir. Şapel genel anlamıyla kilise içerisinde yer alan ibadet mekânına yahut hapishane ya da şato gibi gös-

[31] Tümer, Günay - Küçük, Abdurrahman, Dinler *Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 319.
[32] Tümer - Küçük, *Dinler Tarihi*, s.320.
[33] Adam, Baki, "Sinagog" , *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA*) , 2009, XXXVII, 222-223, İstanbul 2009.
[34] Güç Ahmet, *İlahi Dinlerde Ma'bed*, (Doktora Tezi*)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1992, s.144-145.

terişli binalardaki ibadet yerine verilen isimdir.[35] Şapel ve kilisenin büyüğü olacak şekilde yapılan ibadet mekânlarına da katedral denir. Camilerin aksine “Hıristiyan ma‘bedlerinde, Hz. İsa (a.s)’nın hayatıyla ilgili tasvirler kullanılırken. Kiliseleri, şapelleri, manastırları, tasvirlerle, on iki havari resimleriyle, İncil’de geçen birtakım olayları dile getiren fresklerle süslemek, Hıristiyan dini kurallarına göre gereklidir.”[36]

İslam dininde ma‘bed merkezi bir rol oynamakla beraber yeryüzünde inşa edilmiş ilk ma‘bed Kâbe’dir. Nitekim Kur’an-ı Kerim bu hususu şu şekilde belirtir: “Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâbe'dir.”(Âl-i İmran 2/ 96) Kâbe sözlükte "dört köşeli veya küp şeklinde olmak" anlamındaki ka'b kökünden türetilmiştir.[37] Ka'b ismi Kur’an da iki defa geçmektedir (el-Mâide 5/ 95, 97). “Kâbe, bu ismin dışında Kur’ân’da, Beytü'l Haram , Beytü'l Muharrem, Beytü'l Atîk (eski ev). Beyt (ev) ve bir görüşe göre Beytü'l Ma’mûr (imar edilmiş ev) lafızları ile de zikredilmiştir.” [38] Yapı olarak Kâbe şehrin ortasında yaklaşık 1,5 m. genişliğindeki temeller üzerine oturtulmuştur. “Dıştan dışa 10,70×12 m. ölçüsünde ve 15 m. yüksekliğinde olan duvarlar 1,25 m. kalınlığındadır. Temeller, tavaf alanı (metâf) yüzeyinden 22-27 cm. arasında değişen yükseklikte yukarı çıkmış ve duvarlar 25 cm. kadar içeriden başlatılarak temellerin dışarıda kalan kısmının üzeri 45° meyilli mermer levhalarla kaplanıp duvarlarla birleştirilmiştir.”[39]

İlk insan ve ilk peygamber olması dolaysıyla Kâbe’yi Hz. Adem’in inşa ettiğine dair farklı görüşler varsa da genel kabule göre Kâbe’yi inşa eden ilk

---

[35] Güç, Ahmet, “Ma‘bed”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA*), 2003, XXVII, 276-280. Ankara 2003.
[36] Demir, Mehmet, *Kur’an’da Ma’bed,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2014, s.6
[37] Ünal, Sadettin, “Kâbe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA*), XXIV, 14, İstanbul 2001.
[38] Demir, *Kur’an’da Ma’bed,* s. 41.
[39] Ünal, Sadettin, “Kâbe”, s. 25.

kişi Hz. İbrahim ve oğlu İsmail'dir.[40] Kur'ân'da bu hususa şu ayeti kerimeler işaret etmektedir: "Ey Resülüm hatırla o zaman ki, biz Kâbe'nin yerini İbrahim'e beyan etmiştik" (Hac 22/26) diğer bir ayet ise "Ve o zaman İbrahim ile İsmail Kâbe'nin temellerini yükselttiler."(Bakara 2/27) Hz. Muhammed'den nakledilen bir hadiste de yeryüzünde bina edilen ilk ma'bedin Kâbe olduğu belirtilmiştir.[41]

İslam inancında Kâbe ile birlikte kutsal kabul edilen başka ma'bedler de vardır. Bunlar Mescid-i Aksâ ve Mescid-i Nebevî'dir. Öyle ki bu mescidler Mescid-i Harâm ile birlikte kutsal kabul edilerek harem kılınmıştır.[42]

Mescid-i Aksâ için Aramice Beth makdeşa; İbranice Beth Ha-Mikdaş; Arapça da ise Beytü'l Makdis isimleri kullanılmıştır. Bu isimler genel olarak "mukaddes ev" anlamına gelmektedir. İlk zamanlarda mukaddes ev anlamında kullanılan isim sonradan şehrin tamamını kapsamına almıştır.[43]

Mescid-i Aksâ tarih boyunca Müslümanlar için Kâbe ve Mescid-i Nebevî ile beraber İslam toplumlarının merkezinde yer alan bir yapı olmuştur. Öyle ki hadis-i şerifte "(İbâdet için) sadece şu üç mescide yolculuk yapılır: Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebî ve Mescid-i Aksâ" buyrularak bu duruma işaret edilmiştir.[44] Aynı şekilde Mescid-i Aksâ'nın Kâbe'den sonra yeryüzünde yapılmış ikinci mescid olduğu hadis şerifte zikredilmiştir. " Rivayete göre (Hz. Ebû Zer) Ey Allah'ın Rasulü! Yeryüzünde ilk inşa edilen mescid hangi-

---

[40] Kâbe'nin inşası ile ilgili rivayetler için bkz. Büyükkara, Mehmet Ali, *Geçmişten Günümüze Kabe'nin İşgali*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2011, s.15.

[41] Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, (256/870), *el-Câmi'u's-sahîh,* (thk. Muhibbuddîn el-Hatîb), I-IV, Kâhire H.1400, es- Selefiye Matbaası, Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, (256/870), *el-Câmi'u's-sahîh,* (thk. Muhibbuddîn el-Hatîb), I-IV, Kâhire h.1400, es- Selefiye Matbaası, *Enbiya*, 1. Ayrıca bkz. Can, Yılmaz "Kâbe", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7, s. 67-92. Samsun 1993.

[42] "(Namaz ve ibâdet için) hiçbir mescide sefer edilmesi doğru değildir. (Ziyâde sevâb umarak) yalnız (şu) üç mescide sefer edilir: Mescid-i Harâm, Mescid-i Resûl (aleyhi`s-selâm) ve Mescid-i Aksâ", Buhârî, *Fadlu's-Salat* 1.

[43] Bozkurt, Nebi , "Mescid-İ Aksâ , "*TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA*), XXIX, s. 268. Ankara 2004.

[44] Buhârî, *Fadlu's-Salat* 1.

sidir?" dedim. Hz. Peygamber, "Mescid-i Harâm" buyurdu. "Sonra hangisi?" dedim. "Mescid-i Aksâ" buyurdu.[45] Mescid-i Aksâ’nın Müslümanlar nezdinde önemli bir yere sahip olmasının temel sebebi Müslümanların ilk kıblesi olmasıdır. Müslümanlar ilk dönemlerde namaz kıldıkları zaman yüzlerini kıble olarak Kudüs’e dönmekteydiler. Ancak bu durum Hz. Muhammed’in hoşuna gitmiyor ve Allah’a dua ederek kıblenin değiştirilmesini istiyordu.

Nitekim Kuran kıblenin değiştirilmesi hadisesini, insanların önüne konulmuş bir imtihan görmüş ve bu durumla ilgili şu ayeti buyurmuştur: “.…Senin (arzulayıp da şu anda) yönelmediğin kıbleyi (Kâbe’yi) biz ancak Peygamber’e uyanı, ökçeleri üzerine geri dönenden ayırt etmemiz için kıble yaptık... (Bakara 2/143) Kıblenin değiştirilmesi tepki gösteren insanlara ise Kur’an sert bir şekilde eleştirmiştir. “İnsanlardan bir kısım beyinsizler: “Yönelmekte oldukları kıblelerinden onları çeviren ne oldu?” diyecekler. De ki: Doğu da batı da Allah’ındır. O dilediğini doğru yola iletir.”(Bakara 2/ 142)

Mescîd-i Aksâ’yı Müslüman zihninde kalıcı hale getiren diğer bir etken ise Miraç hadisesidir. Nitekim ayette belirtildiği şekliyle "Bir gece, kendisine bazı delillerimizi gösterelim diye kulu Muhammed’i, Mescid-i Harâm’dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren O zatın şanı ne yücedir.(İsrâ 17/1) Kur’an’da kesin ifade olarak Mescid-i Aksâ isimlendirmesi geçmemektedir.

Etrafı kutsal kılınmış yer anlamında dolaylı bir şekilde zikredilmiştir Müslümanlar için önem arz eden mescidlerden bir diğeri Mescid-i Nebevî’dir. Biz çalışmamızın ilerleyen sayfalarında detaylı bir şekilde ele alacağımız için burada yalnızca isim olarak zikretmekle yetineceğiz.

[45] Buhârî, *Enbiya* 1.

B. Kadim Geleneklerde Şehir - Mezar - Ma'bed İlişkisi

1. Mezopotamya

İnsanlığın Neolitik çağ dediğimiz dönemde ilk kez yerleşik hayata geçtiği kabul edilir. Bu dönemde insanoğlu tarımsal faaliyetlere başlamış ve aşamalı olarak yerleşik hayata geçmiştir. İlk olarak kendi içerisinde küçük komünler halinde yaşayan insanlar zamanla büyük topluluklar meydana getirerek kentleri oluşturmuştur. Böylece insanlık tarihinin tecrübe ettiği ilk şehir organizasyonları Mezopotamya'da ortaya çıkmış, modern anlamda ilk kentler M.Ö. 3500–4000 yıllarında bu bölgede kurulmuştur.[46]

Mezopotamya denilen bölge Dicle ve Fırat nehirlerini içerisine alan ve tarihi olarak Sümer, Akkad ve Elam uygarlıklarına ev sahipliği yapmış olan kadim coğrafyadır. Bu coğrafyada hüküm sürmüş ilk medeniyet Sümerlerdir. Sümerler insanlığın medenileşmesinde önemli rol oynayarak yazıyı icat etmiş ve ilk şehirlerin kurulmasını sağlamışlardır. Özellikle Sümerliler tarafından kurulmuş olan en önemli şehir tarihi Ur şehridir. Ur şehri Mezopotamya şehirciliğinin tipolojisi oluşturduğu için konumuz açısından önemlidir. Ur şehrinin bulunduğu alan 660 dönümlük bir bölgeyi kapsar ve bu durum takriben 24 bin kişilik bir nüfusu barındırabilecek bir alanı kapsamaktadır. [47] Ur şehri şehrinin etrafı oval formda inşa edilmiştir. İnşa edildiği ilk zamanlarda belirli bir plana sahip olmayan Ur şehrinde muhtemelen dağınık bir yerleşme hâkimdi.

M.Ö. 4000-3000 yılları arasında Mezopotamya dediğimiz bölgede ilk şehirlerin ortaya çıkmasıyla insanlık tarihi büyük bir döneme girmişti. Bu şehirlerde yaşayan insanlar zaman içerisinde yerleşik hayatın kendisiyle bera-

---

[46] Pustu, Yusuf, "Küreselleşme Sürecinde Kent "Antik Site'den Dünya Kentine", *Sayıştay Dergisi*, Sayı;60, 2006, s.129.

[47] Childe, V. Gordon, *Tarihte Neler Oldu ?*, Çev. Alâeddin Şenel - Mete Tunçay, Kırmızı Yayınları, s. 110. İstanbul 2007. Yazının icadı ile ilgili ayrıca bkz. Roaf, Michael, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Mezopotamya ve Eski Yakındoğu,* Çev. Zülal Kılıç, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, s.69.

ber getirdiği mukim olma dolayısıyla yerleşik olma özelliği sayesinde hayatın her alanın da merkezileşme yoluna gitmişti. Bu yalnızca sosyal hayatla sınırlı kalmayıp ayrıca dinî alanda da gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda ise dinin kurumsallaşması anlamında ma‘bedler inşa edilmiştir. Özellikle şehir bir tapınak etrafında inşa edilmiş ve şehrin yolları bu ma‘bed etrafında gelişmiştir. Tapınağın içerisinde bulunduğu alan şehrin dış duvarlarından farklı olarak dikdörtgen bir yapıya sahipti.[48]

En eski medeniyete sahip olan Sümerlerde toplum şehir devletleri halinde kümelenmiştir. Bu şehir devletleri kendi içinde kurumsal olarak iyi bir şekilde örgütlenmiş yapılardır. Sümerlerin siyasi alandaki bölünmüş yapısı inanç dünyasında da hâkimdir. Öyle ki Sümerler inanç olarak ortak bir tanrı anlayışına sahip olmayıp her kabilenin kendilerine ait tanrıları vardır. Bu tanrılar insan şeklinde düşünülen, eşi ve çocukları olan antropomorfik tanrılardı.[49] İnsanların oturduğu evlerden daha yüksekte olan Sümer ma‘bedleri tanrının bir mekânda bulunuşunun sembolüydü. Bu sebeple Sümer ma‘bedlerinde ortak bir unsur olarak tanrıyı temsil eden heykeller ve o heykelleri korumak için bir oda ve kurban taksimi yapılacak bir altar bulunurdu.[50]

Sümerler, kentlerin merkezde olduğu bir toplum modeli geliştirmiştir. Bu kentlerin kurulumu da tamamen dini gerekçelere dayanmaktaydı. Öyle ki kentler, tanrıların bir armağanı olarak kabul edilmekte olup içerisinde tanrıların ikametgâhları olan ve *Ziggurat* adı verilen tapınaklar yer almak-

---

48 Bayhan, İrfan, *Şehir Planlaması*, İskender Matbaası, İstanbul 1969, s. 30.

49 Roaf, Michael, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, s.76.

50 Güç, *İlahi Dinlerde Ma'bed,* s.3. Ayrıca bkz. Hartmuth Schmökel, *Sümer Dini*, Çev. Mehmet Turhan Özdemir, Cilt: 19, Sayı:1, 1971, Abdullah Altuncu, “Sümerlerde Tanrı Anlayışı Ve Tanrılar Panteonu” Sosyal Bilimler Dergisi, cilt:4, s. 7. 2014.

taydı. Bu yüzden Sümer kentleri için “tapınak-kent” deyimi de kullanılmıştır.[51]

Babil ve Asurlularda da tanrı anlayışları Sümerlilere paralel olarak çok tanrılı olmakla beraber şehir devletleri, halinde yaşayan toplumların tanrıları birbirlerinden farklıdır. Onlara göre ma‘bed tanrının yeryüzünde bulunuşunun sembolüdür. Nitekim onlar ma‘bedlerini gökyüzü ve yeryüzü arasındaki bağ şeklinde tahayyül etmişlerdir. Bu sebeple tanrıları için yüksek basamaklar şeklinde tepede tanrıya ait mekânın olduğu büyük Zigguratlar inşa etmişlerdir. [52](bkz. Ek:1)

Mezopotamya’da ölen bir kimsenin bedeni yıkanarak, yağlanır ya da kefen işlevini yerine getiren bez parçası ile sarılarak defnedilirdi. Ölü, mezara en çok sevdiği kişisel eşyaları, yiyecek, içecek ve tanrılara sunma amacıyla hediyeleri ile gömülürdü. Kişinin kendisi ile beraber mezarına konulan eşyalar hayattaki konumunu göstermekteydi. Öyle ki bazı mezarlar içerisindeki eşyalar bakımdan diğerlerinden çok daha zengindir. Buna dair en önemli örnekler on yedi krala ait olan Ur Kral mezarlığında ele geçmiştir. Bu mezarlarda yapılan kazılarda zarif altın takılar, oyun tahtaları, mobilyalar, gümüş kaplar, heykeller vb. birçok değerli eşya bulunmuştur. Ur mezarlığında bulunan on altı kral mezarı, çok sayıda insan cesedi içermektedir.[53]

Mezopotamya bulunduğu konum itibariyle birçok farklı kültüre ev sahipliği yaptığından dolayı mezar mimarisi de zamanla değişikliğe uğramıştır. Özellikle bu süreci yazının icadı hızlandırmış ve bölgede yaşayan toplumlar kendilerine özgü mezar mimarisi geliştirmişlerdir. Misal olarak ilk zamanlarda Sümerler mezarlarına dağ anlamına gelen “kur” adını vermişler

---

[51] Ateş, Hamza - Ünal, Soner “Devlet’in Doğduğu Yer: Antik Çağ Orta Doğusu’nda İdari Hayat”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, , s.26. 2004.

[52] Güç, *İlahi Dinlerde Ma'bed,* s.7-10.

[53] Kahya, Ömer, “Ölüm Sonrası Hayat: Sümerce Metinlerde Öteki Dünya”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 37 Sayı: 63 Sayfa, s.51, 2018.

ve Kur'un yeryüzü ile en eski deniz arasındaki boşluk olduğuna ve ölülerin gölgesinin bu boşlukta yer aldığına inanmışlardır. [54]

2. Eski Yunan ve Roma

Yunan şehirciliğini ele alırken ilk olarak Antik Çağ'da Yunan şehirciliğinin ne zaman ortaya çıktığını bilmemiz ve Yunan şehirciliğinin kendi içinde nasıl bir tarihsel süreç geçirdiğini öğrenmemiz gerekir. Nitekim genel hatlarıyla tarihi dönemler açısından geçirmiş olduğu süreci bilmemiz nasıl bir şehircilik anlayışının ortaya çıktığını görmemiz açısından önemlidir.

Eski Yunanlılarda şehir ve devlet kavramları iç içe geçmiş ve zamanla birbirinin yerine kullanılan kavram haline dönüşmüştür. Şehir kavramı yerine genel anlamıyla *polis* isimlendirmesi kullanılırken polis, "Yunanlılara göre temelde ortak siyasal, dinsel ve toplumsal gelenekleri paylaşan bir yurttaşlar topluluğu olduğundan ayrıca bir tanım gerektirmemekteydi." [55] Bununla birlikte *asti* kelimesi de şehir yerine kullanılan başka bir isim olmuştur. Ayrıca köy yerleşimleri için ise *kome* sözcüğü kullanılmıştır. Ancak polis veya *asti* köyleri de içerisine alan, genellikle doğal sınırlara ulaşmış siyasi bir toplulukken *kome*ler siyasi bir yapı olmayıp etrafı kale ve surlarla çevrilmiş küçük yerleşim yeridir.[56]

Eski Yunan'ı da içerisine alan Antik Çağ kendi içerisinde üç döneme ayrılır. Bu dönemler şunlardır;

- Birinci dönem; Arkaik Dönem olup bu dönemde eski dönemlerde var olan şehirler hayatiyetini sürdürmüş ve Yunanlıların kendilerine ait şehirleri henüz kurulmamıştır.

---

[54] Bahar, Hasan, "Avrasya'da Ölüm Ve Türklerde Mezar Kültürü", *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*, s.270. Konya 2013.

[55] Toraman, Sema, *Anadolu'da Antik Çağ Şehir Planları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilimdalı İzmir 2006, s. 5.

[56] Akarca, Aşkıdil, *Şehir Ve Savunması*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 19.

- İkinci dönem ise koloni faaliyetlerinin henüz başlamış olduğu ve yavaş yavaş Yunanlıların hem siyasi hem de ekonomik olarak güçlendiği dönemdir.[57]
- Üçüncü dönem ise hammadde ihtiyacı, tarımsal alan, fazla nüfus artışı ve başka bir toprağa olan ihtiyaçtan hareketle ortaya çıkan kolonizasyon faaliyetlerinin yaygınlık kazandığı dönem olup bu dönemde Yunan şehirleri ortaya çıkmıştır.[58]

Bununla birlikte Yunanistan'ı da içine alan bölgenin kendi içerisinde geçirmiş olduğu tarihsel dönemler de vardı. Bunlardan ilki Paleolitik dönem olup bu dönemde insanlar avcılık ve toplayıcılık ile hayatlarını idame ettirmekteydi. Ardında Neolitik dönem gelmiş ve insanlar bu dönemde yerleşik hayata geçmeye başlamışlardır. Neolitik dönemle birlikte yerleşik hayata geçmeye başlayan insanoğlu madenlerden aletlerin yapılmaya başlandığı ilk Tunç Çağı'na girmiştir. İlk Tunç Çağı'nın ardından Yunan kültürü istilalarla karşılaşmış ve farlı toplumdan insanlarla karşılaşarak Orta Tunç Çağı'na girmiştir. Son tunç ağında ise Yunan kültürüne her alanda derin etkileri olan Miken Medeniyeti yıkılmış ve Yunanistan yine başka Yunan asıllı grupların istilasına uğramış ve Karanlık Çağ denilen döneme girmiştir. [59]

Yunan şehirciliği Miken kültürünün çökmeye başladığı karanlık denilen çağda ortaya çıkmıştır. Karanlık Çağda Yunanistan istilaların sonucunda siyasi birliğini kaybetmiş ve kabilevi sistemle yönetilmiştir. *Basileos* denilen kabile lideri, tanrıdan almış olduğu ilahi yetiyle kabilesini yönetirken zamanla savaş ve din işleri de birbirinden ayrılarak Basileos'a yalnız dinin yönetimi bırakılmış ve savaş başkanlığı *polemarkhos* adında yeni bir memura verilmişti.[60] Ayrıca karanlık çağlarda "önceleri krallar tek başlarına hüküm

---

[57] Bayhan, *Şehir Planlaması*, s. 37.
[58] Tepebaş,Ulus,https://www.academia.edu/11868863/Antik_Yunanda_Polis_ve_Kolonizasyo (erişim:08.03.2019).
[59] Akarca, *Şehir Ve Savunması*, s.20
[60] Akarca, *Şehir Ve Savunması*, s.19.

sürerken, zamanla yanlarına aristokratları da almışlardır. Kent devletlerinin kurulmaya başlaması ile gelişen ve değişen yönetim mekanizmasında krallar sistemin dışında kalmaya başlamışlar ve yerlerini aristokratlara terketmişlerdir."[61]

Eski Yunan'da şehirlerin kuruluşu "sinoikismos" kavramı ile ifade edilmiştir. Biri Atina'nın diğeri de Rodos'un kuruluşu ile ifade edilen iki çeşit sinoikismos vardı. Atina modelinde köyler kendi aralarında başka bir köyü merkez alırken Rodos modelinde ise birkaç köy bir araya gelerek yeni bir merkez meydana getirmişti.[62]

Eski Yunan'da Atina şehri örneğinden hareketle diyebiliriz ki bazı şehirlerin kurulması bulunduğu coğrafi konumla ilgilidir. Atina şehri tarih boyunca bulunmuş olduğu bölgenin avantajlarından faydalanarak ortaya çıkmış ve gelişmiş bir şehirdir. Bu şehrin kurulması doğal gelişim seyri içerisinde gerçekleşmiştir. Ancak bu durum aynı zamanda şehrin doğal bir oluşumdan kaynaklı düzensizliğine sebebiyet vermiştir. Bu sebeple Atina şehrinde olağanüstü tapınakları ve kamusal yapıları varsa da şehirde var olan özel yapılar özel evleri derme çatmaydı.[63] Antik Yunanda şehirlerin kurulmasına neden olan diğer bir etken ise insanların ihtiyaçlarıdır. Bu yüzden ikinci durumda yer alan şehirler ihtiyaçlara en iyi şekilde cevap vermesi için belirli bir sistem ve plan çerçevesinde inşa edilmiştir. Priene bu tür bir kente tipik bir örnektir. Bu şehirde her şey belirli bir sistem ve düzen içerisinde gelişmiştir. Nitekim özellikle bu şehrin inşasından sorumlu olan kimseler, birbirini dik açılarla kesen doğrusal yollarda oluşan ve bir ızgara biçimi oluşturan düzenli bir sokak planı çizmişlerdi. Bu plan planlı kent uygulamasının en önemli örneği olmuştu.[64]

---

[61] Tekin, Oğuz, *Eski Yunan Tarihi*, İletişim Yay. , İstanbul 1998, s.40.
[62] Akarca *Şehir Ve Savunması*, s. 20-23.
[63] *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Eski Yunan*, İletişim yayınları, İstanbul, t.s, s. 116.
[64]Tomlinson, Richard Allan, *Yunan Mimarlığı*, Çev. Rıfat Akbulut, Homer Kitabevi, 2003, s.110.

Her ne kadar eski Yunan'da müstakil bir kimliğe sahip bir inanç yoksa da Eski Yunan şehirciliğinde ve daha sonraki şehir uygulamalarında da tanrının mekânı ve o mekân etrafında şekillenmiş şehir modeli kendini göstermektedir. Yunanlarda şehir merkezi polis iken merkezde yüksekte olan *Akrapolis* tanrının mekân ile Yunanlıların mekânını birleştiren ve Tanrının yansımasını temsil eden bir iradeyi ortaya koymuştur. Öyle ki Tapınaklar, akropolde ve gene agoranın çevresinde yoğunlaşmakla birlikte, her yerde yükselirdi.[65] *Akrapolis* şehrin diğer bölgelerine nazaran en yüksekte olan ve etrafı kale ile çevrilmiş, kendi içinde ekilebilir arazisi olan bir bölgedir. Agora ise halkın eğlenceler düzenlediği, pazarlarını kurduğu yarışmalarını yapmış olduğu merkezde yer alan plansız dikdörtgen şeklindeki yapılardır.[66] Yani Yunanlılar siyasal, ticari ya da toplumsal işleri için agorayı kullanmışlardır.

Eski Yunan şehirciliğinde agoranın işlevi sadece ticari ve kültürel fonksiyonlarla sınırlı değildir. Aynı zamanda burada Bouleuterion (konsey) ve Prytaneion (bakanlık) dediğimiz iki resmi bina bulunmaktaydı. Bu yapılar genel itibariyle devlet işlerinin yürütülmüş olduğu resmi kurumlardır.[67]

Eski Yunan dininde tanrılar antropomorfik karaktere sahip varlıklardır. Dolayısıyla tanrı anlayışları insan şeklinde düşünülmüştür.[68] Her şehrin ve bölgenin kendine ait tanrıları olup tanrıların çoğu Olimpos Dağın'da ikamet etmekteydi. Eski Yunan dininde bu tanrılara ibadet amacıyla inşa edilen ma'bed anlayışının kökeni bilinmemekle beraber şiirlerden yola çıkılarak ortaya çıkışı M.Ö.7. asra ait olduğu sanılmaktadır. [69]

---

65 R. E. Wycherley, *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?,* Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s.28.

66 Bayhan, *Şehir Planlaması*, s.38-39.

67 Akarca, *Şehir Ve Savunması*, s. 27.

68 Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, s.117-120. Ayrıca bkz: *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Eski Yunan*, s.82.

69 Güç, *İlahi Dinlerde Ma'bed*, s. 20.

Yunan şehirciliğinde tapınaklar tanrıya adanmış kutsal alanlardı. Bu sebeple şehrin içinde, dışında ya da *akropolis* üzerinde inşa edilebilirdi. Tapınağın bulunduğu alan ve tapınak *temenos* denilen tanrıya ayrılmış kutsal alanı meydana getirmişti. Dolayısıyla Antik Yunan tapınaklarında koruyucu ilah vardı ve bu ilah için de bir esas kutsal yer gerektiğinden dolayı tapınakların kiliselerde olduğu gibi bir işlevi yoktu.[70]

Eski Yunan şehirciliğinde ilk yapılar belirli bir plan dâhilinde olmayıp genellikle düzensiz yapılar topluğuydu. Ancak zamanla Yunanlıların farlı coğrafyalara hükmetmesi ve farklı topluklarla karşılaşması şehir yapısında da değişiklikler meydana getirmişti. Izgara planlı şehri uygulaması Eski Yunan'dan önce doğu medeniyetlerinde var olmuş olsa da bu tarzı kendi içerisinde sistemli, bir şekilde Miletos'lu Hippodamos'un ortaya koyduğu söylenir. Hippodamos'un kesin olarak kurmuş olduğu şehir Pirene'dir. Satranç tahtası şeklinde düzene sahip olan pirene kentinde sokaklar birbirine paralel olacak şekilde birbirlerini dik açılarla keserdi.[71]

Özellikle bu durumda Hippodamos tarzı denilen mimari anlayış Eski Yunan şehirciliğinde hâkim olmuştur. Mimar Hippodamos'un bu yeni anlayışı Aristo tarafından şöyle açıklanmıştır. "… şehirleri semtlere ayırmayı o bulmuş ve Peiraieus'un (Pire) sokak planını yapmıştır…. Hippodamos, onbin nüfuslu bir şehir tasarlamıştı; halkı üçe bölüyordu; usta işçiler (zanaatçılar), tarımcılar, silah taşıyıp ülkeyi savunacak kişiler. Toprak da üç bölüme ayrılacaktı: biri kutsal, biri kamusal, biri özel; tanrılara tapmanın giderleri kutsal toprakların ürünüyle karşılanacak, savunucular ortak, tarımcılar özel topraklardan beslenecekti..."[72]

---

[70] R. A. Tomlinson, *Yunan Mimarlığı,* s. 79.
[71] Cezar, Mustafa, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık,* İş Bankası Yayınları, İstanbul 1977, s. 473.
[72] Aristoteles, *Politika*, Çev: Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s. 49.

İlk Yunan şehirciliği belirli bir şema dâhilinde inşa edilmemiş yapılar topluluğu olsa da bu durum daha sonraki süreçte Büyük İskender'in önderliğinde kurulan Helenistik(M.Ö. 334-30) dönemde değişikliğe uğramıştır. Nitekim İskender M.Ö 336'da Makedonya kralı olmuş ve Yunan Adası'ndaki kolonileri ele geçirerek yeni ve büyük bir devlet kurmayı amaçlamıştır. Bu amaçla yapmış olduğu seferler sonucunda batı ile doğunun karşılaşması ve birbirinden etkilenmesiyle Helen kültürü oluşmuştur.[73]

Büyük İskender Aristoteles'in öğrencisi olarak her alanda hocasının gözetiminde yetiştirilmiştir.[74] Öyle ki Aristoteles'ten yunan şehirlerinin nasıl kurulduğunu, Yunanlıların mekân anlayışını öğrenmiş ve böylece öğrendiği malumatları kurmuş olduğu devletin şehirlerinde uygulamıştır.[75] Özellikle İskender'in kurmuş olduğu İskenderun, İskenderiye ve Antakya gibi şehirler bu anlayışın sonucunda ortaya çıkmıştır.

Helen kültürü ile birlikte Eski Yunan şehirciğinde farklı bir yol izlenmiştir. Nitekim Eski Yunan'da şehirler, kâhinler aracılığıyla ve tanrının isteği ile kurulurken bu durum Helen şehirleşmesinde değişikliğe uğramış ve şehrin kurulacağı yer bizzat kuracak kişi tarafından seçilmiştir.[76] Helenistik dönem şehirlerinin dikkat değer özelliği ise düzenli bir şema etrafında gelişmeleridir. Şehirlerin sahip olmuş olduğu plan şeması her yerde aynı değilse de her şehir kendi içerisinde geometrik nizama sahipti.[77]

Eski Yunan'da ölülere saygı duyulmakla beraber ölülerin yaşam üzerindeki olumsuz etkilerinden korkulmuştur. Çünkü Yunanlar ölülerin ve yaşayanların arasındaki sınırların oldukça geçirgen olduğuna inanıyorlardı. On-

---

[73] *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Eski Yunan*, **s.** 200.
[74] Tekin, Oğuz, *Eski Yunan Tarihi*, 133.
[75] Bayhan, *Şehir Planlaması*, s.43.
[76] Bayhan, *Şehir Planlaması*, s.43.
[77] Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, s.473.

lara göre Hades'e gitmiş olan ruh intikam için dünyaya gelebiliyordu.[78] Bu anlayışın bir tezahürü olarak nekrepolisler ortaya çıkmıştır. Nekropol, sözlükte Yunanca *nekros*: ölü, *polis*: şehir kelimelerinden oluşan ve "ölüler şehri" anlamında kullanılan terimdir.[79] Bununla beraber Antik Yunan'da mezarların ziyaret edilmesi çok önemli bir ritüeldi. Bu yüzden mezarın belli olması için küçük tepeciklerden başlayarak devasa anıt şeklinde yapılmış mezarlar ve lahitler bulunmaktaydı.[80]

Roma, imparatorluğu kurulduğu dönemden itibaren farklı kültürlerle temas halinde olmuştur. Özellikle en güçlü oldukları dönemlerde tüm Akdeniz havzasını, Britanya dâhil Kuzey ve Orta Avrupa'nın önemli bir bölümünü ve Fırat nehrine kadar Ortadoğu'yu içine alan büyük bir coğrafyaya hükmetmekteydiler. Çeşitli kültürler, farklı inanç ve geleneklere sahip insanlar bu geniş coğrafyanın içinde yaşamışlar ve bir birbirlerini etkilemiştir. Romalılar hükmettikleri coğrafyaların siyasi olarak yönetimini kalıcı hale getirmek için yönetimde merkezileşme yoluna gitmiştir. Nitekim merkezi hükümet büyük ölçüde şehir devletlerinden müteşekkil olup Roma imparatorluğunun genişlemesi ve farklı coğrafyalara hâkim olmasında şehir devletlerinin büyük desteği olmuştur.[81]

Romalıların kuruldukları bölge, öncesinde Etrüksler'e aittir. Etrüksler İtalya Yarımadası'nın merkezinde yer alan bölgede, MÖ. 8. yüzyılda, ortaya çıkmıştır. Etrüksler halk olarak savaşçı bir yapıya sahiptiler. Bu özellikle kendilerinden sonra bulundukları coğrafyalara hâkimiyet sağlayacak Romalılara da sirayet etmiş ve Romalıları diğer kültürlerden ayıran bir özellik

---

[78] Kızıl, Abuzer, "Antik Dönem Yunan Dünyası'nda Ölüm Kavramı Ve Bununla İlgili Bazı Betimler", *Uluslararası Amisos Dergisi, Cilt*:2, Sayı 3, s.33, 2017.

[79] Karadağ, Murat, *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*, Midas Kitap, Ankara 2013, s.280. Ayrıca bkz. Şahan, Meryem, *Roma Mezar Mimarisi Ve Tipleri*, Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, (Lisans Bitirme Tezi), s. 5-7, Ankara 2017.

[80] Kızıl , "Antik Dönem Yunan Dünyası'nda Ölüm Kavramı ve Bununla İlgili Bazı Betimler ", s. 36.

[81] Bayhan, *Şehir Planlaması*, s. 46.

olmuştur. Bu sebeple Romakurmuş şehri sosyal hayatın ihtiyaçlarından daha çok askeri amaca hizmet etmek için kurulmuştu.

Romalılar şehirleri inşa ettiklerinde Etrüksler'in ve Yunanlıların şehircilik tecrübelerini örnek alma imkânına sahip olmuşlarsa da Romalıların şehri her şeyden evvel askeri düzen amacı ile kurulmuştur. Öyle ki bu amaçla kurmuş oldukları şehirlerde tek bir şemayı esas almışlardır. Bu şema Romalıların Etrüksler'in hâkimiyetinden kurtuldukları sırada onlardan öğrendikleri askeri karargâh denilen "kastrum" düzenidir. [82]

Romalılar yapı olarak şehir devletleri halinde örgütlenmişler ve devletlerinin yurttaşları yoğun yurttaşlık duygusuna sahip olduklarından dolayı Romalılar tarafından sürekli olarak kendi aralarında rekabet ettirilmişlerdir. Bu rekabet ruhunun önemli sonuçları olmuştur. Özellikle bu sayede büyük kamu hizmetleri ve ihtişamlı yapılar artmış ve buna bağlı olarak mimaride süsleme artmıştır. [83]

Roma kent planlamasında Yunan şehirciliğini takip etmiş, Hippodamos'un geliştirmiş olduğu ızgara planlı şehir modelini kendilerine göre uyarlamışlardır.[84] Daha sonraları Romalılar Helenistik dönemin kentlerinin temelinde bulunan düzen ve disiplin ilkeleri doğrultusunda şehirlerini daha da geliştirmişlerdir.[85] Böylece Roma kent planında kuzey-güney yönünde uzanan "cardo" ve doğu- -batı doğrultusunda uzanarak cardo ile merkezde kesişen ana cadde "decumanus" şekli hâkim olmuş ve bu iki ana cadde bir kapıdan diğer kapıya dek uzanarak forum denilen pazar yerinde birbirlerini dik açı ile kesmişlerdir.[86]

---

[82] Bayhan, *Şehir Planlaması*, s.47.
[83] Toraman, *Anadolu'da Antik Çağ Şehir Planları*, s. 39.
[84] Can, Yılmaz, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2014, s.14.
[85] Pustu, "Küreselleşme Sürecinde Kent "Antik Site'den Dünya Kentine", s.134.
[86] Toraman, *Anadolu'da Antik Çağ Şehir Planları*, s. 38.

Yunan şehirciliğindeki agoranın yerini Roma şehirciliğinde forum alırken merkezde tapınaklar yer almıştır. Bu tapınaklar Tanrısal iradeyi yansıtan panteonlardır.[87] Bu mekânlarda nsan biçiminde düşünülen Tanrılara ibadet amaçlı ritüeller yapılmaktaydı. Aynı şekilde Roma şehrinde *forum şehrin* merkezinde yer alarak diğer bütün her yere sokaklar vasıtasıyla bağlanırdı.[88] Forumlar kutsal yerleri çevresinde toplayan bir yer olmanın yanı sıra, halkın eğlenceler düzenlediği, pazarlarını kurduğu yarışmalarını yapmış olduğu merkezde yer alan yapılar olmuştur.

Romalıların dini anlayışı yaşamış oldukları bölgen de bulunan Latinlerin etkisiyle oluşmuş ve gelişmiştir. Nitekim "Latinler, ağaçlarda, su başlarında, nehir ve kuyularda, evde, ocağın yanı başında ikamet eden sayısız ruhun varlığına inanan animist kimselerdi. Roma devleti büyüdüğünde, bir aile ve kırsal kesim dini niteliği taşıyan bu basit kült, tedrici olarak bir devlet, bir cumhuriyet ve bir imparatorluk dini haline geldi."[89]

Romalılar her alanda olduğu gibi dini anlayış açısından da Yunanlardan etkilenmiştir. Öyle ki Roma ma‘bedi bazı değişikliklerle büyük ölçüde Yunan ma‘bedinin kopyasıydı. Çok tanrılı pagan din anlayışın bir tezahürü olarak tanrıların heykellerinin bulunduğu görkemli heykeller yapmışlardır. Nitekim Romalılara göre insanın en temel vazifesi tanrıların lütfuna nail olmaktır. İnanlar bu amaca tapınaklarda ibadet ederek ve kurbanlar keserek ulaşabilirlerdi. Ancak şu husus belirmek gerekir ki Roma ma‘bedi salt dini bir mekân olmanın ötesinde bazı durumlarda senato toplantılarının yapılmış olduğu mekânlara dönüşebilmekteydi.[90] (bkz. Ek:2)

---

87 Taşdelen, Veda "Antik Kentlere Doğru", *Hece Dergisi*, sayı: 150/151/152, s. 23. 2013.

88 Özdemir, Esra, *Türk Göçleri Öncesinde Anadolu Şehirlerinin Durumu Hakkındaki Görüşlerin Değerlendirilmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2013, s.13.

89 Güç, *İlahi Dinlerde Ma'bed*, s.22.

90 Güç, *İlahi Dinlerde Ma'bed*, s.24.

Roma imparatorluğu pagan kültürün etkisinden kurtularak resmi olarak Hristiyanlığı kabul etmesiyle her şeyde olduğu gibi ma'bed anlayışında da değişiklikler meydan gelmiş ve Roma'nın yıllarca gelenek haline dönüşen inançları ortadan kalkmıştır. [91] Nitekim Hristiyanlığın ilk dönemlerinde ma'bed yokken daha sonraki süreçte "katakomp" denilen yer altı kiliseleri inşa edilmiştir.[92] Bu süreçle beraber Hristiyanlık inancı, Roma'nın hem milli hem de dini düşüncesinin odak noktasına haline gelmiştir.

Roma döneminde ölüm basit bir olay olarak algılanmayıp cenaze ile ilgili yapılan her türlü ritüele önem verilmiştir. Ölenin konumuna göre cenaze törenlerinde nutuklar söylenerek ölüler için maskeler takılmıştır. Roma döneminde de ölülerin ruhlarının tekrardan dünyaya gelebileceğine inanılmaktaydı. Bu sebeple mezarlık olarak bilinen yerler şehirlerin dışında ya da yolları çevreleyen arazilerde yer alırdı. Öyle ki Romalılar ölümden sonra başka bir hayatın var olduğuna ve kişinin bu hayatın bir benzeri olan başka bir hayatta yaşamanı sürdüreceğine inanmaktaydılar. [93]

Roma İmparatorluğu'nda mezar mimarisi zenginleşmeyle beraber gelişip yaygınlık kazanmıştır. İnsanlar sosyal sınıflarına göre gömülüp mezarlarını bu anlayışa göre inşa etmişlerdir. Nitekim "Gösterişli ve büyük bir mezarın sahibi olmak zenginliği vurgulamanın aracı olarak sayılmıştır. Varlıklı Romalılar hem Erken İmparatorluk Dönemi'nde, yani M.Ö. 1.yy'ın sonları ve M.S.1. yy'da, hem de M.S 2. yy'ın başlarında kendileri, aileleri ve köleleri ve bazı durumlarda azat ettikleri köleleri için mezarlar yaptırmışlardır. Bunların dış duvarlarında ve bazen de içlerinde, mezar kabartmalarına da yer verilmişti. Gösterişli definler için urne'ler, yani kül kapları kullanılır ya da

[91] Güç, *İlahi Dinlerde Ma'bed*, s.22-24.
[92] Tümer - Küçük, *Dinler Tarihi*, s.384.
93 Civelek, Aynur , "Roma Cenaze Törenleri Ve Gömme Gelenekleri", Arkeoloji ve Sanat Dergisi, Sayı 124, İstanbul 2007, s. 71. Ayrıca bkz. Şahan, Roma Mezar Mimarisi Ve Tipleri, s.1-4.

ölüye bir mezar sunağı yapılırdı. Lahit ise ancak az sayıda ve kural dışı bir şey olarak görülürdü."[94]

3. Çin ve Hind

Çin tarih boyunca yayılmış olduğu alan ve sahip olduğu nüfus bakımından diğer toplumların dikkatini çekmiştir. Tarihi olarak ticaretin ve nüfusun imkânlarını iyi bir şekilde kullanan Çin farklı toplumlarla temas halinde olmuştur. Farklı bir topluma ve tarihe sahip olan Çin'de yapılan Arkeolojik çalışmalardan edinilen bilgilere göre Çin kültürü milattan önce 2000 yılında başlar.

Çin'in siyasi tarihi sülalerin hâkimiyetlerinin tarihidir. Öyle ki bu sülaleler sürekli olarak birbirleriyle savaş yapmış ve diğer topluluklarla yardımlaşarak iktidardaki sülaleyi devirmeye çalışmıştır.[95]

Çin kültürünün oluşmasında ve gelişmesinde ülkede hüküm süren hanedanlıkların büyük payı vardır. Nitekim Hsia Hânedanı (m.ö. 2000-1500), sınırları içinde çok fazla yabancı kavim ve farklı kültürlerin bulunmasına ve Çin kültürünün zengin bir yapıya sahip olmasına neden olmuştur. Hsia hânedanın yıkılması ile birlikte ise Çin'in milli kültürünün oluşmasında büyük rol oynayan Shang Hânedanı ülkeye hâkim olmuştur. Bu dönemde ülke içerisinde dinî inançlarda büyük farklılıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu farklılaşmanın bir uzantısı olarak farklı dönemlerde Çin'de üç önemli din yayılma imkânı bulmuştur. Bu dinler; Konfüçyanizm, Taoizm ve Budizm'dir. Bu dinlerden ilk ikisi Çin'in milli dinleri iken Budizm dışarıdan gelen yayılmacı bir dindir.[96] Biz konumuz açısından Çin kültürüne etkisi

---

[94] Şahan, *Roma Mezar Mimarisi Ve Tipleri*, s.5.
[95] Çandarlıoğlu, Gülçin, "Çin", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA*), VIII, 321, İstanbul 1993.
[96] Tümer - Küçük, *Dinler Tarihi*, s.75.

dolayısıyla yalnızca Konfüçyanizm'e genel hatlarıyla değinmekle yetineceğiz.

Çin dinleri içerisinde Konfüçyanizm kadim bir geçmişe sahiptir. Konfüçyanizm bir din olmanın ötesinde Çin klasiklerine dayandırılan ve Çin toplumunun dinî, ahlâkî, sosyal, politik ve ekonomik konularla ilgili inanç ve uygulamalarını kapsayan genel bir addır.[97] Çin'in yerli ve millî dinlerinden olan Konfüçyanizm'in kurucusu Konfüçyus, Çin'in Lu eyaletinde dünyaya gelmiştir. Bu sebeple bu şehir müntesipleri tarafından kutsal kabul edilmiştir. Kutsallık yalnızca mekân ile sınırlı kalmayıp tanrı anlayışında da görülmektedir. Öyle ki Konfüçyanizm'de tanrı Tao insanları iyiye ve güzele ulaştırmayı amaçlayarak hayatın merkezinde yer alır. Konfüçyus "Sabah Tao'yu zikreden akşam kimse akşama rahat olur "derken Tao'nun sosyal hayattaki bu merkezi konumuna işaret etmiştir.[98]

Konfünçyanizm diğer Çin dinlerine nazaran daha çok devlet tarafından desteklenmiştir.[99] Özellikle Konfüçyanizm'in ilk ma'bedler Konfuçyüs'un doğduğu Lu eyaletinde inşa edilmiştir. Daha sonra bu uygulama ülkenin çeşitli yerlerinde devam etmiştir. Çin ma'bedlerinin en meşhurları Pekin'deki imparatorluk mâbedleri olmakla beraber ma'bedlerde heykel yoktur. Bu yapıların en önemlisi, gök ile yeryüzü arasındaki ilişkiyi simgeleştiren ve göğün oğlu olarak telakki edilen imparatorların kurbanlarını takdim ettikleri Gök Ma'bed'dir.[100] Konfünçyanizm'in öğretileri daha sonra gelen hanedanlıklar tarafından Gök ma'bediyle irtibatlandırılmış ve böylece ülke-

[97] Güç, Ahmet, "Konfüçyüs Ve Konfüçyüsçülük", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: X, Sayı: 2, s.44. Bursa 2001.
[98] Tümer- Küçük, *Dinler Tarihi*, s.77.
[99] Güç, *İlahi Dinlerde Ma'bed*, s.54.
[100] Blunden, Elvın - Carolıne, Mark, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Çin,* İletişim Yayınları, Çev. Selçuk Esenbel - Levent Köker, İstanbul, 1989, s.190. Ayrıca bkz. Güç, "Mabed ", s. 278.

nin her bölgesinde Konfünçyüs'e ibadet emredilerek Konfünçyanizm, Çin'in resmî ve millî dini haline getirilmiştir.[101] (bkz. Ek:3)

Konumuz açısından diğer bir önemli coğrafya ise Hindistan'dır. Çünkü Hindistan, en az iki bin yıldan beri Mısır ve Arabistan'a deniz yoluyla bağlı bir bölgedir.[102]Hindistan bulunmuş olduğu coğrafya itibariyle büyük istilalara maruz kalmıştır. Bu istilalar sonucu insanların Hindistan coğrafyasına gelmesi ve burada kendi kültürlerini yaşatması Hindistan'da farklı toplulukların yaşamasına neden olmuştur.[103]

Hindistan coğrafyasında ortaya çıkan en eski medeniyet İndus medeniyetidir. Bu medeniyetin oluşumu genel olarak bu dönemde pişmiş tuğlanın icadıyla başlamıştır. Bu sayede oluşan medeniyet Hindistan içerisinde birçok farklı inancı ve kültürü barındırarak kendine özgü hale getirmiştir. [104] İndus medeniyeti kendisine merkez olarak iki önemli şehri seçmiş ve bu şehre mimari anlayışlarını yansıtmıştır. İndüs uygarlığının yapılan kazılar sonucunda bilinen iki kenti Harappa ve Mohenjo-Daro'dur.[105]

Mohenjo-daro şehri M.Ö. 26. yüzyılda kurularak zamanla İndus Vadisi Uygarlığı'nın en geniş şehri olmakla kalmayıp dünyanın ilk büyük şehir merkezlerinden birisi olmuştur.[106] Aynı zamanda Mohenjo-daro zamanının öte-

[101] Güç, Ahmet, "Konfüçyüsçülük", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA*), XXVI, 167, Ankara 2002.
[102] Ruben, Walter "Hind'de Köy Ve Şehir" , *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* cilt:1, Sayı:3, s.29. Ankara 1943.
[103] Ruben," Hind'de Köy Ve Şehir" , s.30.
[104] Johnson, Gordon, *Atlaslı Büvük Uygarlıklar Ansiklopedisi Hind Dünyası,* Çev. Müfide Pekin, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s.58. Ayrıca bkz. Sevinç, Hüseyin, "Yunan'ın Çağdaşı Uygarlıklarda Toplumsal Gelişmeler, Siyasal Ve Dinsel Düşünüş", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt: 7 Sayı: 32, s.239, 2014.
[105] Sevinç , "Yunan'ın Çağdaşı Uygarlıklarda Toplumsal Gelişmeler, Siyasal Ve Dinsel Düşünüş", s.239.
[106] Gordon, *Atlaslı Büvük Uygarlıklar Ansiklopedisi Hind Dünyası, s.60-62.*

sinde mühendislik bilgisi ve şehir planlamacığıyla dönemin en gelişmiş şehirlerinden birisiydi.[107]

Harappa ve Mohenjo-Daro şehirleri bulundukları coğrafya itibariyle belirli bir sistem ve plan etrafında inşa edilmiştir. "Bu kentlerde çok iyi örgütlenmiş ve iş bölümünün en yüksek seviyede olduğu bir yapılaşma görülmektedir. İndüs uygarlığına ait bu kentlerde düzenli kerpiç evler, geniş sokaklar ve simetrik dizilmiş yol taşları bulunmaktaydı. Aynı şekilde bu iki şehir surlarla çevrili bir şekilde idari ve dini merkezlere sahiptiler."[108]

Hindistan coğrafyası tarih boyunca birçok inanca ev sahipliği yapmış olsa da Hinduizm bu coğrafyada en çok taraftar bulan dindir. Bu din Hindistan coğrafyasının renklerini kendinde harmanlayarak hem kültür hem de inanç bağlamında Hint toplumunun merkezinde olmuştur.

Her ne kadar Hindu ma'bedleri topluca ibadet yerleri olmaktan çok, bir nevi tanrıların evleri veya yeryüzündeki ikamet yerleri ise de ma'bedler Hinduların hayatında önemli bir yere sahiptir. [109] Hindulara göre ma'bed kutsalın dolayısıyla tanrının mekânı olduğu için tanrıya ait heykeller ma'bedlere konulmuştur. Hindu inancında tanrının çokluğu ma'bedin de çokluğunu beraberinde getirmiş ve neredeyse her köye bir ma'bed inşa edilmiştir.[110]

Hindu inancında yaşanılan dünya insanın bir sonraki dünyada durumunu ve konumunu belirler. Bu sebeple ölüm mutlak bir yok oluş olmayıp bedenden ayrılan ruhun kendini yenilemesidir. Bu anlayış Hindu düşüncesinde "samsara" yani "tenâsüh" kavramı ile ifade edilir. Bu anlayışa göre

---

[107] tr.khanacademy.org/humanities/world-history/world-history-beginnings/ancient-india/a/the-indus-river-valley-civilizations, (erişim: 25/03/2019).

[108] Sevinç, "Yunan'ın Çağdaşı Uygarlıklarda Toplumsal Gelişmeler, Siyasal Ve Dinsel Düşünüş", s..239. Ayrıntılı Bilgi İçin bkz. Susun Wise Dauer, *Antik Dünya Tarihi-İlk Kayıtlardan Roma'nın Dağılmasına Kadar* , Çev. Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul 2013, s. 125-130.

[109] Güç, *İlahi Dinlerde Ma'bed*, s.26.

[110] Tümer- Küçük, *Dinler Tarihi*, s.188 – 189.

ölümle birlikte ruh bedene tekrardan dönmeyip ya iyilikler diyarı Svarga'ya ya da işkence ve eziyet diyarı Naraka-loka'ya gidecektir. Dolayısıyla ruh dünya hayatında yapmış olduğu iyilik ve kötülüklerin karşılığını alacaktır.[111]

Hinduizm'de ölüm ile ilgili var olan diğer bir anlayış ise *Karma*'dır. Bu anlayışa göre insan bir nevi kendi kaderini kendisi yazmaktadır. Öyle ki insanın bu hayatta yapmış olduğu ameller, canlının kaderine tesir eder ve onun tekrar nasıl bir şekilde vücut bulacağına dair bilgi verir.[112] Dolayısıyla Hinduizm'de tenâsüh ve karma anlayışının bir sonucu olarak ölüler yakılarak yok edildiğinden müstakil olarak mezar mimarisi yoktur diyebiliriz (bkz. Ek: 4).

4. İran ve Kadim Mısır

Sâsânîler, bulunmuş oldukları coğrafya itibari ile hem doğu imparatorluğu hem de İskender'in fetihleri ile bir nevi onların varisleri olmuşlardır. Bu durum onların birçok medeniyeti içerisine alan farklı topluluklarla yaşamasını gerekli kılmıştır. İşte bu sebeple eski Sâsânî/ İran şehirlerinde inşa edilirken bütün farklı medeniyetleri içine alacak şekilde çeşitli planlar uygulanmıştır. [113]

Eski Sâsânî şehirleri inşa edildiği plan bakımından üç grupta değerlendirilebilir. Bunlardan ilki dıştan etrafı çok köşeli surlarla çevrilmiş şehirlerdir. Bu şehirlere *Pasargade* ve *Persepolis* şehirleri misal olarak verilebilir. İkinci tip plan ise birbirini dik kesen yol düzeninin görüldüğü şehirlerdir ki bu

---

[111] Yitik, Ali İhsan "Tenasüh", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA*) , Xl, 441-443. İstanbul 2011.
[112] Tümer- Küçük, *Dinler Tarihi*, s.181.
[113] Can, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı,* s. 15.
[113] Tümer- Küçük, *Dinler Tarihi*, s.181.
[113] https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160119_vert_tra_tapinaklar, (erişim; 05/ 05/ 2019).
[113] Can, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı,* s.15.

plan İskender fetihleri öncesi bölgede bilinen ve uygulanan bir plandır. Üçüncü grupta yer alan şehir planını ise yuvarlak formda inşa edilmiş şehirler teşkil etmektedir. Bu plana sahip şehirlere "Medain" ve "Darabcerd", "Firûzabad" şehirleri misal olarak verilebilir.[114]

Eski İran'da farklı topluluklar bir araya gelmiş ve toplumda zaman içerisinde farklı inançlar ortaya çıkmıştır. Bu inançlar içerisinde en öne çıkanı, Sâsânî Devleti'nin desteğini alıp inancını ve kutsal kitabını oluşturarak devlet dini haline gelen inanç Zerdüştlüktür.115 Bu din İslâm kaynaklarında Mecûsîlik, Batı kaynaklarında ise Zerdüşt'ün isminden dolayı Zoroastrianism veya Ahura Mazda isminden hareketle Mazdeizm olarak adlandırılmıştır.[116]

Zerdüşt her ne kadar İranlıların eski gelenekleri içerisinde yer alan ateş kültünü kabul etmemiş olsa da dinin girdiği toplum içerisinde kültür ile mecz olması sebebiyle ateş kültünü kabul etmek zorunda kalmıştır. "Öyle ki zamanla bilhassa Mecûsîlik toplumda hâkim din haline gelmesiyle tapınaklar ve sunak yerleri oluşmaya başlamış ve "Ateşgede" adı verilen, içerisinde kutsal ateşin yakılı olduğu tapınaklar İran'ın her tarafında inşa edilmiştir."[117] Bu tapınaklar şehrin merkezinde yer alırken Zerdüştlüğün sembolü olan ateşte tapınaktaki en yüksek yerde hiç sönmeyecek şekilde yakılmıştır.[118]

Eski İran'da insan bedenine önem verilmiştir. Nitekim insan bedenine dünya hayatında ruhun ikametgâhı olması itibariyle iyi bakılmalıdır. Ancak insanın ölümü ile birlikte beden önemini kaybeder ve bir nevi zararlı bir

---

114 Can, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı,* s.16.
115 Tümer- Küçük, *Dinler Tarihi*, s.142-143.
116 Gündüz, Şinasi, "Mecusilik", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA),* XXVIII, 279, Ankara 2003.
117Gündüz, Şinasi, Mecusilik", s.283
118 Can, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı,* s.16.

unsura haline gelir. Bu sebeple cesedin çevreyi kirletmemesi için yok edilmesi gerekir.[119]

Zerdüştlükte ölü defni denilince akla ilk gelen şey cesedin “dahme” denilen ve özel olarak inşa edilen yerlere konularak akbabalara yedirilmesidir. [120] Bununla birlikte eski İran’da defin geleneğinde, ölüden kalan kemiklerin küp şeklinde oyulmuş taş mezarlara konulması geleneği de yer almaktadır. Bu geleneğin Zerdüştlükte ölümden sonraki hayata inançla ilişkili olduğu düşünülmüştür. Çünkü Zerdüşt inancında insanın yeniden dirilmesiyle beden ve ruh tekrardan bir araya gelecektir.[121]

Dahme uygulamasında güneşin önemli yeri vardır. Bundan dolayı uygulamaya Hurşît Nigerişnî de denilmiştir. Farsça’da hurşît güneş, nigerişnî bakma, bakış ve görüş gibi anlamlara gelmektedir. Bu anlamda Hurşît Nigerişnî, cesedi güneş ışınlarına maruz kalacak mekâna bırakmayı ifade etmektedir. Zerdüştî gelenekte güneş, insan hayatının ve gücünün kaynağı olması noktasından önemli görüldüğünden ruh, bedenden ayrıldıktan sonra gücün asıl kaynağına tekrar dönmesi için beden, güneş ışınlarının göreceği bir yere bırakılırdı. Ayrıca güneş, yaratılan varlıkları temizleyici unsur olarak kabul edilmiştir.[122]

Zerdüştlükteki *dahme* yahut sessizlik kuleleri yapı olarak yerleşim alanlarından uzak yüksek alanlarda yahut dağ tepelerinde inşa edilmiştir. Bundaki en temel amaç, buraların akbabaların gelmesine uygun olması, cesetten yükselen kötü kokuyla bulaşıcı hastalıklara neden olan mikropların havada yükselerek canlılara zarar vermemesidir. [123] (bkz. Ek:5)

---

[119] Sular, M. Emin, “Geçmişten Günümüze İran Zerdüştîlerinde Defin Şekilleri”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:1, Cilt:6, s.184, 2017.
[120] Sular, “Geçmişten Günümüze İran Zerdüştîlerinde Defin Şekilleri”, s.184.
[121] Sular, “Geçmişten Günümüze İran Zerdüştîlerinde Defin Şekilleri”, s. 185.
[122] Sular, “Geçmişten Günümüze İran Zerdüştîlerinde Defin Şekilleri”, s.187.
[123] Sular, “Geçmişten Günümüze İran Zerdüştîlerinde Defin Şekilleri”, s. 188.

Mısır ülkesi bulunduğu coğrafya açısından tarih boyunca önemli bir ülke olmuştur. Özellikle Nil nehrinin sahip olduğu önem dolayısıyla yüzyıllar boyunca farklı toplumla tarafından işgale maruz kalmıştır. Bu işgal ve istilalar sebebiyle sürekli Mısır'a topraklarında nüfus hareketleri olmuş ve bu da karmaşık bir toplum yapısı meydana getirmiştir.

Mısır'ın bilinen ilk tarihi, Firavunlar dönemine uzanmaktadır. Daha sonra ülke Hiksoslar tarafından işgal edilmiş ve ardından Perslerin bölgeyi ele geçirmesiyle ülke yönetimi tekrardan el değiştirmiştir. Ancak Mısır tarihinde belki de en önemli olaylardan birisi ülkenin M.Ö. 332 yılında Büyük İskender tarafından ele geçirilmesidir. Bu dönemde özellikle Mısır tarihinde üç asır sürecek Helen kültürü hâkim olmuştur. Bu dönemin ardından Mısır'ın da içinde bulunduğu Nil toprakları M.Ö. 30 yılında Romalılar tarafından işgal edilmişse de Romalıların etkisini kaybetmesinin ardından Mısır tekrardan Pers işgaline maruz kalmıştır. En sonunda Mısır, Amr. b. Asr'ın liderliğinde (M.641) Müslüman topraklarına katılmıştır.[124]

Mısır'ın yukarıda da belirttiğimiz gibi uzun yıllar devam eden işgaller ve istilalara maruz kalması en nihayetinde ülkede farklı sosyal, dini, mimari yapılar meydan getirmiştir. Konumuz açısından kadim Mısır şehirciliğine değinecek olursak aynı şekilde önümüze farklı şehir yapılanmaları çıkmaktadır.

Eski Mısır araştırmacılar tarafından kendi içerisinde belirli dönemlere ayrılmış ve bu tasnif üzerinden değerlendirilmiştir. Bu tarihsel süreç içerisinde yer alan sülaler döneminde Tep şehri ortaya çıkmış ve kadim Mısır'a yüzyıllar boyunca başkentlik yapmıştır. Tep şehri eski Mısırca "Tapit" ve

---

124 Apak, Âdem, "Mısır'ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Fetih Sonrası Ülkede Sosyal Ve Dinî Alanda Meydana Gelen Değişimler Üzerine Değerlendirmeler", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, s.145-159, 2001.

Yunanca “Tep (Thebe)” isminde hareketle yüksek yer anlamına gelmektedir.[125]

Tep şehrinin XVII. sülale zamanına kadar hiçbir siyasi ehemmiyet yokken daha sonra Hiksoslar’ın Mısır’ı işgali üzerine insanlar tep şehrinin bulunduğu bölgeye sığınmışlardır. Hiksos Hanedanlığı bu bölgede güçlü bir krallık kurduğu için Tep şehrindeki insanlar zorunlu olarak Hiksoslularla iletişime geçmiştir. Ancak daha sonraki süreçte Hiksoslular’a karşı isyan eden insanlar, Tep şehrinin mutlak hâkimi olmuşlardır. İşte Tep şehri bu suretle Mısır'ın siyasi merkezi olmuş ve daha sonraki süreçte dünyanın en büyük şehri haline gelmiştir. [126]

Tep şehrine hâkim olan imparatorlar devrinde Firavunların kudreti v e Mısır’ın serveti bu şehrin imar ve inşasına harcanmıştı. Özellikle bu şehirde en önemli yapılar ma‘bedlerle mezarlardı. Öyle ki Tep şehri ilahlar şehri, sağlar şehri, ölüler şehri olmak üzere üç kısımdan meydana gelmiştir. Tep şehri isminden hareketle yola çıktığımızda diyebiliriz ki yüksek bir mevkide inşa edilmiştir. Bu sebeple hem ilahlar hem sağlar, hem de ölüler için inşa edilen yapılar, şehrin merkezinde hâkim bir konumda inşa edilmiştir.[127]

Eski Mısırda toplum şehir devletleri halinde örgütlenen ve kendilerine ait tanrıları olan yapılardı. Mısır’ın özellikle Tep şehrinde olduğu gibi sürekli olarak gelişen ve büyüyen şehirleri inşa etmesinde şehir kültürünün oluşması ve yerleşik tarımsal faaliyetlerin yapılması etkin olmuştur. Nitekim Tep şehri bulunduğu alan itibariyle Nil Deltası’nda olduğundan dolayı bu bölgede tarımsal faaliyetlerin yapılması ve insanların bu sebeple yerleşik hayata geçmesi kolay olmuştur.[128]

[125] Özer, Yusuf Ziya, Mısır *Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 258.
[126] Özer, Mısır *Tarihi,* s.260.
[127] Özer, Mısır *Tarihi,* s.263.
[128] Özer, Mısır *Tarihi,* s.258.

Eski Mısır'da tanrılara ayrılmış kutsal mekânlar yani ma'bedler bulunmaktaydı. Tep şehrinden hareketle diyebiliriz ki ma'bedler Güneş Tanrısı Amon – Ra'yı temsil etmekteydi.[129] Ayrıca Eski Mısır'da ma'bedler için "ev" veya "saray" ifadeleri kullanılmıştır. Eski Mısır'da iki tür ma'bed bulunmaktaydı. Bunlardan ilki tanrılar için yapılanlar olup Thebes'deki imparatorluk ma'bedleri ve Dendera ve Edfu'daki Batlamyus'a ait yapıları içine alır. İkinci grupta ise ölüler adına yapılmış ma'bedler yer alır. Bu ma'bed türüne morg ma'bedler adı verilir. Bu yapı türüne ise krallara ait Mısır piramitleri misal verilebilir. [130] (bkz. Ek:6)

Eski medeniyetlerde ölüm olgusu yaşanılan coğrafyaya ve zamana göre farklı şekillerde anlaşılmıştır. Nitekim Mısır toplumunda zaman değişse de değişmeyen en temel iki unsur Tanrı ve öte dünya inancıdır. Eski Mısır'da ölüm hayatla iç içe bir olgudur. Öyle ki ölümü yaşama, yaşamı da ölüme tercih etme inancının bulunmadığı Mısır'da, yaşam ve ölüm birbirini tamamlar ve birbirinin devamı niteliğindedir. Bu yüzden ölüm korkulacak bir şey değildir. Aksine ölüm, Mısır insanı için var oluş nedenidir. Bu yüzden ölümden korkulmaması gerekir. Ölümden korkması gereken kişiler lanetli kimselerdir. Bu lanetli kimseler dışındaki "diğer tüm varlıklar içinse ölüm yaşamın iki bölümü arasında bir esik, bir gençleşme ve yaşamın yenilenmesidir. Öte dünya ise, hem ölünün bir "tanrı" olup, yeni ve daha yüce bir var oluşa kavuştuğu bir vaatler ülkesi, hem de ölünün tümüyle yok olmasına kadar varabilecek tehlikelerle dolu bir âlemdir. Bu tehlikelerle baş edebilmek için de öte dünya yolculuğuna çok iyi hazırlanmak gerekmektedir. Mısır insanının, mezarın donanımına, cesedin bakımına ve ölünün her türlü ihtiyacının karşılanmasına gösterdiği özenin nedeni budur."[131]

---

[129] Özer, Mısır *Tarihi,* s. 259.

[130] Güç, *İlahi Dinlerde Ma'bed,* s.1. Ayrıca bkz. Çiftçi, Meryem Karagülle, *Eski Mısır Dininde Tanrı Ve Öte Dünya İnancı,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.64-68, Konya 2010.

[131] Çiftçi, *Eski Mısır Dininde Tanrı Ve Öte Dünya İnancı*, s.46-50.

Eski Mısırlıların dini anlayışında "öteki âlem" vurgusu dikkat çekmektedir. Çünkü onlara göre ölüm ile beraber ruh bedeni terk etmiş olsa da şayet bedenin muhafazası sağlanırsa tekrar ruh cesedine geri dönebilmektedir. Bunu sağlayacak olan tanrı Osiristir. Bu tanrı, öldükten sonra inanları diriltecek tanrıdır. İnsanlar ölülerini mumyalarken Osiris'e yakarmaktadır. [132] Bu inancın bir tezahürü olarak cesedi en sağlam şekliyle muhafaza etmek için mumyalama tekniğini geliştirmişlerdir. (bkz.Ek:7)

Ölünün tekrardan terk etmiş olduğu bedene dönebileceğine inanan Mısır toplumunda insanlar, bedenin terk edildiği şekliyle kalması için o dönemin teknikleri ile çareler aramıştır. Bu sebeple ölüleri için özel mekânlar yaparak onları mumyalamışlardır. Ancak mumyalama uygulaması her hangi bir kimse için değil yalnızca krallar için yapabilmekteydi. Nitekim mumya uygulaması ile birlikte özellikle Firavunlar için büyük mezarlar ve tapınaklar yapılmıştır. Bu yapılara yaygın bir şekilde piramit denmektedir. Mısır şehirlerinde Firavun mezarları ve tapınaklar öteki dünyanın kaleleri olarak tasavvur ediliyordu. Bazı şehirlerde devasa mezarlar ve piramitler hayata o kadar hâkimdi ki "ölüler" adeta yaşayanların yerine geçmiştir. Ancak Piramitler öncesi dönemde insanların ruhu, ölüm sırasında bedeni terk etse bile bedenin iyi bir şekilde korunması ile tekrardan beden ve cesedin buluşması gerçekleşeceği düşüncesi hâkimdir. Daha sonraki süreçte yani piramitler döneminde yapılan mumyalama uygulaması ile öteki dünya tasavvuru değişikliğe uğramıştır. Nitekim bu dönemde temel olarak çürüyen bir mumyanın öteki âlemde insanı tamamen kurtarmayacağı keşfedilmiştir. Bu dönemle beraber ölünün bedenine ne kadar hürmet edilirse o denli öteki âlemde tekrar ruhun bu bedene benzeyeceği düşünülmüştür.[133]

---

[132] E.A. Wallls Budge, *Mısır'da Ölüm Ötesi Fikri*, çev. Rengin Ekiz, Ege Meta Yayınları, İstanbul 2001, s.69.

[133] Şahan, *Roma Mezar Mimarisi Ve Tipleri*, s.50.

5. Anadolu ve Eski Türkler

Anadolu coğrafyası bulunduğu konum itibariyle tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve onlara hem kendi rengini vermiş hem de onlardan birçok alanda etkilenmiştir. Bu etkileşim alanları çok boyutlu olsa da konumuz itibariyle yalnızca şehir- mezar - ma'bed boyutunu ele almakla iktifa edeceğiz.

Anadolu' da ilk şehirleşme faaliyetleri Hititler dönemine aittir. Hititler Anadolu da M.Ö. 1900'den M.Ö. 177 'e kadar hüküm sürmüşlerdir. İlk dönem Hitit şehirleri inşa edilirken şehrin etrafı surlarla çevrilmiş ve Hitit evleri dönemin malzemesi olarak kerpiç ve taştan yapılmıştır. Hitit şehirlerinde genel anlamıyla bir düzenden bahsetmek mümkün değilse de tapınak yapılarında geometrik düzen hâkimdi. Nitekim "Hitit şehirlerinde sokaklar iki ila iki buçuk metre genişliğindeydi. Ana yollar ise daha geniş olup bunun iki mislini bulmaktaydı. Şehirlere kilden oluk veya künkler yoluyla su getirilmekteydi."[134]

Anadolu'da ilk şehirlerin kurulması Hititler ile başlamış olsa da Anadolu'da yeni şehirlerin kurulması ve böylece şehir sayısının artışı Aka'ların Batı Anadolu kıyılarına göçleri ile başlar. Bu göç Yunan tarihinde birinci sömürge hareketi olarak bilinir. Akalar sömürge faaliyetleri sonucunda Anadolu'ya gelmiş ve burada İzmir, Miletos gibi birçok şehrin kurumasını sağlamıştır. Sömürge hareketi sonucunda kurulan şehirlerde ticari faaliyetler yoğunlaşmış ve böylece Yunan şehirleri farklı coğrafyalarda görülmeye başlamıştır.[135]

Anadolu da ilk Aka yerleşmeleri kıyı bölgelerinde ve daha çok köy diyebileceğimiz küçük komünler halinde olmuştur. Buradaki temel neden deniz ticareti olmuş olsa da tarım alanlarına yakınlık da ön planda tutul-

---

134 Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, s.461.
135 Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, s.462.

muştur.[136] Bu tarz şehirlerarasında Milet şehrin diğerlerinden daha çok ön plana çıkmaktadır. Nitekim Milet bu sayede ziyadesiyle gelişme kaydetmiş ve çevresinin en dikkate değer ticaret merkezi olmanın yanı sıra bir kültür merkezi olmuştur. [137]

Anadolu tarih boyunca birçok imparatorluğun işgaline uğramıştır. Öyle ki özellikle Anadolu’da İran istilası Anadolu’da şehirleşme faaliyetleri açısından önemlidir. Nitekim İran istilası ile birlikte yol güzergâhlarına kral yolu denilen yollar yapılmış İskender, doğuya ilerlemesi sırasında Perslerin yaptırdığı yoldan faydalanmış ve tahrip olan yolları tamir ettirmiştir. Hint seferi sırasında kullandığı Hint kervan yolu da onu hayrete düşürmüştür. Böylece İskender, teşkilatlı bir kara yolunun, kültür gelişmesi ve naklindeki rolünü fiilen görerek bu yollardan esaslı şekilde faydalanmayı da başarmıştır. Daha sonraki süreçle beraber özellikle Gediz, Büyük ve Küçük Menderes dolaylarına akropol etrafında şekillenen askeri garnizon şehirleri yapılmıştır. Bu amaçla inşa edilen şehir türüne Akhisar şehri misal olarak verilebilir. [138]

Helenistik dönemden sonra Anadolu’da diğer önemli şehirleşme faaliyetleri Roma dönemine aittir. “Roma egemenliği Anadolu'ya M.Ö. 133’ de Bergama devletinin Roma'ya iltihakıyla sokulmağa başlar ve M.Ö. 30 senesine kadar geçen zaman zarfında yukarı Fırat boyuna kadar uzanan topraklar bu egemenlik altında toplanır.”[139] Dolayısıyla Roma’da ilk şehirleşme faaliyetleri daha çok batı bölgesinde gerçekleşmiştir.

Roma öncesi dönemde Anadolu’da birçok şehir kurulmuş olsa da Romalılar birlikte şehirleşme adına yapılan en büyük yenilikler yol yapım faaliyetleridir. Nitekim Romalılar şehirleri inşa ederken “architect” denilen bir

---

[136] Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, s. 464.
[137] Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, s. 464.
[138] Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık,* s. 471.
[139] Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, s.475.

nevi baş mimarın öncülüğünde belirli bir sistem etrafında inşa etmişlerdir. İnşa edilen bu şehirlerin her biri ticari ve askeri amaçlarla diğerine geniş yol ağları ile bağlanmıştır.[140] "Romalıların ilk planda iç Anadolu'yu Ege bölgesindeki eski yollara ve Suriye üzerinden Mısır'a bağlamaya çalışmışlardır. Öyle ki önce Konya'yı Antakya'ya bağlayan ve ayrıca Kayseri çevresinden doğuya Fırat havzasına uzanan iki yol yaptılar. Daha sonra da Adana-Mersin üzerinden batıya uzatılan bir yol buraları Aspendus'a (Samandağı) bağlamıştır."[141]

Roma imparatorluğu, 1100 yıl hâkimiyet sürdükten sonra M.S. 395'te çökmüş ve Doğu Roma olarak M.S. 600'e kadar varlığını sürdürmüştür. [142] Bu devrenin ardından özellikle 11. Yüzyıla kadar Bizans şehirleşmesinde bir daralma ve duraklama dönemi yaşanmıştır. Öyle ki bu dönemle birlikte Anadolu'da büyük anıtsal yapılara sahip, zengin, gelişmekte olan şehirlerin artık var olmadığı ve birçok şehrinde 7. ve 8. yüzyıldan sonra ortadan kalktığı görülmüştür. [143] Daha sonraları İstanbul'un fethi ile birlikte Bizans imparatorluğu yıkılmış ve Anadolu Türkler'in öncülüğünde Müslümanların eline geçmiştir. Müslümanlar fethetmek için büyük uğraşlar verdiği İstanbul özelinde Anadolu'da şehirlerin kapladığı alanları büyütmüş ve şehirlerin etrafı büyük surlarla çevrelemiştir.[144]

Anadolu coğrafyası bulunmuş olduğu konum itibariyle içinde farklı medeniyetlere ve farklı tarihsel dönemlere ait kalıntılara sahiptir. Bu sebeple Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yapılan arkeolojik kazılar insanlık tarihi hakkında her geçen gün yeni bilgiler sunmaktadır. Bu kazılar arasında en ilginç olanı insanlığın inanç tarihi etkileyen Göbekli Tepe'de yapılan kazı-

---

[140] Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık,* s. 475.
[141] Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık,* s. 477.
[142] Bayhan, *Şehir Planlaması*, s. 51.
[143] Kuban, Doğan, "Anadolu - Türk Şehri: Tarihî Gelişmesi, Sosyal Ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler." *Vakıflar Dergisi*, 1968, Sayı:7, s. 57.
[144] Bayhan, *Şehir Planlaması*, s. 51.

lardır. Bu kazılar sonucunda ortaya çıkarılan en önemli kalıntılar tapınaklara ait olanıdır ki bu insanlığın Neolitik Dönemi hakkında birçok yeni bilgi sunmaktadır. Öyle ki Göbekli Tepe dünyanın bilinen en eski ve en büyük tapınak yerleşkesi olarak Şanlıurfa'ya 18 kilometre uzaklıkta olup Neolitik Dönemi (MÖ. 10.500 - MÖ. 7.500) ait bir inanç merkezidir.[145]

Göbekli Tepe'de bulunan kazılar tapınağın şehir ve toplum inşa etme rolü hakkında ilginç bilgiler sunmaktadır. Buradaki kazılarda en dikkat çekici nokta tapınakların varlığı ve işlevidir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus tapınakların bulunduğu bölgenin yerleşim alanlarının dışında olmasıdır. Bu bilgiden hareketle araştırmacılardan bazıları buranın bilinen bir Neolitik köy yerleşkesi olmadığı ve görkemli bir dağ kutsal alanı olduğu sonucuna varmıştır. [146]

Göbekli Tepe'de yapılan kazılar sonucunda yirmi adet tapınak bulunmuş ve bunların her biri belirli bir düzene göre yapılmıştır. Bu tapınaklar dairesel formda ve merkezinde "t" şeklinde taşlar yer alacak şekilde inşa edilmiştir. Tapınağın dairesel formda inşa edilmesi tesadüfü olmayıp inanç ile alakalı bir durumdur. Daire formu kadim uygarlıklarda genellikle sonsuzluğu, bütünlüğü ve evreni simgeler. Aynı şekilde daire formu aynı zamanda kutsal bir alanı işaret etmek üzere de inşa edilmiştir. [147] Nitekim bu tapınaklar merkezinde yer alan (T) şeklinde dikili taş ve onu çevreleyen taşlarla çevrelenerek dairesel formda inşa edilmiştir.

T biçimindeki dikili taşların üzerinde el ve kol tasvirlerinin bulunması ve birçok yönden insanı andıracak unsurlar taşıması, bunların taştan yapılmış insan biçimli anıtlar olduğunu kanıtlamaktadır. Yüzleri belirtilmemiş insan biçimindeki bu dikili taşların tam olarak neyi simgelediği konusu üze-

---

[145] Kurt, Ali Osman, "Anadolu'da İl Tapınak: Göbeklitepe", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XXI, sayı: 2, s.1111, 2017.

[146] Özalp, Hasan, "İnsanlığın En Eski Tapınağı Göbeklitepe Teolojik Olarak Bize Ne Söyler?" , *Bilimname: Düşünce Platformu*, sayı: 30, s. .61, 2016

[147] Kurt , "Anadolu'da İl Tapınak: Göbeklitepe ", s.1115.

rinde uzlaşılmış bir görüş bulunmamaktadır. Bu dikili taşların tanrıları, ataları veya ruhları sembolize ettiği yönünde yorumlar yapılmasına rağmen, söz konusu tapınak olduğu için bu taşların tanrıları sembolize ettiği görüşü daha uygun görülmektedir."[148] (bkz. Ek: 8)

Tüm bunlardan hareketle diyebiliriz ki genel olarak Göbekli Tepe yerleşim bölgelerinin dışında yer alan ve bulunduğu alan itibariyle yüksek ve hâkim olan bir yerdir. Aynı şekilde tapınaklar dairesel bir yapıda inşa edilerek tapınağın içerisine "t" şeklinde ve üzerinde hayvan tasvirlerinin bulunduğu heykeller konulmuştur.

Anadolu'daki ilk yerleşmeler, Batı Anadolu Bölgesi'nde kurulmuş olsa da yerleşik hayata sahip ilk yerleşim bölgesi Çatalhöyük'tür."[149]Kazılar sonucunda Konya'nın 52 km. güneydoğusunda bulunan Çatalhöyük, "İç Anadolu Bölgesi'nin güney ucunda Konya Ovası üzerinde yer almaktadır. Höyük farklı yükseltili iki tepesinin çatal şeklinde olmasından dolayı "Çatalhöyük" olarak anılmaktadır."[150]

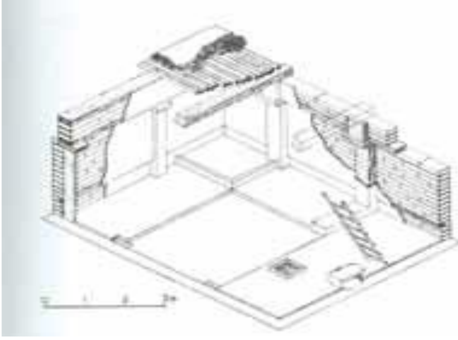
Çatalhöyük inşa edildiği coğrafyanın doğal sonucu olarak düzenli bir kent planına sahiptir. Öyle ki bu plan etrafında Çatalhöyük'te bulunan evler ve tapınaklar bu standart plan etrafında gelişmiştir. [151]

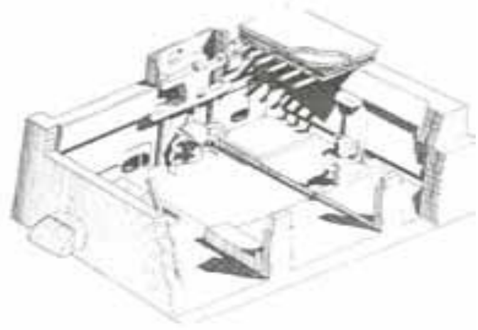
---

148 Kurt, "Anadolu'da İl Tapınak: Göbeklitepe ", s. 1116.

149 Dünya Miras Listesinde Bir Neolitik Kent, www.konyakultur.gov.tr/images/uploads/files/Catalhoyuk_Brosuru.pdf adresinden ulaşıldı. (erişim: 28/03/ 2019).

151 Uyanık, Necmi-Berk, Fatih Mehmet "Mekân-Şehir ve Medeniyet Bağlamında Çatalhöyük", *Çatalhöyük Uluslararası Turizm Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Sayı: 1, s. 9, 2016.

Çatalhöyük Ev Mimarisi [152] Çatalhöyük Tapınak Mimarisi

Çatalhöyük'teki kazılar sonucunda tapınakların Neolitik Çağ'da var olan dine hizmet amacıyla bulundukları yere nazaran büyük yapılar olduğu, özenli bir şekilde yapıldıkları, yapı olarak konut mimarisine benzer tarzda inşa edildikleri ve ölülerin bu tapınakların altına gömüldükleri ortaya konmuştur. [153]

Türkçe'de şehir kelimesi yerine kullanılan isimlendirmeler iki dönemi kapsamaktadır. Göktürkler ve Uygurlar döneminde ordu, balık isimleri kullanırken daha sonraları İslamiyet'in kabulüyle birlikte 11. yüzyıldan sonra Karahanlılar ve Oğuzlar "kend" sözcüğünü kullanmışlardır.[154] Kale ve saray manasını da ihtiva eden Balık kelimesine şehir anlamında ilk olarak Orhun abidelerinde karşılaşılmıştır. Göktürkler İlteriş Kağan'ın bozulmuş devlet düzenini toparlamasına ve teşkilatlandırmasına karşılık "balıktakiler dağa çıkmış, dağdakiler de aşağı inmişti." demiştir. Aynı şekilde Çin'e yapılan

---

[152] www.konyakultur.gov.tr. (erişim:28/03/ 2019).

[153] Özterzi, Sevil, *Anadolu'da Neolitik ve Kalkolitik Dönemdeki Mezar Tiplerinin ve Ölü Gömme Geleneklerinin Sosyokültürel Açıdan Değerlendirilmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı, Ankara 2011, s.12.

[154] Sümer, Faruk, *Eski Türker'de Şehircilik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1984, s.1.

Türk akınlarından bahsedilirken Tonyukuk Kitâbesi'nde Çin şehirleri için balık sözcüğü kullanılmıştır.[155]

Eski Uygur Türkçesi'nde de alıġ kelimesi şehir anlamında kullanılmıştır.[156] Nitekim Kâşgarlı Mahmûd, Dîvânü lugāti't-Türk adlı eserinde balık kelimesini açılarken bu hususu şu şekilde belirtmiştir. "Kale, kent, İslamiyet öncesi dinsiz [pagan] kabilelerin lehçelerinde ve Uygur lehçesinde kullanılır. Buradan hareketle Uygurların en büyük kentlerinden birisine beş bahq (beş balık): beş kent denir. Başka bir yerleşimlerinin adı da yangı balıq: yeni kent'tir" [157]

Eski Türkler'de mezarlara kurgan ismi verilmiştir. "Kurganlar mezar üzerine toprak yığılarak yapılan tepe şeklindeki mezarlardır."[158] Eski Türklerde ölüler ilk ve sonbaharda törenlerle gömmüşlerdir. Bu sebeple cesetlerin bozulmaması için mumyalama tekniği kullanılmıştır. Ancak bu uygulama herhangi bir insandan ziyade egemen sınıflar için yapılmaktaydı.[159] Mezarlar daha çok dikdörtgen şeklinde yapılardı. Ayrıca bu mekânların içi halılarla kaplanır ve üzeri kapatılıp en üste de toprak atılırdı.[160]

Eski Türk mezar geleneği kendi içinde İslamiyet öncesi ve sonrası olmak üzere iki döneme ayrılmaktadır. İslamiyet öncesi dönemde "Çin kaynaklarında Türkler'in kabir üzerine bir bina (bark) yaptıkları, duvarlarına ölünün şahsını ve hayatta iken katıldığı savaşları gösteren sahneler resmettikleri ve onun kimliğini bildiren yazılı işaretler diktikleri belirtilmektedir."[161] Ayrıca

---

155 Donuk, Abdülkadir, "Balık" *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVIII, 12, İstanbul 1992.

156 Güllüdağ, Nesrin, "Balık" Sözcüğü Üzerine", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, I, s. 3. 2015.

157 Kâşgarlı Mahmûd, Dîvânü lugāti't-Türk, çev. Seçkin Erdi Serap-Tuğba Yurteser, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005, s.169.

158 Bozkurt, "Mezarlık", s. 520.

159 Aksoy, Zeynep- Demircan, Zeynep, "Diğer Yapılarla İlişkileri Bakımından Mezar Anıtları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* cilt:8, s. 487, 2015.

160 Sedes, Fatma, "Süleymaniye Camiinin Haziresi", http://sedesmimarlik.com/Suleymaniye-Camiinin-Haziresi.html, (erişim: 05/04/ 2019). s. 63.

161 Bozkurt, "Mezarlık," s. 521.

eski Türklerde Göktürk ve Uygur hanedanlıkları dönemlerinde kurganların üstüne "bengütaş" denilen büyük bir taşlar dikilmiştir. Aynı şekilde ölen kimsenin yanına öldürdüğü düşman kadar "balbal" denilen taşlar konulmaktaydı. Ölen kişilerin bağlı olduğu budunun sembolü ve hayvan tasvirleri, bu taşlar üzerine yapılmıştır. Bu taşlar tarihi olarak Türklerin mezar kültürünün ilk nüveleri kabul edilmektedir. [162]

Türkler Karahanlılarla beraber İslamiyet'i kabul etmiş ve İslamiyet'i sosyal hayatın her alanına hâkim kılmaya çalışmıştır. İslamiyet'i kabul eden Türkler, hayatın her alanında olduğu gibi mezar geleneklerinde de değişikliğe gitmiştir. Nitekim İslamiyet'in kabulünden sonra mezar şekli kısmen değişmiştir. Ancak kişilerin ölümsüzleştirilmesi ve mezarlarını anıtlaştırma düşüncesi silinmemiştir. Bu dönem ile birlikte çadırlar kümbet, balballar abidevi mezar taşları şeklinde kendini göstermiştir.[163] Bu yapı türüne verilebilecek en iyi örnek Ahlat mezarlığıdır. Burada yer alan abidevi mezar taşları Türklerin İslam'ı kabul etmiş olsalar da eski geleneklerini yok saymadığının en önemli göstergesidir.

C. Tarihi Açıdan Medine Şehri ve İslam Tarihinde Örnekliği Meselesi

1. İslam Şehri Tartışmalarının Tarihsel Kökeni

Herhangi bir dine inanan insan için bazı mekânlar kutsal ile bağlantıyı sağladığından dolayı diğer mekânlardan farklıdır. Sözlük anlam olarak yer, ev gibi anlamlara gelen mekân, insanın ve diğer canlıların hareketlerine izin veren yahut sınırlayan yerdir.[164] Esas olarak dinin müntesipleri için bazen

[162] Açıkgözoğlu, Ahmet Sacit, *Eyüp Sultan Civarında. İmzalı Mezar Taşı Kitabeleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1-5, İstanbul 1995.
[163] Bozkurt, "Mezarlık," s. 520.
[164] Taşçı, Hasan, *Bir Hayat Tarzı Olarak Şehir, Mekân, Meydan*, Kaknüs Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 66.

hareketlerine şekil veren bazen de sınırlayan kutsal mekân ile kutsal olmayan mekân arasında da fark vardır. İnsanların bir mekâna kutsallık atfetmesi aynı zamanda o mekânı yeniden inşa etme imkânını sağlar. Bu yüzden kutsalın tezahür ettiği şehirler temelde "*metafizik*" vakalardır. Bir şehrin insanlarını ve tarihsel gelişimini analiz edebilmek için, önce o şehrin ait olduğu medeniyetin ve kültürün iyi bilinmesi gerekir.[165] Bu yüzden İslam şehrinin ne olduğu tartışılırken öncelikle İslam'ın ardından da şehrin ne olduğu sorusuna cevap aranmalıdır. Nitekim İslam'ın nasıl bir din olduğu aynı zamanda İslam şehrinin de hangi temeller üzerine kurulduğunu ortaya çıkaracaktır.

İslam şehri birçok araştırmacı tarafından tanımlanmış olsa da İslam coğrafyasındaki şehirlerin İslam şehri sınıflamasına tâbi tutulması William ve Georges Marçais kardeşlerin 1920'lerde yaptıkları çalışmalarla başlamıştır.[166] Bu iki araştırmacı İslam şehrini tanımlarken cami, pazar ve hamamdan müteşekkil oluşumlar olarak tarif etmiştir. Bu iki kardeş yapmış oldukları çalışmalarda İslam şehrine ilk temas eden kişiler olmuş olsa da şehir tartışmaları yapılırken İslam şehri kavramı Weber'in görüşlerine refere edilerek ortaya çıkmıştır. Nitekim şehrin ne olduğu ya da nasıl olması gerektiğine dair tartışmalar uzun bir geçmişe dayanmamaktadır. Bu tartışmalar daha çok sosyoloji biliminin en önde gelen temsilcilerinden Max Weber'in şehir tanımı ile dikkat çeken ve araştırma yapılan bir saha olmuştur. Max Weber'in "Şehir Modern Kentin Oluşumu" adlı eserindeki şehir tanımı ve şehrin nasıl olması gerektiğine dair düşünceleri araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir.[167] Düşüncelerinin eleştirilmesinin temel sebebi şehir tanımı yaparken tek

[165] Demirci, Mustafa "İslam'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi,* cilt: I, Sayı: 2, s.131, Konya 2003.

[166] Uğur, Yunus, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:3,Sayı:6, s.17. 2005.

[167] Armağan, Mustafa, "Batı'da ve İslam Medeniyeti'nde Şehirlerin Ontolojik Kökenleri ve Ayırt Edici Özellikleri", *Muhafazakâr Düşünce*, cilt: VI, Sayı: 23, s. 119-124, 2010; Davutoğlu, Ahmet,

yönlü, hâkim kültürün değer yargılarını yansıtan ve genellemeci bir anlayışa sahip olmasıdır. Nitekim Weber şehrin ne olduğu ve nasıl olması gerektiğine dair düşüncelerine de batı şehrini ölçüt kabul etmiş ve harici şehirleri ise kabilevi bir topluluk olarak tanımlama yoluna gitmiştir. Şehirlerin dönemin zihin dünyasından hareketle üretim esaslı pazar birlikteliğinin sonucunda ortaya çıktığını savunmuştur. Batı şehirlerini kıyı şehirleri olarak tanımlayan Weber İslam şehirlerini de içine alan doğu toplumlarının kurmuş olduğu şehirleri genellemeci bir yaklaşımla kara şehirleri olarak tanımlamıştır.[168]

Weber şehirle ile ilgili düşüncelerini açıklarken şehir ile otorite arasında bağlantı kurmuş ve bunun üzerinden şehri açıklama yoluna gitmiştir. Weber'e göre üç türlü otorite vardır.

1- Geleneksel Otorite: Meşruiyetini gelenekten ve kutsaldan alan otoritedir.

2- Yasal Otorite: Gücünü yasalardan hareketle sağlayan otoritedir.

3- Karizmatik Otorite: Liderin olağanüstü otoritesine dayanan bir yapıdır.

Weber, otoriteleri böyle açıkladıktan sonra şehrin var oluşunu gayr-i meşru otorite başlığı altında ele almıştır. Nitekim Weber'e göre sonuç olarak "şehir geleneksel otoritenin tükendiği, karizmatik otoritenin bulunmadığı ve yasal bürokratik otoritenin doğmadığı bir ortamda sürüp giden çıkar çatışmalarının karşılaştırmasını ortaya koyar."[169]

Max Weber, bir yerin şehir olmasını belirli şartlara bağlamıştır. Bu şartları incelediğimiz zaman önümüze ortaçağ dünyasındaki siteler halinde var olan şehirler ön plana çıkmaktadır. Weber'in belirlemiş olduğu şartlar şunlardır:

Medeniyetler ve Şehirler, Küre Yayıncılık, İstanbul 2016, s.58-59, Tuna, Korkut, *Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2017, s.97-109.

[168] Davutoğlu, *Medeniyetler ve Şehirler*, s. 61.

[169] Tuna, *Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri*, s.104.

- Kale: Şehrin etrafı herhangi bir saldırıya karşı güvenlik amacıyla kale ile çevrilmesi gerekir.
- Pazar yeri: Weber'e göre ticari ilişkilerin yürütülmesi ve ürünlerin değerlendirilmesi için pazar şehrin temelinde yer almalıdır.
- Şehrin kendi içinde özerk bir yapı olması gerekir. Nitekim şehrin sakinleri böylece kısmen rahat hareket ederek kendini yönetenleri seçebilir.
- Mahkeme: Şehrin kendi içinde düzenini ve sürekliliğini sağlamak için mahkeme bir şehirde olması gereken diğer bir unsurdur.
- Şehrin kendi içinde birlik sağlaması şehrin hayatiyetini devam ettirmesi açısından önemlidir.[170]

Weber'in şehir tanımı birçok açıdan eleştirilmiştir. Öyle ki Weber tanımın zaman ve mekân ile sınırlandırmaktadır. Daha sonra bu tanımı dünyanın diğer bölgelerine teşmil etmektedir. Öyle ki Ortaçağ dönemini esas alarak yapılan tanımda bu dönemde yalnızca mekân olarak batı, zaman olarak ise batı toplumlarının yaşadığı zaman dilimi esas alınmıştır. Dolayısıyla belirlemiş olduğu ilkelerden hareketle tanımın kendi içinde sınırlılıkları vardır.[171]

Max Weber şehir tarihi çalışmalarına yoğunlaşırken onun temel hedefi yalnızca şehri açıklamak değildir. Weber'in Avrupa kentleri özellikle de ortaçağ sonrası dönemde ki kentler hakkında söyledikleri kapitalizmin oluşumunu anlamaya katkısı bakımından önemlidir.[172] Nitekim Giddens'a göre Weber bu düşünceleri ile "Protestan Ahlaki ve Kapitalizmin Ruhu" adlı eserinde kapitalizmin niçin batıda geliştiğini ve başka bir yerde gelişmediği sorusuna cevap aramıştır.[173]"Bu sebeple Orta Çağ şehirlerine doğru geriye gitmekte ve ilk kapitalist ilişki biçimlerini bu şehirlerde bulmakta, böylece

---

[170] Tuna, *Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri*, s.104-116.
[171] Alptekin, Yavuz, Şehir , "Şehir toplumu ve Şehir Sosyolojisi" , *Sosyoloji Konferansları*, Sayı: 35, s. 4, 2007.
[172] Weber, Max, *Şehir Modern Kentin Oluşumu*, çev. Musa Ceylan, İstanbul 2010, s. 109-110.
[173] Giddens, Antony, *Sosyoloji, Kırmızı* Yayıncılık, İstanbul 2008, s.139.

Kapitalizmin ruhu ile Ortaçağ şehirlerinin ruhunu birbirine bağlamış olmaktadır."[174]

Max Weber yapmış olduğu çalışmada birçok açıdan eleştirilmiş olsa da şehir tarihi çalışmalarının düşünce alanında tartışılmasında büyük bir rol oynamıştır. Ayrıca Şehir tarihi çalışmalarının bir uzantısı olarak İslam şehirciliği alanında yapılan çalışmalarda Weber'in görüşlerine farklı açılardan cevap veyahut eleştiri amacıyla yapılan çalışmalarla zenginleşmiş ve gelişmiştir.

Her ne kadar şehir tartışmaları sürmüş olsa da İslam şehri nedir sorusuna birçok araştırmacı cevap aramıştır. İslam şehri tanımlanırken genel anlamıyla "Müslümanların hâkim olduğu ve çoğunluğu oluşturduğu ve buna göre sosyal ilişkiler ağının geliştiği toplumsal bir tecrübedir tanımı" yapılmıştır. [175] Bu tanımlamanın haricinde, İslam şehrinden kastedilen anlam "Müslümanlar sınırları Kur'an sedasıyla çizilmiş bir yerde yaşar" düşüncesiyle Müslümanların yaşam alanının kâinatın her yanı olabileceği de belirtilmiştir. [176]Diğer bir araştırmacı ise Müslüman şehri, Müslüman toplumun hayatını bir bütün içerisinde ele alacağını vurgulamıştır. Müslüman'ın hayatının her alanını kuşatan en büyük unsur ise peygamber sünnetidir. Dolayısıyla İslam şehri Peygamber'in Sünnet'inin farklı dönemlere ve mahalli şartlara uyarlanmasından başka bir şey değildir.[177] Başka bir araştırmacıya göre ise "Kısacası İslam şehri ilahi vekilliğin adil bir ortam içinde, şerî yasalara bağlı, tevazu ve dindarlığın, şefkat ve merhametin tabiat ile uyumlu bir güzellik içinde, Allah'ın sıfatını yansıtıcı mahiyette, şeriat idealini gerçekleştiri-

---

[174]Armağan, "Batı'da ve İslam Medeniyeti'nde Şehirlerin Ontolojik Kökenleri ve Ayırt Edici Özellikleri", s. 120.

[175] Çelik, Celaleddin, "İslam Şehir İslamına Tarihsel Tecrübeden Sosyolojik pratiğe Şehrin Medeniyet Kodları", *Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: IIX, sayı: 3, s. 139. 2014

[176] Schimmel, Annemarie, *Tanrının Yeryüzündeki İşaretleri*, çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2004, s.74.

[177] Tıtus Burkhardt, "Müslüman Şehri", çev. Suat Filmer, Ümran Dergisi, sayı:81, s.74, 2001.

ci yapılar kompleksidir."[178] İslam şehri en genel anlamıyla insanın tanrı doğa ve insan üçgeninde huzur içinde yaşamış olduğu yerdir. Yani İslam şehri İslam'ın yalnızca ritüel boyutunda değil gerek maddi gerek metafizik boyutunda uyum ve huzur içinde yaşandığı mekandır.

2. Medine Şehri ve İslam Şehirciliği Bağlamında Önemi

Bilindiği üzere İslam dini Hicaz Bölgesinde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla dinin ilk muhatapları Hicaz Bölgesinde yaşayan Araplar olmuştur. Bu sebeple konumuz bağlamında ana hatlarıyla Arap tarihine ve Hicaz bölgesinde İslamiyet öncesi var olan şehirlere değinmemiz gerekir. Nitekim şehirler var olan kültür birikiminin sonucunda ortaya çıkan mekânlardır. Dolayısıyla İslamiyet öncesi Arap şehirleri de kendi döneminin ürünüdür. Aynı zamanda İslamiyet öncesi kurulan şehirleri bilmemiz Hz. Muhammed'in Medine döneminde yapmış olduğu şehirleşme faaliyetlerini daha iyi anlamamızı ve tahlil etmemizi sağlayacaktır. Öyle ki Hz. Muhammed'in geçmiş dönemlerde helak olan şehirleri bilmesine rağmen yeniden bir şehir inşa etme amacı ve isteği doğduğu ve yaşadığı kültürün izlerinden bağımsız değildir. [179] Bu durumda dikkatimizi çeken husus o dönemdeki arapların şehir fikrine sahiplerse de kardeşlik bilinci etrafında oluşacak ümmet bilincine sahip olmadığıdır.

Hicaz Bölgesi "Kızıldeniz'in doğusunda. Kuzeyde Ürdün'ün liman şehri Eyle'den (Akabe) güneyde Yemen sınırındaki Asir' e ve doğuda Necid çöllerinden lrak'a kadar uzanır."[180] Bu sınırlar kesin olmayıp nerede başlayıp bittiğine dair farklı yorumlar yapılmıştır.[181](bkz. Ek: 9)

---

178 Demirci, "İslam'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri, s.134.
179 Alver, Köksal, "Hz. Peygamber Ve İslam Şehri", *Hece Dergisi*, sayı: 198/199/200, s.151, 2013.
180 Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Hicaz ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA),* XVII, 432, İstanbul 1998.
181 Apak, Adem, *Anahatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü,* Ensar Yayınları, İstanbul 2014, *s.86.*

Hicaz Bölgesi'nin ilk sakinleri Araplardır. Nitekim Arap soy bilginleri Araplar'ın tamamının Hz. Nuh'un oğlu olan Sam b. Nuh'dan gelmiş oldukları konusunda mutabıktır. Samiler'in soy şeceresi üç ana grupta ele alınmıştır. Bunlar Arap yarımadası, Sina, Badiyetü'ş Şam ve Irak'ın güney bölgelerine yakın oturan Araplar, Dicle ve Fırat havzasına yerleşen Aramiler, Filistin ve Suriye dolaylarında yaşayan İbranilerdir. [182]

Sami toplulukların en kalabalık kısmını oluşturan Araplar nesep açısından kendi içinde farklı tasniflere tabii tutulmuşlardır. Bunlardan ilki Arabü'l-Baide'dir. Bu topluluklar bulunmuş oldukları bölgelerde hükümranlıklarını sağlayarak devletler kurmuşlar ve en sonunda Kur'an'ın belirttiği üzere azgınlıkları sebebiyle afetlerle helak edilmişlerdir. Bunlardan en meşhurları Âd ve Semûd kavmidir. Âd, Hz. Nuh'un Sam'dan olan torunudur. [183] Âd kavminin yaşamış olduğu bölge genel olarak Yemen olarak kabul edilir. Bu kavimler yaşamış oldukları şehirlerde muhteşem binalar inşa etmişlerdir. Ancak bunca nimetlere karşılık Allah'a nankörlük yaparak peygamberlerini yalanlamışlardır. Allah bu kavmin yola gelmesi için peygamber göndermiş olsa da onlar "İster öğüt ver ister verme, bizce birdir, fark etmez " diyerek kendilerine yapılan ikazları dinlememişlerdir. (Şuarâ 26/136) Bunun üzerine bin bir emek ve zahmetle inşa etmiş oldukları bağ ve bahçeleri, kuraklık ve rüzgâr sebebiyle yok olup gitmiştir. (el- Ahkāf 46/24-25, Kamer 54/19)

Semûd "kavminin menşei hakkında ise Âd kavminin devamı kabul edildiği, bu sebeple "ikinci Âd" diye bilindiği, aslen Yemenli olduğu, Himyerliler tarafından sürüldükten sonra Hicr denen bölgeye yerleştiği, Amâlika'nın devamı olduğu ya da güneyden gelip kuzeye yerleşen bir Arap topluluğu sayıldığı şeklinde farklı görüşler ileri sürülmüştür."[184]

---

[182] Apak, *Anahatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü, s.86.*
[183] Kırca, Celal, "Âd", ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), I, s.333,* İstanbul 1988.
[184] Kırca, Celal, "Semud", TDV *İslâm Ansiklopedisi (DİA),* XXXVI, s.500. İstanbul 2009.

Semûd kavminin yaşamış olduğu bölge Hicr şehridir. Bu sebeple Semud kavmine "Ashab-ül Hicr" de denmektedir.[185] Bu şehirde yaşayan insanlara Allah tarafından birçok nimet verilmesine rağmen onlar, kendilerine peygamber olarak gönderilen Salih Peygamberi inkâr etmiş ve imtihan olarak verilen deveyi de kesmişlerdir (el-A'râf 7/73,77, Hûd 11/64). Bunun üzerine yüce Allah gök gürültüsü ve korkunç seslerle bu kavmi ve yaşadıkları şehri helak etmiştir (Hûd 11/61-62).

İkinci grupta yer alan Araplar ise Arabü'l Bakiye'dir. Yani soyları devam Araplar demektir. Bu Araplar yaşamış oldukları bölgeye göre kendi içinde iki gruba ayrılmaktadır. Bu sebeple bu iki grubun yaşam şekilleri, dil kullanımları, tanrı anlayışları açısından birbirlerinden farklılık arz etmektedir.[186]

Arabü'l Aribe köken olarak asıl Arap olup aslen Yemenliler'dir. Soyları Kahtan'a dayanır. Bu sebeple yaşamış oldukları bölgeden dolayı güneyli, soylarını kendisine nispet ettiklerinden dolayı da Kahtanî olarak isimlendirilmişlerdir.[187] Araştırmacılar Kahtan'ın soyunun Hz. İsmail'in oğlu olan Sam'ın soyundan geldiğini belirtmişlerse de Kahtan'ın hayatı hakkında hemen hemen hiçbir bilgi vermemişlerdir. Kahtanîler, yayılmış oldukları bölgelerde birçok devlet ve şehir kurmuşlardır. Bunlardan güneyde kurulan ilk devlet Mainîler olup hükümet merkezleri *Karn* şehridir. İkincisi Mainiler'in tarihi mirası üzerine kurulan Sebelilerdir ki onların başkentleri de Me'rib şehridir. Güneyde kurulan üçüncü devlet ise ticaret yolları üzerinde bulunmalarından dolayı önem arz eden Kahtabanlılardır ki onların da başkentleri *Temna* şehridir. Dördüncü ise geçmişte ad kavminin yaşamış olduğu bölge de kurulan Hadramevt şehridir ki bunların başkentleri de *Şubve* şehridir.[188]

---

185 Harman, Ömer Faruk, , "Hicr", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (*DİA*), XVII, 454-455, İstanbul 1998.

186 Günaltay, Mehmet Şemseddin, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013, s.42-45.

187 Fayda, Mustafa, "Kahtân", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIV, s.201-202. İstanbul 2001.

188 Günaltay, İslam *Öncesi Arap Tarihi*, s. 116.

İkinci grupta yer alan Arabü’l Müstaribe ise aslen Arap olmayıp daha sonra göç ettikleri bölgedeki insanlarla karışıp Araplaşan insanlardır. Bu Araplara İsmaililer, Adnaniler, Nizariler, Maadlılar isimleri de verilmiştir. Ayrıca bu Araplar, yaşamış oldukları bölgeye nispetle de kuzey Arapları şeklinde isimlendirilmiştir. Kuzey Arapları’nın soyu Hz. İsmail’e dayanmaktadır. Nitekim Hz. İbrahim Allah’tan almış olduğu vahyin gereği olarak oğlu İsmail ve hanımı Hacer’i aslen Arap olan Cürhüm kabilesinin olduğu Mekke’ye bırakmıştır. İsmail bu topluluğun içinde yetişmiş olup burada Cürhüm kabilesinin liderinin kızıyla evlenmiştir. İsmail ilerleyen yıllarda içinde yaşamış olduğu bu toplumdan etkilenerek Araplaşmıştır. Ancak bu nesebin ismi daha çok İsmail’in oğlu Adnan üzerinden yürümüşse de Adnan’ın kim olduğu tam anlamıyla aydınlatılabilmiş değildir.[189] Hz. Muhammed’in kabilesi olan Kureyş de bu kabiledendir.

Hicaz Bölgesinin sınırları yukarıda belirttiğimiz gibi Kızıldeniz'in doğusunda. Kuzeyde Ürdün'ün liman şehri Eyle'den (Akabe), güneyde Yemen sınırındaki Asir'e ve doğuda Necid çöllerinden lrak'a kadar uzanan bölgeyi kapsamaktadır.[190] Bu bölge kendi içinde coğrafi açıdan birçok farklılık arz etmektedir. Nitekim bu coğrafyada düz araziler olduğu gibi yer yer taşlık alanlar ve vadiler bulunmaktadır. Burada yaşayan insanlar coğrafyanın etkisiyle kabileler halinde örgütlenip daha çok göçebe bir yaşam sürmekteydiler. Yaşam tarzının bir sonucu olarak bu kabileler düşman kabilelere karşın saldırmazlık anlaşmaları yaparak kendilerini tehlikelere karşı korumaya çalışmıştır.

Araplar arasında kabileler, yakınlık derecesinden hareketle ayrı ayrı isimlendirilen gruplardan oluşmaktaydı. Toplumun en küçük nüvesi ailedir. Ailelerin birleşmesiyle fasıle, fasılelerin birleşmesiyle ammareler, onların

[189] Fayda, Mustafa, "Adnân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, s.391-392. İstanbul 1988.
[190] Küçükaşçı, “Hicaz”, 432.

birleşmesiyle de fahzlar oluşurken sonraki aşama da fahzların birleşmesiyle de batınlar, batınların birleşmesinden de kabileler oluşmuştur.[191]

Hicaz Bölgesi'nin farklı coğrafi yapılara sahip olması insanların yaşam şekillerine sirayet ettiği gibi şehirlerin kuruluş şekillerine de etki etmiştir. Hicaz bölgesinde üç şehir vardır ki bunlar yukarıda belirtmiş olduğumuz nedenlerden dolayı farklı özelliklere sahiptir. Bu şehirler Mekke, Taif ve Medine'dir. Biz burada çalışmamızın ana esasını Medine şehri, oluşturduğu için kısaca Mekke ve Taif şehirlerine değindikten sonra Medine şehri üzerinde yoğunlaşmaya çalışacağız.

Mekke şehri "Arap yarımadasının kuzeyinde Batn-ı Mekke (Bekke) adı verilen bir vadi üzerinde kurulmuştur."[192] Mekke şehrinin otuzdan fazla ismi olup[193] Bekke, (Âl-i İmran, 3/96) , Ümmü'l-Kurâ, (Enam, 6/92), el-Karye, (Nahl 16/112), el-Beled, (Beled, 90/1-4), el-Beledü'l-Emîn (Tin 95/2) ve Maâd (Kasas, 28/85) isimlerinin Kur'an-ı Kerim'de geçtiği bilinmektedir. Mekke şehrini diğer şehirlerden daha önemli kılan en temel etken Kâbe'dir. Kâbe genel olarak Hz. İbrahim ve oğlu İsmail tarafından inşa edildiği kabul edilmektedir. Kâbe yapı olarak yeryüzünde insanlar için yapılan ilk ma'bed olma özelliğini taşımaktadır. Kâbe Hz. İbrahim'den başlayarak her dönem insanlar tarafından kendisine farklı ritüellerle saygı duyulan bir yapı olmuştur. Nitekim Cahiliye Dönemi'nden başlayarak İslami dönemde de bu önemini korumuştur. "Mekke çevresi, çöl karakterli bir araziye ve bunun üzerinde görülen, dikenli bodur ağaç ve çalılıklardan meydana gelen cılız ve seyrek doğal bitki örtüsüne sahiptir." [194] Mekke'nin Hicaz Bölgesindeki Medine ve ve Taif gibi şehirlere kıyasla kurak ve dağlık yapısı insanların o coğ-

---

[191] Apak, *Anahatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s.129.

[192] Bozkurt, Nebi - Küçükaşcı, Mustafa Sabri, "Mekke", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII, 555, Ankara 2003.

[193] Gök, Bilal "Hz. Muhammed'in (AS) Doğduğu Ortam: Hicaz Bölgesi Şehirleri" , *Hikmet Yurdu*, Cilt: 7, Sayı: 13, s.60, 2014.

[194] Bozkurt - Küçükaşcı, "Mekke", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 555.

rafyaya uygun maişet yolları aramaya sevk etmiştir. Bu sebeple Mekkeliler, sınırlı imkânlar içinde yapabilecekleri en iyi iş olarak ticarete yönelmişler ve bu süreçle beraber Mekke'yi o dönemin ticaret merkezlerinden biri haline getirmişlerdir. Mekkeliler büyük deve kervanlarıyla farklı coğrafyalara gidip kumaş, koku gibi mamüller alıp onları satmış olsalar da en büyük ticaret kaynakları Kâbe'dir. Öyle ki Mekkeliler Kâbe'nin dini konumundan faydalanarak hac için gelen hacılara ikramlarda bulunmuş ve onlarla büyük ticari faaliyetler gerçekleştirmişlerdir.

Mekke dini açıdan genel olarak putperest bir yapıya sahipti. Mekke'ye ilk putun nasıl ve ne şekilde geldiğine dair tartışmalar olmuş olsa da putlar üzerine kitap yazan Kelbi tarafından ilk putperestin Amr b. Luhay olduğu kabul edilmektedir. Amr yakalanmış olduğu hastalıktan dolayı şifa ararken kendisine Suriye'nin Belka Vadisi'nde kutsal kabul edilen akik taşı verilmiştir. Bu taş inanıldığına göre insanlara maddi ve manevi birçok faydası olan bir taştır. Daha sonra bu taşı kendisi ile beraber Mekke'ye getiren Amr süreç içerisinde taşa aşırı kutsallık atfetmesi ve zamanla saygı duyma hissinin kutsallık kazanmasıyla böylece ilk putu Mekke'ye getirmiştir.[195]

Mekke ile birlikte Hicaz Bölgesi'nde tarih boyunca öneme haiz olan bir diğer şehir ise Taif'tir. Taif şehri coğrafi olarak "Mekke'nin 88 km. doğusunda, Serât silsilesinden Gazvân dağının güney eteklerindeki dalgalı bir plato içine derin bir şekilde gömülmüş olan Vec vadisinde denizden yaklaşık 1700 m. yükseklikte kurulmuştur."[196] Taif bulunduğu coğrafya açısından Mekke'den farklı olarak yeşil alanlara ve suya sahipti. Bu sebeple Taif'te bol meyve ve sebze yetişmekteydi. Ayrıca kuru üzüm, şarap, zeytinyağı ve bal üretimi, deri işlemeciliği yapılmakta ve farklı bölgelere pazarlanmaktaydı.[197] Taifliler coğrafyanın kendilerine sunmuş olduğu imkânları iyi değerlendire-

[195] İbnü'l-Kelbi, (204/820), *Kitabu'l-Esnam, (Putlar Kitabı),* çev. Beyza Bilgin, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, s. 38- 39.
[196]Küçükaşcı, Mustafa Sabri, "Taif ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA*), XXXIX, 443, İstanbul 2010.
[197] Küçükaşcı, "Tâif", 443.

rek diğer şehirlere nazaran daha müreffeh bir hayat yaşamıştır. Öyle ki bu durum çevre şehirlerin de dikkatini çekmiş ve zengin insanlar Taif'ten yayla almışlardır. Taif inanç olarak diğer hicaz şehirleri gibi putperest inanca sahipti. Taiflilerin kendilerine ait "Menat" adında putları vardır. Menat'a Taifliler büyük önem vermişler ve ona büyük ikramlarda bulunmuşlardır.

Hicaz Bölgesi'nin dini açıdan en kadim şehri Mekke olmuş olsa da şehircilik açısından en çok örnek alınan şehir Medine olmuştur. Nitekim Medine, İslam tarihinde İslam dinini ete kemiğe bürünmüş ve bütün ilkelerinin kendisinde vücut bulmuş olduğu şehirdi.

Hz. Peygamber vahyi aldığı ilk andan itibaren büyük bir fedakârlıkla ve özveriyle İslam dinini diğer insanlara anlatma çalışmış ve onların hem bu dünyasını hem de ahiretini kurtarmayı amaçlamıştır. Ancak tarih boyunca tüm peygamberlerin başına gelen peygamberimizin de başına gelmiş ve kavminin ileri gelen "mele" takımı tarafından dışlanmıştır.[198] Bu insanlar tarihin ve coğrafyanın kendilerine sağlamış olduğu imkânları sonuna kadar kullanarak diğer insanlar üzerinde hükümranlıklarını kurmuş ve böylece kendilerinden farklı olan herkesi öteki algılayarak yok etmeyi amaçlamıştır. Bunun için de kendi içinde yüzyıllarca devam eden iktidarlarına tehlike olarak görmüş oldukları Müslümanları hedef bellemişler ve başta peygamberimiz olmak üzere Müslümanlara akıl almaz işkenceler ve baskılar uygulamışlardır. Netice itibariyle Hz. Peygamber Müslümanları içinde bulunmuş olduğu zor şartlarda Allah'tan yardım dilemiş ve Allah'ın izniyle Müslümanlar küçük bir grup halinde ilk hicretlerini Habeşistan'a gerçekleştirmişlerdir. Ancak bu hicret kısa süreli bir hadise olup Müslümanların sorunlarını tam anlamıyla çözememiştir.

Peygamberimiz zayıf ve düşkün Müslümanları Habeşistan'a göndererek ani bir çözüm üretmişse de Müslümanların ve öncelikle de kendisinin içinde

[198] Kılınçlı, Sami, *Mekki Surelerde Mü'min Kimliğinin Oluşumu ve Gayrimüslimlerle İlişkileri,* Araştırma Yayınları, Ankara 2013, s.15.

bulunmuş olduğu tehlike devam etmekteydi. Peygamberimiz bunun üzerine farklı şehirlere seyahat ederek Müslümanların durumuna çare aramaya çalışmıştır. Bu sebeple o dönemde Mekke ve Medine ile birlikte önemli bir şehir olan Taif'e yolculuğa çıkmıştır. Peygamberimizin buradaki tek amacı dini yaymak olmayıp bu ziyaret siyasi ve politik bir amaç da taşımaktadır. Nitekim bu yolculuktaki amaç Müslümanlara destek sağlamak ve Mekkelilerin şerrinden Müslümanları emin kılmaktı. Ancak Hz. Peygamber ve kölesi Zeyd Mekkeli müşriklerin kışkırtmaları sonucunda Taifliler tarafından ağır bir şekilde taşlı saldırıya uğramış kendisi ve kölesi büyük yaralar almıştır.

Hz. Peygamber'in, Mekkeliler tarafından dışlanması ve Taifliler tarafından taşlanması onu yeni çareler aramaya sevk etmiştir. Bu sebeple peygamberimiz elindeki imkânları en iyi şekilde kullanmaya gayret göstermiştir. O zaman diliminde yapabileceği en iyi şey inandığı ilkeleri insanlara anlatmaktı. Nitekim öyle de yapmış ve insanların bazıları tarafından hakarete uğrasa da davasından vazgeçmemiştir. Peygamberin süreç içerisinde vermiş olduğu emek karşılık bulmuş ve o yıl içerinde Medine şehrinde sürekli savaş halinde olan kabile ile görüşmüştür. Bu kabile Hazreç'tir ki Hazreç kabilesi yıllarca kardeş kabile olan Evslilerle savaş halindeydi. Bu savaşlara "Buas" denmiş olup en son yapılan savaşı Hazreçliler kaybetmiştir. Bu sebeple Hazreçliler kendilerine gerek maddi gerekse de manevi destek bulma amacıyla Mekke'ye gelmiş ve Mekkelilerin ileri gelenleri ile görüşmüştür. Ancak Mekkeli liderler savaşın tarafı olmamak ve kendi çıkarlarına zarar gelmemesi için tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir. Bu durum karşısında umduğunu bulamayan Hazreçliler, Medine'ye dönmek üzereyken Hz. Peygamber bu fırsatı iyi bir şekilde değerlendirmiş ve onlarla akrabalık bağlarından hareketle bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşme Akabe denilen yerde ilk

defa gerçekleştiği için Birinci Akabe Biat'ı ismiyle meşhur olmuştur. [199] Bu görüşmede peygamberimizin zihin dünyasında yer alan ilk toplumsallaşma faaliyetleri üzerinde karar kılınmış ve her ne şartta olursa olsun bu kararlar üzerinde mutabık kalınacağı belirtilmiştir. Bu görüşmenin maddelerin şu şekilde zikredebiliriz;

- Allaha hiçbir şekilde ortak koşulmayacak
- Hırsızlık yapılmayacak
- Zina yapılmayacak
- Çocuklar hiçbir şekilde öldürülmeyecek
- Kimse bir başkasına iftirada bulunmayacak
- Herhangi bir iyilik yapıldığında yapılan eyleme engel olunmayacak.[200]

Anlaşmanın maddelerine dikkat edilecek olursa peygamberimizin zikretmiş olduğu ve üzerinde karar kıldığı maddeler daha çok toplum hayatına dairdir. Ancak bu maddeler, tek bir konuda olmayıp toplumun güvenliği, sağlığı ve sürekliğine dair geniş bir yelpazede değerlendirilebilir.

Hz. Muhammed'in bizce toplum ve şehir düşüncesi oluşturma adımlarının ilk basamağı birinci Akabe Biatı'dır. Çünkü peygamberin daha sonra ki süreçte yapacağı toplumsal faaliyetler Birinci Akabe Biatı'nda alınan kararların genişletilmiş ve detaylandırılmış şeklidir.

Hz. Peygamber, Birinci Akabe Biatı'nda yer alan gruplarla bir sonraki yıl tekrardan aynı yerde buluşmak üzere sözleşmiştir. Medineliler görüşmeden sonra şehirlerine dönerken peygamberimizden kendilerine İslam'ı anlatacak ve hayata tatbik edecek bir öğretici istemişlerdir. Bunun üzerine Musab b.

---

[199] İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233) *el-Kamil fi't-Tarih,* çev. M.Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları, İstanbul: 1991,II, 96, İbn Zebale, *Aḫbârü'l-Medîne Ve Ezvacu'n-Nebi*, Çev. Fatih Mehmet Yılmaz, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018, s.29.

[200] İbn Hişâm, 'Abdülmelik b. Hisam(Ö.H.213/M.828), *es Sîre,* çev. Hasan Ege, Ravza Yayınları, İstanbul 2015, II, 93.

Umeyr görevlendirilerek Medinelilere İslam'ı anlatmıştır. Bizce Musab b. Umeyr'ın Medine gönderilmesi eğitim amaçlı olsa da peygamberimizin zihninde farklı gayelerin olması muhtemeldir. Çünkü Hz. Peygamber Mekke'de zaman içerisinde gelişen olaylar sebebiyle kaotik bir ortamın oluştuğunun farkındaydı ve buna çare arıyordu. Bu sebeple Akabe görüşmesi ve Musab'ın görevlendirilmesi yeni bir şehre olan ihtiyaca binaendir. Öyle ki Musab'ın bu durumdaki en temel işlevi hedef olarak seçilen Medine şehrinde toplumsal bir zemin oluşturmak ve mutabakat sağlamaktır. Netice itibariyle arzulanan durum gerçekleşmiş ve Musab bir yıl sonra Medine de gayreti sonucunda Müslüman olan yetmişi erkek ikisi kadın toplamda yetmiş iki kişi ile birlikte Akabe denilen bölgeye gelmiş ve peygamber efendimizle görüşmüşlerdir. Bu görüşmenin en temel vurgusu, Hz. peygamberin Medine'ye davet edilmesidir. Peygamberimiz bu davet karşısında Medineliler'den Müslümanların ve kendisinin güvenliğini sağlayacaklarına dair söz almış ve Medinelilerin daveti kabul etmiştir.[201]

Mekke'den Medine'ye gidiş sıradan bir göç yahut seyahatin ötesinde bir anlam taşımaktadır. İnsanların içinde bulundukları hayat şartlarını beğenmediklerinden dolayı daha güzel bir yaşamı elde etmek için yaptıkları bir göç değildi. [202] Nitekim o zamandan sonra Müslümanların hayatı birçok açıdan değişmiş ve hayatlarını Medine öncesi ve sonrası olmak üzere tasnife tabii tutmuşlardır. Öyle ki hicret o zamandan sonra yeni bir anlam kazanmıştır. Arapça'da bu özel göçü nitelemek için kullanılması da bu göçün Müslüman zihin dünyasında ne anlam ifade ettiği göstermektedir.[203]

Hz. Peygamber'in uygulamalarına baktığımızda her ne kadar Birinci Akabe Biat'ı toplum ve şehir düşüncesinin ilk nüvelerini barındırmış olsa da bu amacının açık bir şekilde tatbik edilmesi hicret sayesinde gerçekleşmiştir.

---

201 İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, **II**, 100.
202 Sırma, İhsan Süreyya, *Ezan Ya Da Ebedi Kurtuluşa Çağrı*, Beyan Yayınları, İstanbul 2005, s.17.
203 İzzeti, Ebulfazl, *İslam'ın Yayılış Tarihine Giriş*, çev. Cahit Koytak, İstanbul 1984, s.309.

[204]Hicret ile beraber Medine, şehir kimliğine bürünmüş ve İslam şehirciliğinin ilk protipi olmuştur.[205]

Hz. Peygamber içinde bulunmuş olduğu zor durum karşısında hem Müslümanları hem de kendisinin menfaati gereği Hz. Ebubekir ile birlikte Medine'ye doğru yola çıkmıştır. Uzun bir yolculuktan sonra Medine yakınlarında Kuba denilen bir bölgeye varmışlardır. Kuba, Medine'ye yakın bir köy iken zamanla gelişip büyüyerek mahalleye dönüşmüş bir beldeydi.[206]Hz. Peygamber burada Külsûm b. Hidm başka bir rivayette ise Sa'd b. Hayseme'nin evinde kalmıştır.[207] Külsüm önceleri Müslüman değil iken peygamberin tevazusundan etkilenerek Müslüman olmuştu.[208]

Hz. Peygamber'in burada ne kadar süre kaldığına dair farklı rivayetler vardır. Nitekim İbn Hişam ve İbnü'l-Esîr'e göre dört gün iken İbn Zebale'de yer alan bir rivayete göre 22 gündür.[209] Peygamberin burada yapmış olduğu faaliyetleri incelediğimizde dört günün kısa bir zaman dilimi olduğu ileri sürülebilir.

Hz. Peygamber, Kuba'da, Akabe Biatları'nda zihninde yer alan toplumsallaşma ve dolayısıyla şehirleşme faaliyetini bir adım daha ileriye taşıyarak ilk olarak mescid bina etmiştir. Bu mescid, hurmaların kurutma harmanı olarak kullanılmış olduğu bir alanda inşa edilmiştir.[210] Zor şartlar altında ve Müslümanların büyük bir gayreti ve emeği sonucunda inşa edilmiş bir mescid olduğu için Kur'an'da "….ilk günden beri takva üzerine kurulan mes-

---

[204]Gül, Muammer, "İslam Şehrinin Doğuşu", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:.4, Sayı: 6, s. 80, 2001.

[205] Alver, Köksal, "İslam Şehrini Kurmak: Hz. Peygamber'in Şehir Tasavvuru", *TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 5, Sayı: 15, s.1-8, 2015.

[206] Algül, Hüseyin, "Mescid-İ Kubâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA*), XXIX, s.279-280, Ankara 2004.

[207] İbn'ül Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, **s.**107.

[208] İbn Zebale, *Aḫbârü'l-Medîne*, s.30.

[209] İbn Hişâm, *es Sîre,* II, 162, İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh,* II**,** 107, İbn Zebâle, *Ahbaru'l-Medine*, s.30,

[210] İbn Zebâle, *Ahbaru'l-Medine,*s. 31.

cid…" şeklinde nitelendirilmiştir.[211] Hz. Peygamber'in kısa süreli kalmış olduğu Kuba'da ilk yapmış olduğu faaliyetin mescid olması, peygamberin amacının ne olduğuna dair ipucu vermektedir. Çünkü peygamber yeni yayılan bir dinin kendi içinde bir cemaat oluşturması gerektiğinin farkındaydı ve bu sebeple Müslümanları ortak bir amaç doğrultusunda, ortak bir mekânda toplamayı gaye edinmiştir. Kuba tecrübesi Medine gibi birçok açıdan farklı özellik barındıran yeni bir topluma dâhil olmanın öncesinde mikro düzeyde bir provadır. Netice olarak peygamberin Medine Döneminde yapmış olduğu faaliyetler de Kuba tecrübesinden bağımsız değildir.

Kuba'da belirli bir süre kalan Hz. Peygamber daha sonra tekrardan yola çıkmış ve Salim b. Avfoğulları'nın bulunduğu yerde iken cuma vakti geldiğinde Ranuna denilen bölgede ilk cuma namazını kıldırmıştır. Rasulullah'ın Müslümanları bir araya toplayıp hutbe okuduğu namazı kıldırdığı ilk cuma budur[212] Burada daha sonra farz ibadeti haline dönüşecek cuma ibadetinin cemaat ile kılınması, aynı şekilde peygamberin toplum tasavvurunun var olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber buradan ayrılarak daha sonra Medine şehrine büyük bir coşkuyla giriş yapmış ve burayı zamanla merkez haline getirerek şehre dönüştürmüştür.[213] Burada belirteceğimiz önemli bir husus ise Hz. Peygamberin niçin Medine'yi hicret beldesi seçtiğidir. Medine'nin bizce hicret yurdu seçilmesinin en temel nedeni şehrin kendi içinde kurumsal bir kimliğinin olmayışıdır. Diğer bir sebep ise kabilelerin sürekli savaş halinde olmasından ve bu savaşların insanları madden ve manen yıpratmasından dolayı Medineliler bir lider etrafında kümelenmeyi gerekli görmüştür. Ayrıca Yesrib topluluklarından hiçbirinin Medine de yerleşik bir

---

[211] Belâzürî, Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Fütühu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s.1.

[212] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 107.

[213] Ya'kūbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kūb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzıh el-Ya'kūbî (ö.292/905'ten sonra) *Kitâbü'l-Büldân* (Ülkeler Kitabı), çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2002, s.93.

düzen kurmayıp güçlü bir devlet sistem, kuramayışı da Medine'yi cazip bir hale getirmiştir. [214]

Medine şehri coğrafi açıdan "Arap yarımadasının batısında Hicaz bölgesinde Kızıldeniz kıyısına yaklaşık 130 km. uzaklıkta, Mekke'nin 350 km. kadar kuzeyinde olup deniz seviyesinden yüksekliği Harem-i Şerif'te 619 metredir. Şehrin kurulmuş olduğu geniş düzlüğün kuzeyini Uhud, güneyini Âir dağları, doğusunu Vâkım harresi (volkanik lav akıntısı), batısını Vebere harresi kuşatır."[215]

Medine şehrinin hicretten önceki ismi Yesrib'ti. Medine'ye ilk yerleşen kişi Yesrib b. Vail olup şehir bu isme nispetle Yesrib şeklinde isimlendirilmiştir. Müslümanlar tarafından ise Medine şehrine Tayyibe, Miskine, Azra, Cabire, Mecbure, Mahabba, Mahcube, Kur'andan hareketle Dar'ül Hicre, Dar'ül Sünne, Dar'ül İman, peygambere nispetle de Medinet'ül rasül, Medinet'ül Nebi isimleri verilmiştir.[216] Yesrib'in ilk sakinleri Benî vehb yahut Benî lef denilen aslen Amelikalı olan kabilelerdir.[217]

İslamlaşmadan önce Yesrib şehrinde aslen Güney Arapları'ndan olan Evs ve Hazreç kabileleri ile birlikte az sayıda Hristiyan ve birçok kabileye sahip Yahudi bulunmaktaydı. Evs ve Hazreç kabileleri aslen Güney Arapların'dan olup Arim Seddi'nin yıkılmasının ardından Medine'ye yerleşmişlerdir. İlk olarak sığınmacı olarak şehre yerleşmiş ve Yahudilere tabii olmuşken daha sonraları Yahudilerin baskılarına karşın akrabaları olan Gassânîler'den yardım istemişler ve onların desteği ile iktidarı ele geçirmişlerdir.

Yahudilerin Medine'ye göç etmesi kendilerine karşı yapılan büyük baskılar sonucunda olmuştur. Nitekim Babil Kralı Buhtunnasır'ın Kudüs'ü işga-

---

[214] Köse, Feyza Betül *Medine sosyal Hayat- Dört Halife Dönemi,* Mana Yayınları, İstanbul 2016, s.45.

[215] Bozkurt, Nebi - Küçükaşcı, Mustafa Sabri, "Medine", *TDV İslâm Ansiklopedisi(DİA),* XXVIII, s.305-311, Ankara 2003.

[216] Apak, *Anahatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü,* s. 80.

[217] Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 251.

li ve daha sonraki süreçte de Romalıların Suriye dolaylarını işgal etmesi, Yahudileri hicaz coğrafyasındaki farklı şehirlere göçe mecbur etmiştir.[218] İslam'dan önce Medine de o dönemde iktidarı ellerinde bulunduran Ben-i Nadir, Ben-i Kaynuka ve Ben-i Kureyza bu zorunlu göçlerden dolayı Medine'ye yerleşen Yahudi kabileleridir. Ancak Yesrib'e yerleşen Yahudileri asıl kökenlerinin nereden geldiğine dair kaynaklarda farklı yorumlar yer almış ve hatta bazı Yahudi kabilelerinin Arap kökenli olabileceği ileri sürülmüştür.[219]

Yesrib'te o dönemlerde ekonomik güç Yahudilerin elindeydi. Özellikle Benî Nadir, Benî Kaynuka ve Benî Kureyza olmak üzere bu üç kabile her şekilde toplumda ekonomik tekelleşmeyi sağlamış ve ekonomik gücü eline geçirmiştir.[220] Öyle ki Benî Kaynuka kuyumcu iken, Benî Nadir toprak mahsulleri ile Benî Kureyza ise deri tabaklama işinde ehlileşmiş ve bunlar üzerinden ekonomik sistemlerini güçlendirmişlerdir. (bkz.Ek:10)

Yesrib denilen bölgede geçmiş dönemlerde birçok millet yaşamış olsa da bu şehirler zamanla işgal ve istilalarla büyük bir zarar görmüş ve İslamlaşmadan önce küçük bir köy haline gelmiştir.[221] Nitekim buna sebep olan diğer bir etken ise suyun bol, toprağın işlenebilir olmasıdır. Çünkü bu durumda şehirde yaşayan insanlar bir arada yaşamak yerine kabileler halinde dağınık bir şekilde yaşamayı tercih etmişlerdir. Bunun sonucunda da Yesrib tam anlamıyla bir şehir olmayıp şehir olma potansiyeli olan bir belde olmuştur. Medine şehrinde sosyal hayat kabile örgütlenmeleri şeklinde devam etmekteydi. Her insanın ait olduğu ve uğrunda gerektiği zaman öleceği kablesi bulunmaktaydı. Özellikle Yesrib'te bütün topluluklar kendi içinde parçalı bir yapıya sahipti. Nitekim Evs ve Hazrec kabileleri yüzyıllar boyunca

[218] Kılıç, Ünal, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, Yediveren Kitap, Konya 2004, s.40.
[219] Köse, *Medine Sosyal Hayat- Dört Halife Dönemi*, s.33-37.
[220] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, s.184.
[221] Hamidullah, Muhammed, "Hz. Peygamber S.A.S. Zamanında Medine'nin Sosyal Yapısı İlk İslâm Devleti (Makaleler), çev. İ. Süreyya Sırma, İstanbul 1992, s. 9-15.

kendi aralarında kavga etmişlerdir. Aynı şekilde Yahudiler de kendi içinde kabile bölünmesi yaşamış ve topumda yer alan tehlikelere karşı diğer Arap kabileleri ile ittifak anlaşmaları yapmışlardır.

Tüm bunlardan hareketle diyebiliriz ki; Hz. Peygamber'in Hicaz coğrafyasındaki şehirlerarasında Yesrib'i hicret yurdu olarak seçmesi tesadüfi ve plansız bir hadise olmayıp bilakis Peygamberin zihin dünyasında yer alan toplum ve şehir olgusunu gerçekleştirebileceğini düşündüğü en iyi mekân olması sebebiyledir.

3. Medine Şehri'nin İslam Şehirciliğine Etki Eden Özellikleri

İnsan denilen varlık ilk yaratıldığı andan itibaren varlığının gereği olarak mekâna ihtiyaç duymuştur. Tarih boyunca bu ihtiyacı belirleyen nedenler insanlara ve toplumlara göre farklılık göstermiştir. İnsanın mekâna ihtiyacının altında yatan en temel etken sığınma ve dolayısıyla güvenlik ihtiyacıdır. İnsan güvenlik ihtiyacı ile inşa etmiş olduğu mekânlara süreçle beraber farklı anlamlar yüklemiş ve bu mekânlar yeni anlamlar kazanmıştır. İlk zamanlarda güvenlik ihtiyacından dolayı fert olarak insan bir mekâna tahakküm ederken toplumsallaşma ile birlikte o mekânın işlevinde ve fonksiyonlarında değişiklikler meydana gelmiştir. Mekânın bu denli insan hayatında mühim bir yer tutması zamanla mekânın kutsanmasına neden olmuştur.

Mekân inşa etme, ilk olarak fiziksel unsurlarla olmuş olsa da o mekâna asıl anlam ve değer katan şey o mekânda hissedilerek, algılanarak, yorumlanarak, hikayelendirilerek inşa edilen geçmiştir.[222] Bu geçmiş bir nevi orada yaşayan insanların hafızası olup bu hafıza sayesinde insanlar bir arada yaşamaktadır. Nitekim mekâna bağlılık, ait olma hissini besler ve bireyin ait

[222]Solak, Sevcan Güleç "Mekân-Kimlik Etkileşimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Bakış", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt: 6, Sayı: 1, s. 20, 2017.

olunan yerleşimin bir parçası olmasını sağlar.Yaşanılan mekanın ortak bir geçmiş ve yaşam ile kutsanması insanları bir arada tutarken mekanın yok olması aynı zamanda kutsalın da yok olması demektir. Bu sebeple o mekânda yaşayan insanlar mekânın sürekliliğini sağlamak için çeşitli ritüellerle mekânın kutsama ve o mekânı farklı coğrafyalarda inşa etme yoluna gitmişlerdir. Böylece ortak mekân bir nevi o toplumun ait olmuş olduğu kimliğin bir parçası haline dönüşmüştür. Bu sebeple David Harvey mekân için ontolojik olarak var olmasının yanında asıl olarak insanı biçimlendiren yer olduğunu savunmuştur. Nitekim ona göre: "Mekansal biçimler, içinde toplumsal süreçlerin oluştuğu cansız nesneler olarak değil, toplumsal süreçleri, bu süreçlerin mekansal olmasıyla aynı tarzda 'içeren' şeyler olarak görülmektedir."[223]

Medine şehri, Ahmet Davutoğlu'nun şehir tasnifine göre medeniyet kurucu bir şehirdir. Ona göre Medine şehri Hz. Peygamberin öncülüğünde kurulmuş ve zamanla gelişerek İslam'ın öngördüğü şehircilik anlayışının kendisinde tecessüm etmiş olduğu şehir haline gelmiştir. Medine şehri bu özelliğine kavuşurken aktif bir rol oynamış ve medeniyete yön tayin ederek ona kaynak sağlamıştır. Aynı şekilde Davutoğlu'na göre Hz. Peygamber'in Medine tecrübesi tarihin hiçbir döneminde hiçbir peygamber ve ideolojiye nasip olmamıştır.[224] Nitekim Medine şehri resûle kendisinin arzu ettiği bir toplum inşa etme imkânı sağlamıştır. Öyle ki ne Hz. Musa ümmetine kendi düşüncesini hâkim kıldığı bir şehir bırakabilmiş ne de Hz. İsa yaşamış olduğu sancılı hayatta bir medeniyet kurucu ve yön verici bir şehir inşa edebilmiştir.

Mekke Dönemi Hz. Peygamber açısından tarihe müdahalenin mekânı olup eski ile yeni, süreklilik ile kopuş, başlangıç ile sonun bir araya geldiği

---

[223] Harvey, David, *Sosyal Adalet ve Şehir*, çev. Mehmet Moralı, Metis Yayınları, İstanbul 2013, s.11.

[224] Davutoğlu, *Medeniyetler ve Şehirler*, s. 88.

mekân olmuştur. Mekke yıllar boyunca izleri silinmiş tevhid ilkesinin hatırlandığı bir dönem olurken, Medine şehri, bu ilkenin hayata tatbik edildiği bir dönemi kapsamaktadır. Medine'nin bu durumu onu siyasi ve dini açıdan belli hususlarda Mekke şehrinden daha önemli kılmıştır.[225]

Hz. Peygamber, Yesrib şehrine hicret kararı aldığında yeni bir toplum ile karşılaşacağının farkında olduğundan hicret yolculuğunda Kuba'yı bir istirahat merkezi seçmesi tesadüfi bir durum değildir. Öyle ki yeni bir toplumda duyabileceği en temel ihtiyaç güvenlikti. Bu minval üzere Medine'ye girmeden önce anne tarafından akrabalarının emanını alması da İslamiyet öncesi var olan asabiyet ve himaye geleneğinin bir izdüşümüdür.[226] Nitekim rivayete göre peygamber efendimiz Kuba'da belirli bir süre kaldıktan sonra dayıları olan Neccaroğulları kabilesine haber göndermiş onlar da kılıçları ile peygamberimize şehrin girişine kadar refakat etmişlerdir

Peygamberimizin Yesrib şehrine hicretten sonra yapmış olduğu ilk icraat, şehrin ismini değiştirmek olmuştur. "O, kök anlamı "kınamak, kötülemek zarar vermek, karıştırmak, bozmak" anlamlarına gelen Yesrib ismini hoş karşılamamış,[227] hicretten sonra oraya Medine ismini vermiştir. İbn-i Manzûr Medine kelimesinin "şehire gelip yerleşmek" anlamına gelen müdûn kelimesinden türediğini belirtmiş ve yeryüzünün de yerleşime uygun kale yapılabilen her yere Medine adı verildiğini kaydetmiştir.[228] Aynı şekilde Rağıb el-İsfahani de Medine kelimesinin şehir anlamında kullanılan bir isim olduğunu belirtmiştir.[229] Yesrib ismi Kur'an'da "Onlardan bir grup da demişti ki: Ey Yesrib halkı! Artık size duracak yer yok, (haydi evlerinize) dönün" geçtiği şekliyle bir ayette yer alırken Medine ismi ise Kur'an'da dört

---

225 Kalın, İbrahim, *Barbar, Modern, Medeni,* İnsan Yayınları, İstanbul 2018, s. 232-237.
226 Köse, *Medine sosyal Hayat- Dört Halife Dönemi,* İstanbul 2016, s. 57.
227 Karataş, "Hz. Peygamber'in Yerleşim Ve Şehirleşmeye Yönelik Çabaları: Medine Örneği, s. 61.
228 İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, "mim" faslı, s. 4160-4161.
229 Rağıb el-İsfahani, *Müfredat,* s. 994.

yerde geçmektedir. Burada şu husus belirtmek gerekir ki peygamberimizin hicret yurdu olan Yesrib'in ismini değiştirmesi yalnızca basit bir isim verme hadisesi değildir. İsim vermek yahut tanımlamak tanımlayandan bağımsız olmayıp peygamberin kuracağı toplumun hangi temeller üzerine oturtacağına dair ipucu vermektedir. Böylece isim değiştirme hadisesi ile birlikte Medine, Hz. Peygamberin açık bir şekilde bir şehir kurma iradesini temsil etmektedir. Resûlullah'ın yapmış olduğu bu uygulama, kendisinden sonraki Müslümanlar tarafından sünnet telakki edilerek insanlara ve mekânlara güzel isimler konulmaya çalışılmıştır.

Kur'an'dan hareketle İslam şehri genel anlamıyla "Medine" kavramı ile ifade edilmiştir. Nitekim medine kelimesinin kökeninde deyn (borç) anlamı vardır. Medine'de yaşayan insanlar toplumsal yaşamda birbirlerine karşı borçludurlar. Bu borcun kurallarını ve ilkelerini belirleyen ise dindir. İslam şehirlerine oluşumu açısından bakacak olursak merkezde borcun sahibi ve hükümranlığı elinde bulunduran ed-deyyan bulunurken merkezin dışına çıktığımızda ise ed-deyyan'a borçlu olan medinler vardır. Bu medinler yalnızca Deyyan'a değil aynı zamanda diğer medinlere karşıda borçludur.[230]

"Medine tabirinin köklerinden biri de, itaat etmek, boyun eğmek, sadakat borcu anlamında Arapça "dâne" fiilidir. Bu fiil aynı zamanda din ve iman etme anlamına da gelir. Dolayısıyla Medine-i Münevvere bütün mü'minler için adetâ bir ibadet merkezi gibidir."[231]

Hz. Peygamber'in Medine şehrine hicretiyle beraber yapmış olduğu en önemli faaliyet şüphesiz ki Mescid-i Nebevî'nin inşasıdır. Çünkü peygamberin hicretle ederek gelmiş olduğu yeni toplumda inananları bir arada tutacağı bir mekân ihtiyacı hâsıl olmuştur. Bu işlevi yerine getirebilecek en iyi

---

[230] Söylemez, M. Mahfuz, *İslam Şehirleri,* Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 22-26.

[231] Koçyiğit, Tahsin, "Medine'deki Uygulamalarından Hareketle- Hz. Peygamber'in Şehir Tasavvuru Hakkında Bazı Değerlendirmeler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, ,sayı:31, s.74, 2013.

mekân olarak ise mescid seçilmiştir. Aynı şekilde Medine'de hicret ile birlikte bir ay içerisinde namaza dair ayetlerin tamamının nazil olması da ortak bir mekân gereksinimi ortaya çıkarmıştır. Öyle ki mescid kelimesi de Arapça'da "eğilmek, tevazu ile alnı yere koymak" mânasına gelen sücûd kökünden "secde edilen yer" anlamında bir mekân ismidir. Dolayısıyla Müslümanlar için mescid hem secde edilen hem de hayata yön veren bir mekândır. Mescid-i Nebevî'nin Medine'de ki temel işlevi ibadet mekânı olmasının yanı sıra ortak bir yaşam kültürünü oluşturmasıdır. Nitekim tarihsel süreçle beraber peygamberimizin Mescid-i Nebevî'de yapmış olduğu uygulamalar daha sonra gelen Müslümanlar tarafından her açıdan örnek alınmış ve fetihlerle beraber gidilen beldelerde tatbik edilmiştir. Misal olarak Hz. Muhammed, Muaz b. Cebel'i Yemen'e vali tayin ederken ilk tavsiyesi orada önce bir mescit inşa etmesidir. Muaz b. Cebel bu tavsiye uymuş ve Taiz şehrinde bir mescit inşa etmiştir. Amr b. As tarafından feth edilen Mısır'da Hz. Ömer'in isteği üzerine Fustat şehri kurulmuş ve merkezinde camii yapılmıştır. Emeviler döneminde Şam'da ve Halep'te yapılan Emeviyye camileri, Kudüs'te yapılan Mescid-i Aksâ da bu anlayışın bir ürünüdür. Aynı şekilde Abbasiler döneminde Semerra şehrinin merkezinde yer alan Ulu Cami, Selçuklular döneminde fethedilen şehirlerin merkezlerinde yer alan ulu camiler ve Osmanlı döneminde ele geçirilen şehirlerde yapılan ilk yapının mescid olması da ma'bed merkezli bir medeniyetin aşamalı olarak gelişmiş modelleridir. [232] Böylece İslam fetihleriyle ele geçen bölgelerde, merkezde mescid ve onun etrafında gelişen şehir modeli İslam şehirciliğinin prototipi haline dönüşmüştür.

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti Müslümanlar tarafından büyük bir sevinç ile karşılanmıştır. Öyle ki peygamberimiz şehre girince Müslümanlar peygamberi kendi evinde misafir etme şerefine nail olmak istemişlerdir. Peygamberimiz bu durum karşısında pratik bir çözüm geliştirmiş devesini

---

[232] Güngör, Özcan, "Mabetten Medeniyete", *Diyanet Dergi*, Sayı: 322, s.2, Ankara 2017.

serbest bırakmış ve devesinin çökeceği yerde misafir olarak kalacağını bildirmiştir. Bunun üzerine deve serbest bir şekilde dolaştıktan sonra Neccaroğulların'dan olan Halid b. Zeyd'in evinin yakınına çökmüştür. Halid b. Zeyd yani Ebû Eyyüb el-Ensari büyük bir sevinçle peygamberimizi misafir olarak ağırlamıştır. Başka bir rivayete göre ise peygamberimizin kendisi Ebu Eyüp'ün evinde kalmış ve ensarın tamamının arasını bulmaya çalışmıştır.[233] Daha sonra ise Mekke'deki aile efradını getirtmiş ve gerek onların gerekse de Müslümanların Medine toplumunda uyumunu sağlamak için onları tek bir mekânda toplamak istemiştir. Bu sebeple Neccaroğullarından Sehl ve Süheyl isminde iki yetim çocuğa ait içerisinde hurma ve ğarkad ağaçlarının bulunmuş olduğu arsayı almış ve Hz. Ebubekir'in ücretini ödemesiyle bu alanı mescid inşaatına tahsis etmiştir.[234] Arsanın içerisinde yer yer içleri su ile dolu tümsekler ve müşriklere ait mezralar yer almaktaydı. Hz Peygamber'in emriyle çevre düzenlemesi yapılarak mescid inşaatına başlanılmıştır.[235]Mescid-i Nebevî, kendisi de bizzat sahabilerle birlikte çalışan peygamberin ve Müslümanların gayretiyle özellikle Talk b. Ali, Ammâr b. Yâsir gibi sahâbîlerin öncülüğünde Şevval ayında tamamlanmıştır.[236]

Mescid'in bulunduğu alanda "İlk bina, taş temel üzerine tek sıra kerpiçten, bir adam boyu kadar yükseklikteki çevre duvarı ile kuşatılarak üstü açık biçimde 60 × 70 zirâlık[237] bir alana (1022 m^2) yapılmıştır."[238] Mescidin yapı

---

233 Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), *Târîḫu'l-Ümem Ve'l-Mülûk, (*Milletler Ve Hükümdarlar Tarihi), *M.E. B Yayınları*, İstanbul 1992, IV, 228, Hamidullah, *İslam Paygamberi,* I, 178.

234 İbn Hişâm, *es Sîre,* s.164.

235 Taberî, *Târîḫu'l-Ümem Ve'l-Mülûk, s*.228.

236 Karataş, "Hz. Peygamber'in Yerleşim Ve Şehirleşmeye Yönelik Çabaları: Medine Örneği", s.66.

237 Arşın veya zirâ isim ve uzunlukları, zaman ve mekâna göre çeşitlilik arzettiği gibi ölçülen nesnelerin cinsine göre de farklılık göstermekte ve dolayısıyla uzunluklarının tesbiti hususunda zorluklarla karşılaşılmaktadır. Zirâın ile ilgili olarak bkz Erkal, Mehmet "Arşın", TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), III, 411, İstanbul 1991.

238 Küçükaşcı, Mustafa Sabri , "Mescid-i Nebevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA),* XXIX, s.282. Ankara 2004.

malzemeleri çevre bölgelerden toplanmış ve Hz. peygamber de mescidin inşaatında bilfiil çalışmıştır. Peygamberimiz mescidin duvarlarının kerpiçten örülmesini emretmiştir ve en nihayetinde mescidin temelleri taştan, tavanı hurma dallarından, direkleri ise hurma kütüğünden yapılmıştır.[239]

Mescid-i Nebevî, inşa edildiği ilk andan itibaren ibadet mekânı olmanın ötesinde bir işlev görmüş ve o dönemde Müslümanların sosyal hayatının her alanında yaşamış olduğu sıkıntılara karşı bir nevi çözüm merkezi olmuştur. Öyle ki toplum hayatına uyum sağlamları ve eğitim görmeleri için kimsesiz gençlerin kalmış oldukları suffa denilen eğitim merkezi,[240] bunun yanında yabancı devlet elçilerinin kabul edildiği devlet konuk evi, yaşanan adli problemlerin çözme kavuştuğu mahkeme, zekât ve cizyelerin toplandığı ve halka dağıtıldığı hazine, savaş suçlularının tutulduğu hapishane, evliliklerin yapıldığı nikâh salonu, gösteri ve merasimlerin yapıldığı gösteri salonu, yaralıların tedavi edildiği hastane, sosyal ve askeri işlerin görüşülüp karara bağlandığı meclis olma gibi birçok fonksiyona sahip yapı olmuştur.[241]

Hz. Peygamber mescid etrafında yeni bir toplum ve şehir oluşturmak istemişse de Müslümanların önünde duran en büyük problem hicret eden Müslümanların yeni topluma nasıl uyum sağlayacağıdır. Peygamberimiz bu hususta eski arap örf ve geleneklerinden faydalanmış ve Müslümanları kendi aralarında aynı gaye etrafında kardeş kılmıştır. Yapılan uygulama tarih içerisinde muahat ismiyle meşhur olmuştur. Buhari'de geçen bir rivayette muahatın yapılışı şu şekilde anlatılmaktadır: "Hicretten yaklaşık beş ay sonra Mescid-i Nebevî'nin inşaat günlerinde Hz. Peygamber (SAV), Muhacirlerle Ensardan kırk beser kişiyi Enes b. Malik'in evine çağırdı ve "İslâm'da câhiliyet (devrini) ahdi yoktur buyurduğu sana bâliğ oldu (, duydun) mu?

239 Belazuri, *Fütühu'l-Büldan*, s 5.
240 Muhammed Hamidullah'a göre suffa "İslam tarihindeki ilk üniversiteyi teşkil eder." bkz. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 768.
241 Pay, Salih, "Medine'de İlk İslâm Toplumunun Oluşumu", *Hece Dergisi*, Sayı: 198/199/200, s. 164, 2013.

Diye soruldu. Enes İbn-i Mâlik: - Nebî salla`llahu aleyhi ve sellem (Medîne`de) benim evimde Kureyş ile Ensâr arasında muâhât (yâni kardeşleştirmeyi) buyurdu, diye cevap verdi.”[242] Bu kardeşleştirme uygulamasının temel mantığı muhacirlerin yıllarca yaşamış oldukları toplumdan hicret ederek gelmiş oldukları yeni toplumda karşılaşacakları sıkıntıları ve uyum sorunlarını ortadan kaldırmaktır. Nitekim ayet ensarın faziletli davranışını övmüş ve şöyle buyrulmuştur. “Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.” (Haşr 59/9) Bu uygulama yalnızca tek bir alanda sınırlı kalmayıp hayatın her alanında kardeş olmayı gerekli kılmıştır. Uygulama neticesinde Müslümanlar barınma sıkıntısından kurtulup kardeşlerinin yardımı ile sosyal hayata dâhil olmuşlardır.

Mekke, İslam öncesi Hicaz Bölgesi’nin her açıdan en önemli şehirlerinden biriydi. İslam dininin vahyedilmesi ile birlikte de bu önemini korumuştur. Ancak Müslümanlara yapılan zulümler sonucunda Müslümanlar hicret kararı ile yurtlarından ayrılmışlardır. Öyle ki bu ayrılık Hz. Peygamberi de derinden etkilemiştir. Hz. Peygamber bu sebeple hicret eden Müslümanları sosyal hayata dâhil etmeye çalışmış ve onları geldikleri şehirde de gerek mekânın gerekse de siyasetin ve ekonominin merkezine yerleştirmeye çalışmıştır. Bu sebeple Hz. Peygamber, muhacirlerin Medine toplumuna uyumunu sağlamak ve müşriklere karşı moral motivasyonunu artırmak için Medine şehrinde belli bölgeleri harem bölgesi ilan etmiştir:

Resûlullah: “İbrahim’in Mekke’yi harem kıldığı gibi ben de, Medine’yi harem kıldım.”[243] buyurarak Medine de yer alan Ayr ve Uhud dağları arası-

---

[242] Buhârî, *Kitab’ül Edeb* 27.
[243] Buhârî, *Kitabü’l Büyü* 52.

nı harem bölgesi kılmıştır.[244] Harem kılma uygulaması tarih boyunca bütün topluluklarda var olan kutsal mekân anlayışının bir tezahürüdür. Böylece bu uygulama ile bir bölge diğer bölgelerden hariç tutularak kutsanmış ve kendi içinde belli ritüellerle takdis edilmiştir. Harem uygulaması ile birlikte Medine içinde yaşayan insanların meşru olmayan bir şekilde mal, can ve namuslarının tasallut altına alınmasının yasaklandığı bir bölge olmuştur. Netice itibariyle harem uygulaması ile birlikte Medine bir eman yurduna dönüşmüştür.[245]

Resûlullah'ın Medine'ye hicreti ile birlikte inşa etmiş olduğu mescid etrafında Müslümanlar kardeşçe ilişkiler yürütmüşse de ilk dönemde Müslümanların nufusu tam olarak bilinmiyordu. Bunun üzerine peygamberimiz Müslümanların muharip gücünü öğrenmek, eksiklikleri tamamlamak ve nüfus olarak belirli bir güce ulaşmak için nüfus sayımı yaptırmıştır. Sadece yetişkin erkeklerin sayıldığı nüfus sayımında Buhari'ye göre Müslümanların sayısı binbeşyüzdür.[246] Hz Muhammed Müslümanların her alanda olduğu gibi nüfus açısından da güçlü olması gerektiğini belirterek bekârların evlendirilmesini istemiş ve bunun için Müslümanları evlenmeye teşvik etmiştir.

Hz. Muhammed, Medine'ye hicret ile birlikte öncelik olarak Müslümanlar için yeni bir toplum inşa etmeye çalışsa da Yahudilerin öncülüğünde bazı kabileler Müslümanlar için bir tehdit oluşturmayı hala sürdürmekteydi. Bu durum karşısında Hz. Peygamber çareler aramış ve en nihayetinde Medine'de her kesimden insanın katılacağı ortak bir mutabakat metni üzerinde anlaşarak bütün toplumun güven içerisinde yaşamasını amaçlamıştır. Burada diğer bir amaç ise Müslümanların yeni bir toplumda açık bir düşman

---

[244] Buhârî, *Kitabü'l Feraiz* 21.

[245] Acar, Cafer, "Mekke'den Medine'ye Toplumsal Vahdet Bağlamında Hz. Peygamber'in Farklı İnanç Gruplarıyla "Tek Ümmet" Çabası ", *Şanlıurfa Uluslararası X. Kutlu Doğum Sempozyumu* (Urfa, Nisan 17-21 2016), s.71, 2016.

[246] Okiç, Tayyib , "İslamiyette İlk Nüfus Sayımı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, s.15, Ankara 1958.

haline dönüşmemesi ve güçlü olan Yahudi kabilelerinin tehlikelerine karşı emin olmak istenmesidir. Sonuç olarak Müslümanlar ve Yahudiler arasında Medine Sözleşmesi imzalamıştır. Hamidullah'a göre bu sözleşme veyahut vesika ilk İslam devletinin anayasasıdır. Anlaşmanın maddeleri konumuzun dışında olduğu için maddelere genel hatlarıyla değineceğiz. Anlaşma maddelerinin en temel özelliği Müslümanlara ve Yahudilere karşılıklı sorumluluklar yüklemesi ve Müslümanları siyasi anlamda büyük bir başarı kazandırmasıdır. Ayrıca "İdari hayatın düzenlenmesine yönelik bu antlaşma ile Müslümanların Medine'de bir sığıntı, geçici bir topluluk veya Mekke'deki gibi hor görülen insanlar olmadığı tam tersine şehrin en önemli siyasi ve dini topluluğu olduğu herkese gösterilmiştir."

Dünyada var olan bütün dinlerde dine bağlılığı simgeleyen ritüeller ve semboller vardır. Bu ritüel ve uygulamaların en nihai hedefi müntesiplerinin dine bağlılığını sağlayarak dinin sürekliliğini kazanmasıdır. Hz. Peygamber de Medine'ye hicret ile beraber yeni bir toplum inşa etme uygulamalarında ibadetlerin ve sembollerin bu işlevinden faydalanmıştır. Öyle ki cuma namazı ve cemaatle namaza teşvik gibi uygulamalar buna örneklik teşkil edebilir. Aynı zamanda Medine'de Resûlullah Müslüman toplumun kendine ait bir kimlik inşa edebilmesi için karmaşık toplum yapısından farklılaşma ve ayrışma yoluna gitmiştir. Nitekim Resûlullah bunu yaparken aksi bir durumda karşılaşacağı durumları göz önünde bulundurarak Müslümanları bir arada tutup ortak hedefte birleştirmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla çözmesi gereken diğer bir sorun ise insanların ibadete nasıl çağrılacağı problemiydi. Bu problemin çözümü içi Resûlullah Müslümanlarla çeşitli görüşmeler yapmış ve verilen tavsiyeler de Yahudi ve Hristiyanlara benzememeyi ölçüt kabul etmiştir. Daha sonra bu tartışmalar sürerken Abdullah b. Zeyd ve Hz. Ömer rüyasında ezanı işitmiş ve bu durum peygambere iletilmiştir. Hz. Peygamber, rüyada işitilen sözlerin anlamını beğenmiş ve ilk olarak Bilal

Habeşi'ye okutmuştur. Ezan böylece Müslüman toplumun kimliğinin bir parçası haline dönüşerek fetih ve hâkimiyetin nişanesi olmuştur.[247]

Hz. Peygamber'in Medine şehrinde nüfuzunu artıran ve idealini kurmuş olduğu topluma bir adım daha yaklaştıran diğer bir faaliyet ise pazar kurdurmasıdır. Hz. Peygamber siyasi gücün ekonomik güç ile desteklenmediği müddetçe sürekliliğini sağlayamayacağının farkındaydı. Bunun için Müslümanların kendi ürettiği malları yahut başka coğrafyalardan getirmiş olduğu ürünleri pazarlamaları için mescidin kenarında pazar kurdurmuştur. Pazar sayesinde özellikle Benî Kaynuka, Benî Kureyza ve Benî Nadir gibi Yahudi kabilelerinin ekonomik gücünü kırma ve tekelleşmeyi engelleme amacı güdülmüştür. Bu sayede Müslümanlar kendilerine ait pazarları kullanmışlar ve Medine'de yavaş yavaş yeni bir güç oluşturmaya başlamışlardır. Peygamberimiz pazarı işleyişini kolaylaştırmak için pazar yerindeki belirli mekânların belirli kimseler elinde bulunmasını yasaklayarak Müslümanların kendi aralarında adaletsiz bir yapı oluşturmasını engellemeye çalışmıştır. Ayrıca pazarda insanların rahat bir şekilde ürünlerini pazarlaması için "İşte sizin çarşınız; burada kimse sıkıntı ve zulüm içinde bırakılmayacak ve kimseden herhangi bir pazar yeri vergisi tahsil edilmeyecektir."[248] Buyurarak vergi alınmamasını emreden peygamberimiz pazarın denetimi için "emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker" prensibi uyarınca yeni memurluklar ihdas etmiştir. Bu görevi ilk zamanlarda Hz. Peygamber yerine getirmiş olsa da daha sonraki yıllarda sorumlulukları çoğalınca sâhibü's-sûk (âmilü's-sûk) sıfatıyla belirli kimselere devretmiştir.[249]

İslam'ın ortaya çıktığı Hicaz Bölgesinde yukarıda da belirttiğimiz gibi farklı nesebe ve inanca sahip insanlar bulunmaktaydı. Bu bölgenin en önemli şehirlerinden olan Medine de ise şehrin siyasi olarak yönetimini elinde

[247] Sırma, *Ezan Ya Da Ebedi Kurtuluşa Çağrı*, s.43.
[248] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, s.958.
[249] Kallek, Cengiz, "Hisbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA),* XVIII, 135. İstanbul 1998.

bulunduran Evs ve Hazreç kabileleri ile o dönemin ekonomik gücünü elinde bulunduran Yahudiler ve az sayıda da Hristiyan bulunmaktaydı. Hz. Peygamber karmaşık yapıya sahip olan Medine toplumunda Müslümanları diğer topluluklardan farklı kılmak için ortak amaç etrafında toplayarak yeni bir toplum ve şehri inşa etmeye gayret etmiştir. Bu sebeple farklı kökenden gelen Müslümanları tek bir toplum haline getirmek için sosyal hayatta yönelik selamlaşma, muhtaçlara yardım, akraba ziyaretleri gibi uygulamalara teşvik etmiştir. Aynı şekilde toplumun kendine özgü bir kimlik kazanması için bayramlarda, kıyafette, cenaze ve bayramlaşmada yeni uygulamalar getirmiş, şehirde yaşayan diğer topluluklara benzeşmenin önüne geçmeye çalışmıştır.[250]

Hz. Peygamber Mekke'de iken Kâbe'yi Beytü'l Makdis ile arasına alarak namaz kılarken Medine'ye hicret ile birlikte bu imkân ortadan kalkmıştır. Bu sebeple yaklaşık bir buçuk yıl namazlarını Kudüs'e doğru kılmıştır. Bu durum her ne kadar müşriklerin zoruna gitmişse de Yahudiler bu durumdan memnun kalmıştır. İlerleyen süreçte Hz. Peygamber ortak geçmiş ve ortak ata figürü üzerinden Yahudileri İslam'a çağırmış olsa da Yahudilerin sert muhalefeti sebebiyle bu amacından vazgeçmiş ve İslam'ın her anlamıyla Yahudilik ve Hristiyanlıktan farklı bir inanca sahip olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Resûlullah nihai olarak bu durumun önünde en büyük engeli kıble meselesi görerek Müslümanların o güne kadar yöneldikleri kıble yönünün değişmesi için Allah'tan yardım dilemiştir. Bunun üzerine Resûlullah Selime oğullarına ait mescitte öğle namazını kılarken ; (Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Harâm yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) hep o yöne dönün. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu

[250] Köse, *Medine'de Sosyal Hayat- Dört Halife Dönemi*, s.61.

elbette bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir." (Bakara 2/143) ayeti nazil olmuş ve böylece Müslümanların kıblesi değişmiştir.[251] Kıblenin değişmesiyle beraber müşrikler Resûlullah'ın gerisin geri onların dinine girdiğini savunurken münafıklar Resûlullah'ın memleketini özlediğini savunarak insanların arasına nifak sokmaya çalışmıştır. Ancak kıblenin değişmesi hadisesinden en çok rahatsızlık duyan kimseler Yahudilerdi. Nitekim onlar kıblenin değişmesi ile birlikte Müslümanların büyük bir yanlış yaparak abes ile iştigal ettiklerini savunmuşlardır.[252]Bunun üzerine "Bir takım kendini bilmez insanlar, "Onları (Müslümanları) yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?" diyecekler. De ki: "Doğu da, Batı da Allah'ındır. Allah dilediği kimseyi doğru yola iletir." (Bakara 2/141) ayeti ile bu eleştirilerin haksız olduğu vurgulanmıştır. Kıble meselesi basit bir yön meselesi olmanın ötesinde dini, siyasi ve dolayısıyla politik bir anlam taşımaktadır. Öyle ki Müslümanlar siyasi bağımsızlıklarından sonra Kâbe'ye yönelerek kıble istikbalini de kazanmışlardır. (Bakara 2/143)

4. Şehir- Mezar – Ma'bed İlişkisi Bağlamında Kutsal

Her şehir sahip olduğu farklı özellikler sayesinde diğer şehirlerden ayrı bir kimlik taşımaktadır. Bu kimliğin oluşumunda şehirde yaşayan insanların mekâna yüklemiş olduğu anlam ve değer önemlidir. Nitekim bu anlam ve değer etrafında oluşan şehirler, ait olduğu medeniyetin ve kültürün temsilcisi olmuştur. Öyle ki kültür, var olan anlam ve değerleri bir araya getirerek o topluma kimlik kazandırır. Kültürün bunu yaparken elinde bulunan en temel enstrüman kültürel formlar ve pratiklerdir.[253] Böylelikle kültürel formlar ve pratikler kültürel yapıyı oluşturur. Kültürel yapının tüm bunları ya-

---

[251] Taberî, *Târîẖu'l-Ümem Ve'l-Mülûk, s.252.*
[252] İbn Zebale, *Aẖbârü'l-Medîne,* s.42.
[253] Özbolat, Abdullah, "Kutsallaşma Sürecine Tipolojik Bir Yaklaşım: Ziyaret Fenomeni Örneği" , *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 70, s. 122, 2014.

parken önünde duran en önemli sorun devamlılığını ve sürekliliğini sağlayamamasıdır. Bu sebeple kültürel formlar sürekliliğini sağlamak için bir takım varlık, olgu ve nesneleri kutsallaştırma yoluna gider. Kutsallaştırma faaliyeti ile birlikte o toplumda yaşayan insanlar için bazı varlıklar, nesneler ve mekânlar diğerlerinden kutsal olması hasebiyle ayrılır. Konumuz bağlamında diyebiliriz ki insanlık tarihinde ortaya çıkmış dinler ve gelenekler için her mekân aynı öneme haiz olmadığı için birbirine denk, türdeş ve tekdüze de değildir.[254] Bu sebeple bazı mekânlar diğer mekânlardan farklılık göstermektedir. İslam tarihinde Medine şehri de Müslümanlar için bazı mekânlardan daha önemlidir. Medine şehrini diğer mekânlardan daha önemli kılan en temel unsur Hz. Peygamber’in Medine de metfun oluşu ve Mescid-i Nebevî’nin varlığıdır. Bu sebeple bu başlık altında maksadımızın hâsıl olması için genel hatlarıyla kutsal kavramına değineceğiz. Ardından mescidi ve Peygamber’in kabri ekseninde Medine şehrinin kutsal etrafında nasıl oluştuğunu aşamalı olarak ele alacağız.

Kutsal kavramı sosyal bilimler alanında birçok alt disiplin tarafından tanımlanmaya çalışılmıştır Bu kavramın birçok disiplin tarafından çok boyutlu ela alınması, insanların kutsal üzerinde konuşmasını güçleştirmektedir. Buna rağmen kutsal, farklı alanlardaki birçok uzman tarafından tanımlanmaya çalışılmıştır.

Kutsal kavramı için Latince’de “sanctum” ifadesi kullanılırken İngilizce de “sacred” ve “holy” isimleri kullanılmıştır.[255] Aynı şekilde Arapça’da kutsal kavramı “kuds” kelimesinde türetilirken Türkçe’de “kut” sözcüğünden türetilmiştir.[256]

---

[254] Kirman, M. Ali - Özbolat, Abdullah, “İslam, Kutsal ve Seküler” , *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* cilt: XVII, Sayı: 2, s. 31, Adana 2017.

[255] Güç, Ahmet, “Dinlerde Kutsal ve Kutsallık Anlayışı”, *Dinler Tarihi Araştırmaları I, (Sempozyum: 8-9 Kasım 1996),* s.337-338.

[256] Kirman - Özbolat, “İslam, Kutsal ve Seküler ”, s.21.

Çeşitli dillerde değişik kelimelerle ifade edilen kutsal kelimesi Türkçe'de "güçlü bir dinî saygı uyandıran veya uyandırması gereken, kutsî, mukaddes; tapınılacak ve uğrunda can verilecek derecede sevilen, kutsi, mukaddes, lahut; bozulmaması, dokunulmaması, karşı çıkılmaması gereken, üstüne titrenilen; Tanrı'ya adanmış olan, tanrısal olan" anlamlarını ihtiva etmektedir. [257]

Kutsalın ne olduğunun birçok araştırmacı tarafından tanımlanmaya çalışıldığını yukarıda belirtmiştik. Bunlardan bazılarını zikredecek olursak Rudolf Otto'ya göre dinin kendisi kutsalın tecrübesi iken kutsal "korkutucu ve büyüleyici sır"dır. [258] Kutsalın ne olduğunu açıklamaya çalışan ve müstakil olarak makale kaleme alan Vergote'ye göre ise kutsal "belli belirsiz bir şekilde şaşkınlık oluşturan ve bir ayin vasıtasıyla kendisini zorla empoze eden bir olağandışılıktır."[259] Dinler tarihi alanında önemli eserler veren Mircea Eliade'ye göre ise kutsal "Kendini her zaman doğal gerçeklerden tamamen farklı bir gerçek olarak gösteren; tamamen farklı bir şeyin, bizim dünyamıza ait olmayan bir gerçeğin, doğal, dindışı dünyamızın ayrılmaz bir parçası olan nesneler içinde açığa çıkmasıdır."[260] M. Ali Kirman'a göre ise "Kutsal dünyevi veya uhrevi müeyyidelerle korunmuş saygı duyulması, dokunulmaması ve çiğnenmemesi gereken bir olgu, yani tabudur. Bir diğer önemli özellik ise, kutsal ve profan (kutsal olmayan, sıradan) arasındaki diyalektik ilişkidir." [261]

İnsanın bir mekâna kutsallık atfetmesi ve kutsaması kendiliğinden oluşan bir durum olmadığı için kutsalın ne olduğu kadar bir varlık, olgu veya mekânın hangi bileşenlerin bir araya gelmesi ile kutsal sayılacağı üzerinde

---

[257] Şükrü Haluk Akalın v.dğr., Tdk Türkçe Sözlük, s. 1546.
[258] Özbolat, "Kutsallaşma Sürecine Tipolojik Bir Yaklaşım: Ziyaret Fenomeni Örneği", s.126.
[259] Vergote, Antoine "Kutsal " , çev: Halife Asım Yapıcı, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* cilt: II, sayı: 2, s.208, Adana 2002.
[260] Mircea Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara, 1991, Giriş VIII. *ve* dışkapak.
[261] Kirman - Özbolat, "İslam, Kutsal ve Seküler ", s. 22.

de durulmuştur. Nitekim bunun üzerinde kafa yoran araştırmacılarca bir nesnenin, olgunun ve mekânın kutsal sayılması belirli şartlara bağlanmıştır. Bu şartlar şu şekilde açıklanabilir:

Var olan bir mekânın tanrı tarafından belirli işaretlerle kutsanması o mekânın insanlar tarafından da kutsanmasına neden olur. Biz buna İslam kültüründen hareketle misal verecek olursak Kâbe'yi inşası ve Mescid-i Nebevî örneklik teşkil edebilir. Nitekim ayette "Hani biz İbrahim'e, Kâbe'nin yerini, "Bana hiçbir şeyi ortak koşma; evimi, tavaf edenler, namaz kılanlar, rükû ve secde edenler için temizle" diye belirlemiştik." (Hac 22/26) buyrulmuştur. Ayetten de anlaşıldığı üzere Kâbe'nin bulunduğu bölge kutsal kabul edilmiştir. Aynı şekilde diğer bir ayette ise Kuba Mescidi yahut Mescid-i Nebevî için nazil olduğu düşünülen "… İlk günden temeli takva (Allah'a karşı gelmekten sakınmak) üzerine kurulan mescit…" (Tevbe 9/108) ayetinden anlaşıldığı üzere bir mekân bizzat Tanrı tarafından kutsanmıştır.

Dinin kendisi kutsal olmuş olsa da dinde en kutsal varlık şüphesiz ki Tanrı'dır. Bu sebeple bizzat tanrı tarafından sahiplenilmiş yahut tanrıya tahsis edilmiş olan mekânlar insanlar tarafından kutsal kabul edilmiştir. Bu mekânların başında ma'bedler gelmektedir. [262] Bu anlamda Kur'an-ı Kerim'de "Şüphesiz mescitler, Allah'ındır." (Cin 72/18) , "Bu evin (Kâbe'nin) Rabbine kulluk etsin, (Kureyş 106/3) gibi ifadelerden de anlaşılacağı gibi, bu yerler bizzat Allah tarafından da sahiplenilmiştir. Böylelikle tanrıya tahsis edilmiş ve veyahut tanrı tarafından sahiplenilmiş yerler, insanlar tarafından da kutsal kabul edilmiş ve saygı gösterilmiştir.[263] Burada konumuz bağlamında "Şüphesiz mescitler, Allah'ındır " ayetinde belirtildiği üzere Mescid-i Nebevî'de Allah tarafından sahiplenilmiş mekân olması hasebiyle Müslümanlar nezdinde kutsal bir mekândır.

---

[262] Yeğin, Hüseyin, "Din Psikolojisi Açısından Kutsal Mekân İnsan İlişkisi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XVII, sayı: 27, s. 58. Urfa 2012.
[263] Güç, "Dinlerde Kutsal ve Kutsallık Anlayışı" , s. 350.

Allah'ın tarih boyunca herhangi bir mekânda tecelli etmesi o mekânı insanlar tarafından kutsal kılmıştır. Kur'an'da bu duruma Hz. Musa'nın Tur Dağı'nda Allah ile konuşması örnek olarak verilebilir. Nitekim Allah'ın bir yerde gücünü göstermesine dair ayet geçtiği şekliyle şöyledir: "Mûsa, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, "Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım" dedi. Allah da, "Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin." dedi. Rabbi dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, "Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim" dedi.″ (Araf 72/18) Ayette görüldüğü üzere bizzat Allah'ın bir mekânda tecelli etmesi söz konusudur. Bu durumda tecelli ettiği mekân olarak Tur Dağı insanlar tarafından kutsal kabul edilmiştir.

Dinlerin ortaya çıktığı bölge ve şehrin dinin müntesipleri tarafından daha sonraki zamanlarda kutsal kabul edilmesi yaygın bir durumdur Bu sebeple "mesela Mekke'de Kâbe'nin, Medine'de Hz. Peygamber'in kabrinin bulunması ve aynı zamanda bu iki şehrin, İslam Dini'nin doğup yayıldığı en önemli iki dini merkez olmaları vb. gibi hususlar, bu iki şehrin Müslümanlar tarafından daha mübarek birer belde kabul edilmelerine ve oralardan "mukaddes topraklar" diye bahsetmelerine sebep olmuştur."[264]

---

[264] Güç "Dinlerde Kutsal ve Kutsallık Anlayışı", s.351.

— İKİNCİ BÖLÜM —

ŞEHİR- MESCİD-İ NEBEVİ VE HZ. PEYGAMBER'İN KABRİ BAĞLAMINDA KUTSAL MEKÂN OLARAK MEDİNE

A. Medine’nin Şehirleşmesinde Kutsalın Rolü

Kutsalın ne olduğuna ve nelerin hangi özelliğiyle kutsal sayıldığına değindikten sonra Mescid-i Nebevî ve peygamberin kabri etrafında oluşan şehirleşme faaliyetinin nasıl oluştuğuna temas etmemiz gerekir. Bu durumun nasıl olduğunu açıklamamız için Abdullah Özbolat’ın ”Kutsallaşma Sürecine Tipolojik Bir Yaklaşım: Ziyaret Fenomeni Örneği”, makalesinde kendisisinin Hans Mol’dan aldığı ve ziyaret fenomeni örneğine uyguladığı madde başlıklarından faydalanacağız.

Abdullah Özbolat makalesinde “Bir ziyaret fenomeni nasıl kutsallaşır? Sorusuna cevap bulmak için Hans Mol’un “kimliğin kutsallaşmasındaki dört aşamalı tasnifi ziyaret fenomenine uyarlamıştır. Bu aşamalar a) somutlaşma, cisimleşme b) bağlanma, duygusal dayanak c) ritüel, telaffuzlar, yinelenen eylemler ve hareketler d) mit aşaması kutsal etrafında oluşan yasaklar.[265] Biz de bu aşamalı tasnifi kendi düşüncelerimizi temellendirmek için Medine şehri ve peygamber kabri etrafında oluşan kutsalın şehir formuna nasıl dönüştüğünü inceleyeceğiz.

---

265 Özbolat, “Kutsallaşma Sürecine Tipolojik Bir Yaklaşım: Ziyaret Fenomeni Örneği ”, s.127.

1. Yeni Bir Merkez İnşası: Mescid- Nebevi, Medine Haremi ve Ravza-i Mutahhara/Somutlaştırma

Mekânın kutsal kılınmasının ilk aşaması somutlaştırmadır. Somutlaştırma en genel ifadesiyle dünyada var olan çeşitli unsurların kendi içerisinde sistemli ve düzenli bir şekilde bir araya getirilmesi ve bir araya gelen bileşenlere kutsallık atfedilmesidir[266]

Mekân "oluşun meydana geldiği yer" olması dolayısıyla asla insan tarafından "seçilmez", yalnızca onun tarafından "keşfedilir".[267] Bu keşfediş bir anda yahut nedensiz gerçekleşmez. Bu durumun gerçekleşmesi için mutlak anlamda bir işaret gerekir. Ancak bu işaretin kutsal olması gerekmez. Nitekim işaretle birlikte insan var olan yerde bir oluş meydana getirdiği için oraya mekân hüviyeti verir. Bu bakımdan insanlık tarihi boyunca ma'bedler kutsalın merkezi olmuştur. Ma'bedler bu özelliğiyle "yukarı, aşkın olanın, 'burada, aşağıdaki inşasıdır." [268]

Biz bu durumu Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti ile birlikte yaşamış olduğu durumda da görmekteyiz. Nitekim Hz. Peygamber Medine'ye hicreti Müslümanlar tarafından büyük bir sevinç ile karşılanmıştır. Öyle ki peygamberimiz şehre girince Müslümanlar peygamberi kendi evinde misafir etme şerefine nail olmak istemişlerdir. Peygamberimiz bu durum karşısında pratik bir çözüm geliştirmiş devesini serbest bırakmış ve devesinin çökeceği yerde misafir olarak kalacağını bildirmiştir. Bunun üzerine deve serbest bir şekilde dolaştıktan sonra Neccaroğulların'dan olan Halid b. Zeyd'in evinin yakınına çökmüştür. Halid b. Zeyd yani Ebû Eyyüb el-Ensârî büyük bir sevinçle peygamberimizi misafir olarak ağırlamıştır.[269] Daha sonra ise Mekke'deki aile efradını getirtmiş ve gerek onların gerekse de Müslümanların

---

266 Özbolat, "Kutsallaşma Sürecine Tipolojik Bir Yaklaşım: Ziyaret Fenomeni Örneği ", s.130.

267 Mırcea Elıade, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003, s.357.

268 Kılıç, Sadık, "Kutsalın Tezahürü ve Kur'an'da Taş Kavram Alanı", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler,* cilt:3, sayı:1, s. 2, 2001.

269 Taberî, *Târîḫu'l-Ümem Ve'l-Mülûk, IV, 228,* Hamidullah, *İslam Peygamberi,* I, s.178.

Medine toplumunda uyumunu sağlamak için onları tek bir mekânda toplamak istemiştir. Bu sebeple Neccaroğullarından Sehl ve Süheyl isminde iki yetim çocuğa ait içerisinde hurma ve ğarkad ağaçlarının bulunmuş olduğu arsayı almış ve Hz. Ebubekir'in ücretini ödemesiyle bu alanı mescid inşaatına tahsis etmiştir.[270] Arsanın içerisinde yer yer içleri su ile dolu çukurlar ve müşriklere ait mezralar yer almaktaydı. Hz Peygamber'in emriyle çevre düzenlemesi yapılarak mescid inşaatına başlanılmıştır. Mescidin inşasına Rebîülevvel ayında başlanmış ve Hz. Peygamberin de bizzat yardımıyla Şevval ayında tamamlanmıştır.[271]

Hz. Peygamber'in Mescid-i Nebevî'nin inşa edileceği mekânı izlerken takip etmiş olduğu usul tesadüfi olmayıp önceki dönemlerde takip edilen bir yol olmuştur. Öyle ki kadim topluklarda da şayet mekânın inşa edileceği yerde yönlendirici bir unsur yahut güç yoksa insanlar hayvanlardan yardım almışlardır. Hayvanlar sayesinde insanlar mekânı nereye yapacağına karar vermişlerdir.[272]

Eski toplumlarda evrendeki birçok varlık kutsal kabul edildiği için insanlar da bu kutsal alan içerisinde yaşamaya çalışmışlardır. Nitekim Hz. Peygamber mekânın somutlaştırılması adına Mescid-i Nebevîyi inşa etmekle beraber mekânın sürekliliğini sağlamak için "İbrahim'in Mekke'yi harem kıldığı gibi bende Medine'yi harem kıldım."[273] Buyurarak Medine'de yer alan Ayr ve Uhud dağları arasını harem bölgesi kılmış ve böylece kutsal bir alan oluşturmuştur.[274]

Mescid-i Nebevî'nin bulunduğu alanın harem kılınması yalnızca mekânın kutsanması olmayıp aynı zamanda korunma amacına yöneliktir. Çünkü insanın kutsala yakınlığı aynı zamanda kendisinin de kutsalı tecrübe

---

[270] İbn Hişâm, *es Sîre,* II, 164.
[271] Taberî, *Târîẖu'l-Ümem Ve'l-Mülûk, IV. 228.*
[272] Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, s.9.
[273] Buhârî, *Kitabü'l Büyü* 52.
[274] Buhârî, *Kitabü'l Feraiz* 21.

etmesi anlamına gelmektedir. Kutsalın tecrübesi sayesinde insan var olan tehlikelerden korunabilmektedir.[275] Nitekim "Medîne`ye Mesîh Deccâl`ın (değil kendisi) korkusu (bile) giremeyecektir. O fitne günlerinde Medîne`nin yedi kapısı olacak, her kapıda (muhâfız) iki Melek bulunacaktır"[276] rivayetinden anlaşılmaktadır ki harem kılma uygulaması sayesinde insanlar korkularından emin olmaktadır.

Mircea Eliade'ye göre ma'bedler insanın sürgün olarak gönderilmiş olduğu dünyada cennete duymuş olduğu özlemin sonucunda ortaya çıkmıştır. Şayet ma'bedin inşa edileceği alan tanırının bir işareti sonucunda inşa edilmişse de bu mekân inanlara göre dünyanın merkezinde yer alan yapılardır. Eliade'nin "merkez simgeciliği" olarak adlandırdığı şekliyle merkez "kutsal olmayan mekândan kutsal mekâna, geçici olandan gerçekliğe, sonsuzluğa, ölümden yaşama, insanlıktan tanrısallığa geçiş söz konusudur. "Merkeze" ulaşmak, kutsanmakla ve erginleşmekle aynıdır."[277] Müslümanlar için de durum söz konusudur. Müslümanlara göre evrenin merkezinde ve yüksekte Kâbe yer almaktadır. Öyle ki Kâbe bulunduğu konum itibariyle merkez olup diğer yapılara göre ise en yüksekte yer alır. Müslümanlar için Kâbe ile beraber bulunduğu alanda merkezin "basit bir muadili" konumda başka bir yapı ise Mescid-i Nebevî'dir. Nitekim Mescid-i Nebevî'de bulunduğu alan itibariyle merkezde yer almıştır. Öyle ki Hz. Peygamber Müslümanların hayatında hem somut bir unsur olarak hem de hayatına yön verme anlamında Mescid-i Nebevî'nin merkezi rolü hakkında şöyle buyurmuştur : "(Namaz ve ibâdet için) hiçbir mescide sefer edilmesi doğru değildir. (Ziyâde sevâb umarak) yalnız (şu) üç mescide sefer edilir: Mescid-i Harâm, Mescid-i Resûl (aleyhi`s-selâm) ve Mescid-i Aksâ".[278] Eliade'nin tespitinden hareketle diyebiliriz ki Mescid-i Nebevî'nin inşa edilmenin amaçlarından

---

[275] Elıade, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 358.
[276] Buhârî, *Fedâilü'l- Medine* 9.
[277] Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 367.
[278] Buhârî, *Fadlu's-Salat* 1.

birisi de cennete duyulan özlem sebebiyledir. Nitekim Hz. Peygamber *"Evimle minberim arası, Cennet bahçelerinden bir bahçedir."*[279] Buyurarak inşa etmiş olduğu mekânı cennet üzerinden tasvir etmiştir.

Mekânın inşası aynı zamanda orada yaşayan insanların mekâna nasıl baktığının da nişanesidir. Eliade'ye göre kutsal mekân inşa edilirken insanlar tarafından o mekân bir milad yahut sabit nokta kabul edilmektedir. Öyle ki bu mekânlar o insanları yeni bir anlayış etrafında ortak bir bilinç oluşturarak mekânın inşa edildiği zamandan öncesi ve sonrası ayrımına götürür. Müslümanlar için de durum böyledir. Eliade'in düşüncelerinden hareketle diyebiliriz ki Medine'ye hicret Müslümanlar için bir milat olma özelliğine sahiptir. Öyle ki Medine'ye zorunlu olarak yapılan yolculuk Müslümanlar için *hicret* ismiyle özdeşleştirilmiş ve peygamberden sonra takvimin başlangıcı kabul edilmiştir.

Mekânın sabit nokta olarak telakkisi, kutsalın ontolojik olarak mekâna yansımasını ihtiva eder. Böylece mekân diğer mekânlardan ayrılarak hayatın merkezinde yer alır ve daha sonraki insanlar tarafından yeni dönemin başlangıç noktası olarak kabul edilir. Peygamber efendimiz Mescid-i Nebevî'yi inşa ederken aynı zamanda mekâna tahakküm etmiş ve Müslümanlar için yeni bir "sabit nokta "ve yeni bir "milad" belirlemiştir. Daha sonraları süreçle birlikte Mescid'in Müslümanların zihninde Medine döneminin parlak yılları olarak algılanması bunla ilişkindir. Öyle ki peygamber sonrası Medine 'ye insanların yerleşmeleri ve şehir kalabalığı oluşturmaları aynı zamanda güzel zamanlara duyulan özlem sebebiyledir.

Toplumların ister göç olsun ister fetih yoluyla olsun başka toplumları hâkimiyetlerinde tutmalarının en temel yollarından birisi kendi kimliğini yansıtan mekânlar inşa etmektir. Bu mekânlar sayesinde insanlara kendilerine ait yeni bir dünya oluşturma imkânına sahip olurlar. Bunun için fethe-

---

[279] Buhârî, *Fadlu's-Salat* 5.

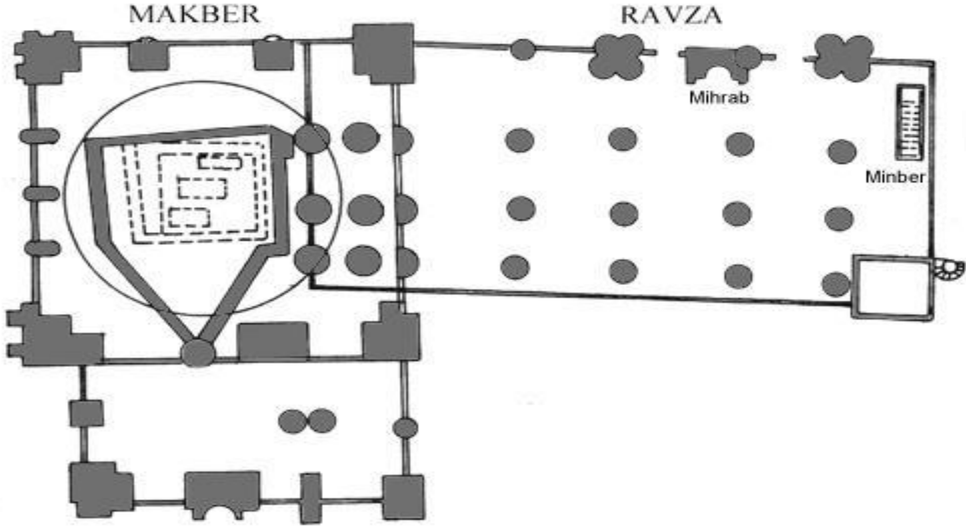
dilen yahut herhangi bir amaçla ele geçirilen topraklarda inşa edilen yapılar "kutsallaştırma" yoluyla oradaki insanlar için yeni bir dünya haline dönüşebilmektedir. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ile beraber yapmış olduğu ma'bed bir nevi bu özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Çünkü Mescid-i Nebevî'nin ilk hali o dönem inşa teknikleri açısından ele alınacak olursa çok üst düzey bir yapıya sahip değildir. Mescid-i Nebevî'yi herhangi bir mescitten ayıran en temel etken peygamberin varlığı sayesinde oluşan kutsallıktır. Nitekim "Benim (Medine'deki) bu mescidimde kılınan bir namaz, (Mekke'deki) Mescid-i Harâm müstesna başka mescidlerde kılınan bin namazdan (sevab bakımından) daha hayırlıdır"[280] hadisinden de anlaşıldığı üzere bu kutsallığın sonucunda oluşan Mescid-i Nebevî'de insanlar tarafından kutsal kabul edilmiştir.

Tarih boyunca ortaya çıkmış bütün din ve geleneklerde dinin kurucusu veya peygamberine büyük önem verilmiştir. Onların tavsiyeleri ve istekleri emir telakki edilerek takip ettiği yol izlenmiştir. Öyle ki onların ölümü ile birlikte de kullanmış olduğu eşyalar, yaşamış oldukları mekânlar, hayatta olduğu zamanlar kutsal kabul edilerek sürekli parlak bir geçmişe özlem duyulmuştur. Hatta dinin kurucusunun yahut peygamberinin mezarı dahi diğer insanlarınkinden farklı olarak kutsal kabul edilmiştir. İslam tarihini incelediğimizde önümüze çıkan tablo da bu şekildedir. Nitekim Hz. Peygamber'in vefatı ile birlikte peygamberin de inşa sürecinde bizzat içinde bulunduğu Mescid-i Nebevî ve mezarı da Müslümanlar için kutsal mekânlar olmuştur. Öyle ki Hz. Peygamber'in Kabri şerifi Müslümanlar için Ravza-i Mutahhara'dır. "Ravza, bahçe ve cennet anlamlarına gelir. Ravza-i Mutahhara geniş anlamıyla, Hz. Peygamber'in metfun bulunduğu yer ve Mescid-i Nebevi demek ise de, özel manasıyla Mescid-i Nebevî'nin içinde Hz. Peygamber'in kabr-i Saadetleri ile Minber-i Şerif arasında kalan kısımdır. Bu yer on metre genişliğinde ve yirmi metre uzunluğunda iki yüz metrekarelik bir

---

[280] Buhârî, *Fadlu's-Salat* 1.

sahadır. Bu alanın fazîleti ile ilgili olarak Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Evimle minberim arası, Cennet bahçelerinden bir bahçedir."[281]

Kaynak: Hazret-i Peygamber'in Kabri ve Mescidi'nin Şeması[282]

Hz. Peygamber'in vefatı ile birlikte kendisinden rivayet edilen bir hadise binaen o anda bulunmuş olduğu yer olarak Hz. Aişe'nin odasına gömülmüştür. Normal olarak o zamana kadar basit bir barınma yeri olan oda Hz. Peygamber'in naaşı ile birlikte İslam tarihi boyunca kutsal kabul edilmiştir. Öyle ki o zamandan sonra mekânın somutlaşmasının bir ifadesi olarak Hz. Peygamber'in mezarı, Müslümanların zihninde yer etmiştir. Daha sonraki süreçle birlikte mezar etrafında yapılan değişiklikler ile mezar bir nevi türbeye dönüşmüştür. Bu sebeple insanlar bu kutsal mekânın feyzinden faydalanmak için yakın olmak istemişlerdir. İlk olarak Hz. Ebû Bekir vefat edeceği zaman Peygamber'in naaşının bulunduğu odaya gömülmek istemiştir. Aynı

281 Buhârî, *Fadlu's-Salat* 5.
282 http://www.3dmekanlar.com/tr/mescid-i-nebevi.html, (erişim; 04/06/2019).

şekilde Hz. Ebubekir’den sonra vefat eden Hz. Ömer’de vefatına yakın haber göndererek Hz. Peygamberin ve Hz. Ebubekir’in bulunduğu mekâna gömülmek istemiştir. Dikkat edilecek olursa Peygamber’in en yakın sahabileri “Cennet bahçelerinden bir bahçe” olan Peygamber’in Kabr-i şerifinin kutsallığından faydalanmışlardır. Böylece Medine şehri daha sonraki süreçle birlikte Peygamber’in mescidi ve kabri etrafında gelişme göstermiş ve medeniyetin doğacağı şehir haline gelmiştir

2. Şefaat Olgusundan Hareketle Kutsal Mekân Olarak Mescid-i Nebevî ve Ravza-i Mutahhara’ya Bağlılık / Bağlanma

Kutsallaşma süreci ile ilgili ikinci aşama olan bağlanma her hangi bir varlığa, olguya veyahut mekâna odaklanmış bir bağlılık hissedilen duygusal yoğunluktur. [283]

İnsanlık tarihi boyunca ortaya çıkan geleneklere, inançlara yahut dinlere baktığımız zaman bağlanma duygusu yoğun bir şekilde yer alır. Bağlanma duygusu sayesinde ortay çıkan gelenek inanç ve dinler aynı zamanda bağlanma sayesinde sürekliliği, devamlılığı sağlar. Ancak bağlanma duygusu her zaman bilinç temelli olmayabilir. Bu sebeple bağlanma bilinçli olabileceği gibi aşırı duygusallıktan kaynaklı bilinçsiz bir eylem de olabilir.

Bağlanma duygusunun yoğun bir şekilde yer aldığı alan dindir. Dinlerde bağlanma duygusu aktif bir eylem olarak yer alır. Çünkü dinde sürekli bir varlığa, nesneye, olguya bağlanmak gerekir. Özellikle dinlerde din kurucularına da aşırı bağlanma vardır. Dinin müminler için kurucu kişi ya da peygamber sıradan bir insan olmayıp olağanüstü yetilere sahip kimselerdir. Bu olağanüstülük yalnızca o kişilerin hayatı ile sınırlı olmayıp o kimselerin bazen ölümünden sonraki süreci de kapsamaktadır. Bağlanma sayesinde inananlar hem bu dünyaları hem de öteki dünyalarını mamur edeceklerdir.

[283] Özbolat, “Kutsallaşma Sürecine Tipolojik Bir Yaklaşım: Ziyaret Fenomeni Örneği”, s.127.

Bununla birlikte özellikle kurucu kimseler ya da peygamberlerin ölene kadar hayatlarını idame ettirdikleri mekânlarda o kimseye bağlanma ve onun öğretilerini hayatın tamamına tatbik etmede büyük rol oynamaktadır. Süreçle birlikte artık din kurucu kimsenin öğretileri ve yaşamı sonraki insanlar için rol model olabilmektedir.

Dinde inanların herhangi bir varlığa bağlanması kutsallık atfedilen varlığı diğer varlıklardan farklı bir konuma yerleştirir. Dinin müntesipleri için zamanla o kimse kendisinde olağanüstü durumların sadır olduğu, keramet sahibi ve mucize gösterme yeteneği olan kimse haline gelir. O zamandan sonra o kimselerin mekânları da diğer mekânlardan kutsal olma hasebiyle ayrılır. O mekânlar bir nevi ziyaret fenomeni haline dönüşür. Nitekim ziyaret fenomeni açısından bağlanma aşamasının iki boyutu vardır. Bunlardan ilki keramet ya da mucize boyutudur. Bir din kurucu yahut peygamber gerek eylemleri gerekse de sözleriyle kendisinde mucizelerin sadır olduğu kimselerdir. Göstermiş oldukları olağanüstü durumlarla diğer insanları aciz bırakmışlar ve toplum üzerinde otoritelerini sağlamlaştırmışlardır. Daha sonraki süreçle birlikte bu olağanüstü durumlar insanlar tarafından kabul görünce bağlanmanın ikinci aşaması olarak toplumsal kabul boyutu gerçekleştirmiştir.[284]

Konumuz bağlamında diyebiliriz ki Hz. Peygamber'in konumu herhangi bir insanın konumundan çok farklıdır. Hz Muhammed bir insan olmakla birlikte peygamber olması hasebiyle aynı zamanda diğer insanlardan farklı özelliklere sahiptir. Bu özelliklerinde birisi de bağlanmanın ilk boyutu olan mucizedir. Mucize "peygamberin elinde ortaya çıkan ve benzeri öğrenim yoluyla meydana getirilemeyen olay" şeklinde tanımlanır.[285] Mucizelere; ayın yarılması, hayvanları konuşturması, parmaklarının arasından su akıt-

---

[284] Özbolat, "Kutsallaşma Sürecine Tipolojik Bir Yaklaşım: Ziyaret Fenomeni Örneği", s.131-132.
[285] Bulut, Halil İbrahim, "Mûcize", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXX, 350-352, İstanbul 2005

ması, çakıl taşlarının tespih etmesi, az yiyeceği çoğaltması, cansız varlıkları hareket ettirmesi, gaybtan haber vermesi gibi misaller verilebilir.[286]

Hz. Muhammed'in peygamberlik döneminin büyük bir kısmını yaşamış olduğu şehir olarak Medine, mekân olarak ise Mescid-i Nebevî ve kabri Müslümanlar nazarında ayrı bir öneme sahip olmuştur. Öyle ki "Yeryüzünde kabrimin olmasını en çok istediğim kara parçası Medine'dir."[287] Hadisinden anlaşılacağı üzere diyebiliriz ki Mescid-i Nebevî ve peygamberin kabri Müslüman zihninde peygambere bağlılığın sembolü olmuştur. Nitekim peygamber sonrası dönemlerde Müslümanlar için Medine bulunan mescid ve kabir bir nevi türbe işlevi görmüştür.

Türbe ziyaretlerinin ve ziyaretlerde yapılan dua ve merasimlerin temelinde,".... Kabirleri ziyaret ediniz! Zira ölümü hatırlatır."[288] "Allah'ım Baki' mezarlığındakileri affet."[289] gibi Hz. Peygamber'in, kabir ziyaretine izin veren ve kabir ziyaretinin ne amaçla olacağına ve ziyaret esnasında nelerin yapılabileceğine işaret eden hadisleri yer almıştır. Türbelerin inşasında ve türbe mescit/cami birlikteliğinin sağlanmasında ise Hz. Peygamber'in mezarı bir anlamda model olmuştur. Şöyle ki Hz. Peygamber'in mezarı evine yapılmış ve daha sonraki süreçte de ilavelerle Mescid-i Nebevi kabri bütünüyle kuşatmıştır. Bu yönden Hz. Muhammed'in kabri ve Mescid-i Nebevi pek çok veli türbesine örneklik etmiştir.[290]

İslam geleneğinde Müslümanlar Hz. Peygamber'in her yönüyle örnek alarak onun şefaatine nail olmak istemişlerdir. Öyle ki şefaat anlayışı Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in hadislerinde yer almış ve Müslümanlar tarafından toplumsal kabul görmüştür. İlgili ayet ve hadislerden misal verecek

---

[286] Yar, Erkan, "Müslüman Düşüncesinde Olağanüstülük", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 4, s. 208-209, 1999.
[287] İbn Zebale, *Aḫbârü'l-Medîne*, s.147.

[290] Köse, Ali, "İstanbul'da Müslümanların Dinî Ziyaret Mekânları: Türbeler", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* , Ed., İBB Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul 2015., cilt:5, s. 382-383.

olursak ayette "…De ki: "Şefaat tümüyle Allah'a aittir…. (Zümer, 39/43-44) Buyrularak şefaatin tamamının Allah'a ait olduğu diğer bir ayette ise "Allah katında, onun izin verdiği kimseden başkasının şefaati yarar sağlamaz." (Secde, 32/4) buyrulmuş ve şefaatin Allah'ın izniyle peygamberlere verileceği vurgulanmıştır.

Hz. Peygamber ise diğer peygamberlerden farklı olarak "Bana beş şey verilmiştir." dediği hadisinde bunlardan birisinin de şefaat etme yetkisi olduğunu ifade etmiştir.[291] Diğer bir hadiste ise "Her peygamberin kabul edilebilecek bir duası vardır. Bütün nebiler bu duayı yapmada acele etti. Ben de duamı ahiret gününde ümmetime şefaat olarak kullanmak üzere sakladım."[292] Hz. Peygamber şefaat edeceği zümreler arasında bir gruptan daha bahsetmektedir. O kimseler peygamberin kabrini ziyaret edenlerdir. İlgili hadis şu şekildedir; "Ümmetimden beni en çok sevenlerin bir kısmı; benden sonra gelip âilesini ve malını fedâ ederek beni görmüş olmayı isteyecek olanlardır" [293]

Hadisten anlaşıldığı üzere insanların Peygamber'in mescidine ve kabrine bağlılığının sebeplerinden biri de şefaate nail olma isteğidir. Şefaat Allah'ın izniyle "suçunun bağışlanması veya dileğinin yerine getirilmesi için birine aracılık etme" anlamına gelir.[294] Şefaat sayesinde insanlar işlemiş olduğu günahlardan kurtulacak ve büyük bir karşılık alacaktır. İşte Müslümanlar tarih boyunca şefaat dairesinden çıkmamak için Peygamber'in mescidinin ve peygamberin kabrinin feyzinden faydalanmaya çalışmışlardır. Öyle ki peygamber sonrası dönemde sırasıyla halife olan Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in peygamberin kabrininin yanına gömülmek istemesi bu anlayışın bir ürünüdür Bu süreç sonucunda insanlar kutsal mekâna yakın olmak

---

291 Buhârî, *Kitabü't Teyemmüm* 1.
292 Buhârî, *Kitabu'd-Da'avât* 1.
293 Müslim, Cennet 12.
294 Alıcı, Mustafa, "Şefaat", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA),* XXXVIII, s.411-412, İstanbul 2010.

istemişler ve böylece mescid ve kabir etrafında şehir meydana getirmişlerdir.

3. Kutsal Mekân Olarak Medine - Mescid-i Nebevî ve Ravza-i Mutahhara Bağlamında Mekânsal Süreklilik / Ritüel

İnsan var olduğu ilk andan itibaren diğer insanlarla iletişime geçmiş ve süreçle beraber toplumu meydana getirmiştir. Yan yana gelen insanlardan müteşekkil olan toplumu bir arada tutan en önemli unsurlardan biri *kutsal*dır. Birey olarak her bir ferdin kutsala dair tecrübesi olsa da kutsalın en temel işlevi sosyokültürel yaşamın oluşum ve devamlılığını sağlamaktadır. Nitekim kutsalın toplumsallaştırma rolü aynı zamanda insanları ortak bir inanç ve bellek etrafında toplamaktadır. "Kutsalın kolektif bir paylaşmanın konusu olacak biçimde toplumsallaşmasını sağlayan bu ortak temellerden insanlığın en aşina olduğu ise ritüellerdir."[295]

Ritüel kavramı denildiğinde her ne kadar dini semboller, davranış şekilleri ve telaffuzlar akla gelse de ritüeli yalnızca dini alanla sınırlandırmak kavramın boyutların anlamayı güçleştirmektedir. Nitekim ritüel dini alanda olduğu gibi seküler ve gündelik yaşamda da yer almaktadır. [296] Öyle ki insanın hayatı genel anlamıyla ritüeller şekillendirmektedir.

Kutsallaştırmanın üçüncü aşaması "ritüel"dir. Ritüel kavram olarak birçok ilim tarafından tanımlanmaya çalışılmıştır. Ritüel farklı şekillerde tanımlansa da doğrudan doğruya Türkçe'de ritüeli karşılayacak kavram bulunmamaktadır.[297] Genel olarak ritüel için "kutsalın karşısında saygı, tazim içe-

---

[295] Şahin, İlkay, "Dinî Hayatın Ritmi: Ritüel ve Müzik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 49, sayı: 2, s. 260. 2008.

[296] Şentürk, Murat, "Ritüel, Mekân Ve Aidiyet Üzerine", *Şehir Düşünce Merkezi Dergisi*, s. 40, İstanbul 2016.

[297] Şahin, "Dinî Hayatın Ritmi: Ritüel ve Müzik", s.270.

ren davranış tarzı"[298] veya "Ortak özellik ve işlevlere göre ele alındığında ritüel, birey ya da gruplarla ilgili bazı değerlerin, uygun zamanlarda, sembolik ve aşağı-yukarı değişmeyen ardışık davranış biçimleri ile tekrarlanmasıdır." şeklinde tanımlar getirilmiştir.

Ritüel genel olarak insan zihninde geçmişe dair yapılan uygulamaları ifade etmek için kullanılsa da ritüelin kapsadığı zaman dilimi düşünüldüğünde ritüel, geçmiş şimdiye gelecek arasında bir bağdır. [299] Ritüel sayesinde toplum bir arada bulunur ve geçmişte yaşadığını şimdi ile harmanlayarak geleceğe taşır.

Ritüel her ne fonksiyonu icra etmiş olursa olsun en nihayetinde toplumsal bir işlevi icra eder. Bu sebeple ritüel sayesinde toplum var olan değerlerini korur ve geliştir. Ritüelin toplumsal fonksiyonuna değinen Murtezaoğlu makalesinde bu durumu dört madde de özetlemektedir.

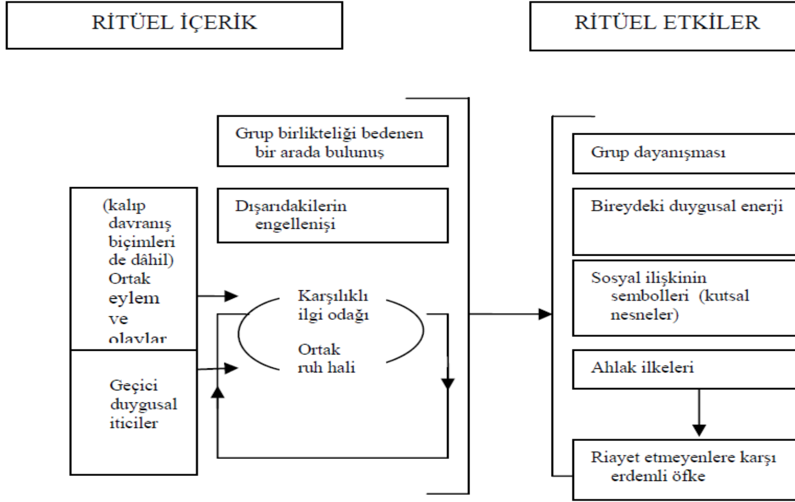
- Ritüeller, bireyi toplumda yaşanacak olan olumsuz olaylar karşısında eğitme işlevine sahiptir.
- Ritüel, bireyleri bir araya getirerek bireyler arasındaki ilişkileri güçlendirir.
- Ritüel toplumda var olan inanç, gelenek ve kültürlerin devamını sağlayarak onları diğer nesillere ulaşmasını sağlar.
- Ritüel, bireye topluma ait olma duygusunu vererek gelecekte bireyin toplumda yaşayacağı sıkıntıların üstesinden gelmesine yardımcı olur. [300]

Mekânın en önemli özelliği bir yerin, alanın insanlar tarafından farklı şekillerde ele geçirilmesiyle oluşmuş olmasıdır. Herhangi bir yerin mekân hüviyetini kazanması kişilerin o mekâna yüklemiş olduğu anlamla alakalıdır. "Üretilen anlam aslında insanın evrende kendisini konumlandırma; ev-

---

[298] Özbolat, "Kutsallaşma Sürecine Tipolojik Bir Yaklaşım: Ziyaret Fenomeni Örneği" , s. 132.
[299] Murtezaoğloğlu, Serpil,"Kültürel Belleğin Ritüel Yoluyla Kuruluşu", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi,* cilt: 5. Sayı:9, s. 349, 2012.
[300] Murtezaoğloğlu, "Kültürel Belleğin Ritüel Yoluyla Kuruluşu", s. 346.

renin ritmine kendi ritmini uydurma çabasıdır. Ritüelin geçmişle gelecek arasındaki bağ kuruculuğuyla yaşanılan dünya keşfedilir. Böylece ritüeller, süreklilik hissi sağlamak suretiyle bir kimlik oluşturma aracı haline gelir."[301] Nitekim bu bağın oluşmasıyla herhangi bir yerin mekân olabilmesi için orda mutlak bir yaşanmışlık, tarih ve hafıza olması gerekir. Burada bahsettiğimiz yaşanmışlık büyük bir olay olabileceği gibi sadece belirli kimselerin tecrübe ettiği bir durumda olabilir.[302]

Kaynak; Ritüel Etkileşim Şeması[303]

Mekânlar ritüeller sayesinde varlığını ve kalıcılığını sağladığı için kutsal mekân diğer mekânlardan farklı özellikler gösterir. Nitekim insanların o mekâna katılımı ancak ritüeller sayesinde gerçekleşebilir. Ritüellerle mekana katılan insan için ritüel hafıza işlevi görmektedir. Öyle ki ritüeller mekâna

[301] Şentürk, "Ritüel, Mekân Ve Aidiyet Üzerine", s.85.
[302] Kutlu, İhsan "Ritüeller Ve Kent", *Şehri Düşünce Merkezi Dergisi,* s.100, İstanbul 2016.
[303] Kahraman, Kasım, "Ritüellerin Toplumsal Etkileri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı:21, s.230, Isparta 2010.

aidiyetin oluşup güçlenmesinde ve hafızanın diğer kuşaklara aktarılmasında kilit rol oynamaktadır. [304]

Ritüellerin yoğun bir şekilde yer aldığı saha dindir. Nitekim "Dinin genel işlevi, hatırlamak, canlandırmak ve tekrarlamak yoluyla geçmişin devamına aracı olmaktır"[305] Dinler bu işlevi yerine getirirken başvuracağı en temel unsur semboldür. Sembol "Bir şeyi tanıtan ve temsil eden şekil veya işarete verilen ad.[306]" Tanımdan da alışıldığı üzere diyebiliriz ki sembolün kendisi gerçek olmasa da işaret ettiği hususla kendi içerisinde anlamlıdır. Buradan hareketle "sembollerin ortak bir noktada insanları birleştirip 'biz'i oluşturduğu ve ritüellerin de 'biz'i birleştiren davranış kalıpları olduğu söylenebilir."[307]

Dinleri, ritüeller sayesinde varlığını devam ettirirken dayanmış olduğu en temel unsur bellek yani hafızadır. Asman iki tür bellekten söz eder. Bunlardan ilki iletişimsel bellektir. Bu bellek türü genel olarak yakın geçmişe dair anıları kapsar ve o çağda yaşayan insanlarla sınırlıdır. İkinci bellek türü ise kültürel bellektir. Kültürel bellek kendi içerisinde ilk olarak yazılı kültüre sahip olmayan toplumlarda hâkim olduğu şekliyle kökeni göz önünde tutan bellektir. Diğeri ise daha çok şehir yaşamına sahip insanlarda var olan ve yakın geçmişi kapsayan kurumsallaşmış bellektir.[308]

Hz. Peygamber'in hayatı bir bütün olarak ele alındığında Mekke döneminde daha çok anlık ve kısa vadeli olmak üzere iletişimsel belleğe yönelik icraatlar yapılmıştır. Öyle ki Mekke döneminde Müslümanlar ve müşrikler arasında ortaya çıkan her türlü sorunları gidermek için ortak ata yahut sembol olarak Hz. İbrahim'e vurgu yapılmış ve insanların kısa süreli de olsa bir

---

304 Şentürk, Murat, "Ritüel, Mekân ve Aidiyet Üzerine", s. 42-43.
305 J. Assmann, *Kültürel Bellek*, çev. Ayşe Tekin., Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015, s. 92.
306 Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, s.278.
307 Karaman, Kasım, "Ritüellerin Toplumsal Etkileri", *Şehir Düşünce Merkezi Dergisi,* s. 21, İstanbul 2016.
308 Assman, *Kültürel Bellek*, s. 59-60.

arada tutulması amaçlamıştır. Ancak Medine dönemine geldiğimizde Müslümanların hayatlarının her alanında farklılıklarını ortaya koymuş ve Müslüman kimliği pekiştiren faaliyetlere girişmiştir. Bu sebeple Hz. Peygamber Medine'de Müslümanların farkını ortaya oymak ve onlara tamamen yeni bir dünya anlayışı oluşturmak için ortak bir mekân inşa etme gereği duymuştur. Mekânın inşası aynı zamanda Müslümanlar da bellek oluşturma girişimidir. Nitekim belleğin mekâna ihtiyacı olduğundan dolayı bellek, mekânları kendinden bir parça haline dönüştürür. Böylece bellek mekâna sirayet etmiş olur.

Medine'ye hicret ile birlikte ilk olarak Mescid-i Nebevî inşa edilmiştir. Burası yalnızca ibadet mekânı olmayıp toplumun ruhi, sosyal ve siyasi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla da inşa edilmiştir. Dikkat edilecek olursa mescidin inşasından önce farz kılınan Cuma namazı da Müslümanların ruhi, sosyal ve siyasi ihtiyacını karşılamak üzere farz kılınmış bir ibadettir. Nitekim cuma namazı mutlaka mescitte kılınması gereken ve belirli vakitte aynı hareketler sürekli tekrar edilerek yapılan ibadettir. Hz. Peygamber, Müslümanları yeni gelmiş oldukları toplumda bu ibadet sayesinde ortak bir bellek etrafında toplamaya çalışmıştır. Bununla birlikte ferdi kılınan namazdan çok toplu halde namaz kılmanın daha faziletli olduğunu bildiren hadisler de Müslümanları belirli bir ritüel ile ortak mekanda toplamıştır. Müslümanlar bu sayede cemaat olmuş ve Mescid-i Nebevî'de namaz kılmak için yakın bölgelerde ikamet etmeye çalışmıştır.

Medine'nin merkezinde Mescid-i Nebevî vardır. Mescid-i Nebevî'nin olduğu yerde de Hz. Muhammed'in mezarı yer almaktadır. Hz. Peygamber'in mezarının bulunduğu yere "*cennet bahçesi*" anlamına gelen "Ravza-ı Mutahhara" denmiştir. O yüzden Müslümanlar bu bahçeye dâhil olmak için gerek maddi gerekse de manevi çaba harcamışlardır. Bu sebeple Hz. Muhammed'in mezarı yukarıda da belirttiğimiz gibi insanlar için bir nevi türbe

işlevi görmüştür.[309] Şehirli insan yaşamış olduğu yerde mukimdir. Bu yüzden mukim olan insanları yaşamış olduğu şehirlere bağlayan ortak bir hafıza gerekir. Bu ortak hafıza ölüler yani mezarlardır. Müslümanlar için peygamberin kabri basit bir mezar ve bu mezarda yatan sıradan insan olarak algılanmayıp şehirde yaşayan insanların ortak hafızası, belleği olmuştur. Böylece Medine'de yaşayan insanlar Peygamber'in kabri ile ünsiyet kurarak yaşamı şekillendirmişlerdir. Öyle ki Medine şehrinin tam anlamıyla şehir hüviyeti kazanmasını sağlayan en temel unsurlardan birisi de peygamberin kabrinin Müslüman zihninde oluşturmuş olduğu anlamdır. Müslümanlar bu mekâna vermiş olduğu önem sebebiyle belirli ritüeller tanzim etmiş ve zamanla birlik ve beraberlik oluşturmuşlardır. Dücane Cündioğlu bu iki kavramın üzerine eğilerek farklı bir bakış açısı ortaya koymuştur. Ona göre birlik kendi içinde ardışıklık içerir. Yani zamanın tekrarıdır. Nitekim zaman en basit tanımıyla hareketin sayımıdır. İnsan tekrar ederek bir düşünceye sahip olur. İşte şehirli insan sürekli olarak ölü ile tekrar tekrar karşılaşarak ortak bir hafıza oluşturur. Beraberlik ise mekânsal bir birlikteliktir. O yüzden şehirli insan ölüyle yani mezarla birlik içinde olduğu ve bu birlikte tekrarı gerektirdiği için ortak bir mekân tasavvuruna sahiptir.[310] Öyle ki ölü, şehirli insan tarafından bir mekâna gömülür. Bu andan itibaren şehirli insan, ölü ile ünsiyet kurmaya başlamaktadır. Ardından daha sonraki insanlar tarafından bu mezarlık sürekli ziyaret edilen ve kutsanan bir türbeye dönüşür." Geçmişin, o anın ve geleceğin gündelik hayatla kesiştiği mekânlar olarak türbeler, ritüel ile mekânın ve zamanın ortaklaştığı yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Türbelerin ve mezarlıkların sadece ölümün değil yaşamın da mekânları olarak değerlendirildiği söylenebilir."[311] Artık bu süreçten sonra orada yatan ölü hakkında insanlar mitolojik hikâyeler oluşturur. Böylece

[309] Orman, İsmail, "Türbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA),* XLI, İstanbul 2012.
[310]Cündioğlu, Dücane "Şehir Konuşmaları", https://www.youtube.com/watch?v=1o0LZq0cQGM, (erişim tarihi: 16 Mart 2018)
[311] Şentürk, Murat, "Ritüel, Mekân ve Aidiyet Üzerine",s. 42

ölü artık şehirli insanın hayatını her alanına hâkim olmaya başlar. İlerleyen zamanlarda ise ölünün o toplumun vazgeçilmez bir unsuru olması dolayısıyla toplumda ortak bir hikâye oluşur. Daha sonra türbenin üzerine ma‘bed kurulur. Ma‘bed ile beraber insanlar hem zamansal hem de mekânsal olarak o mekânda kalıcılığı sağlar. Bu sayede insanlar ma‘bed’den uzak durmamak için yerleşim yerlerini ma‘bedin etrafında şekillendirerek şehirler kurarlar.

4. Kutsal Mekân Etrafında Oluşan Yasaklar/Mit

Kutsallaşmanın son aşaması mit aşamasıdır. Mitin tam olarak ne olduğu hakkında efradını cami, ağyarını mâni diyebileceğimiz genel bir tanımdan söz etmek mümkün değildir. Kavram olarak tanımda karşılaşılan güçlükler mitin var olup olmadığı yahut gerçekliği sorusunu da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar üzerinde kafa yoran ve mitin ne olduğunu anlamaya çalışan araştırmacılar mit hakkında tanımlar geliştirmişler ve teoriler üretmişlerdir. Biz çalışmamızın ana akışını bozmamak için bu tartışmalara girmeyeceğiz.

Mit kelimesi köken olarak Yunanca’dır. Anlam olarak; söylenen ve duyulan söz, masal, efsane hikâye anlamına gelen ”mythos” kelimesinden türetilmiştir. Türkçe’de bu anlama gelen esatir, efsane sözcükleri vardır.[312] Ancak bu kavramlar kelime olarak birbirine yakın ifadeleri içerse de anlam olarak birbirinden farklıdır. Misal verecek olursak efsane ile mit aynı anlamda kullanılsa da kapsadığı zaman dilimi göz önünde tutulacak olursa efsane daha çok yakın zamanı kapsamakta ve daha çok ders niteliğindeki anlatılardır. Mit ise uzak geçmişi ihtiva etmekte, yaratılış ve son hakkında toplumlarda yer alan yaygın anlatıları içermektedir.[313]

[312] Arpaguş, Hatice, “Geleneksel Dinî Kültür Kaynakların Değerlendirilmesi ‘Hurafe Kültürü ve Mitoloji’ (Mitoloji ve Geleneksel Kültür Kaynaklarımız) “, *Türkiye I. Dinî Yayınlar Kongresi,* (31 Ekim - 02 Kasım 2003 – Ankara), 2004, s. 191-193.

[313] Arpaguş “Geleneksel Dinî Kültür Kaynakların Değerlendirilmesi ”, s.191-206.

Mitin ne olduğu yahut ne olmadığı üzerinde tartışmalar sürmüş olsa da mit genel olarak farklı disiplinlerde uzmanlaşmış araştırmacılar tarafından tanımlanmaya çalışılmıştır. Genel olarak mit hakkında yapılan tanımlara baktığımızda farklı tanımlarla karşılaşmaktayız.

Miti kutsal anlatı, ilahi öykü,[314] ritüelin açıklaması [315] şeklinde tanımlayanlar olduğu gibi miti,"dünyanın mevcut düzeninden önceki bir düzeni konu alan ve yerel ya da sınırlı bir özelliği (alelâde etiyolojik efsanede olduğu gibi) değil de, eşyanın doğasına ait organik bir yasayı açıklamayı amaçlayan bir anlatıdır"[316] veyahut "Mit geçmişle, onun ışığında şimdi ve geleceği aydınlatan ilişkidir."[317]şeklinde de tanımlanmıştır.

Kutsal ve mit üzerine müstakil olarak kitap yazan Mircea Eliade'ye göre ise mit "Mit, kutsal bir öyküyü anlatır. Eski zamanda başlangıçtaki masallara özgü zaman olup bitmiş olayları anlatır. Bir başka deyişle mit, doğaüstü varlıkların başarıları sayesinde ister etkisiz olarak bütün gerçeklik yani kozmos olsun, isterse yalnızca bir parçası olsun bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini dile getirir. Mit her zaman bir yaradılışın öyküsüdür.[318]

İnsan var olduğu andan itibaren kendisinde bulunan merak duygusu sayesinde yaşama tutunmuş ve hayatının sürekliliğini sağlamıştır. Bu merak duygusu hem cinslerine olduğu gibi kendisinden olmayan diğer varlıklara karşı da olmuştur. Çünkü insan yapısal olarak var olduğu ilk andan itibaren diğer varlıklardan farklı olarak anlam arayışına girmiştir. Bu anlam arayışı hayal etme yeteneği sayesinde kendi içinde mantığa bürünmüş ve insanlığın gelişmesine büyük hizmetlerde bulunmuştur. İnsan hayal gücü sayesinde

---

314 Özkan, Ali Rafet, "Din-Mitoloji ilişkisi" , *EKEV Akademi Dergisi, cilt*: VI, sayı: 11, s. 10, 2002.

315 A. Segal, Robert, "Dinsel Mit-Ritüel Kuram", çev. Naim Atabağsoy, *Millî Folklor Ulusarası Kültür Araştırmaları Dergisi,* Yıl:24, Sayı:94, s. 175, 2012.

316Batuk, Cengiz, "Mit, Tarih ve Gerçeklik Sorunu Üzerine Notlar", *Milel Ve Nihal: İnanç, Kültür Ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi,* cilt: VI, sayı: 1, s. 29, 2009.

317 Assman, *Kültürel Bellek*, s.87.

318 Eliade, Mircea, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, Alfa Yayınları, İstanbul 2016, s. 17.

yalnızca ilerlememiş, ayrıca dış dünyada yaşanan varlıkları açıklamak için mitolojiler/ efsaneler üretmiştir.

Mitin varlığı insanlık tarihi kadar eskidir. Mitoloji sayesinde insan, dünyada anlam arayışına girmiş ve sorun yaşamış olduğu dünya ile uyumlu olmaya çalışmıştır. Nitekim insan dünyada var olan her şeye anlam verememektedir. Anlam veremediği durumlar karşısında mitolojiye başvurmuş ve yaşanan olayları açıklayabilme imkânı kavuşmuştur.[319]

Bütün din ve gelenekleri de bazen ontolojik yapısından kaynaklı bazen de sonraki inananları tarafından içerisine konmasından dolayı mit vardır. Bazen araştırmacılar bazen de dinin inananları mitin varlığına karşı çıkmışlar ve miti inkâr etmişlerdir. Bunun temel sebebi inananları miti bazen yalan ile bazen de yaşanmamış ve yaşanması ihtimal dâhilinde olmayan durumlarla özdeşleştirmişlerdir. Zira mitin kabul edilmesinden kaygı duyan insanlar dinin asıl kaynaklarından başlamak üzere temel dayanaklarının yok olacağından korkmuşlardır. Ama her halükarda mitin varlığından da kurtulamamışlardır.

"İslam dininde mitolojik unsurlar var mıdır.?" sorusu kendi içerinde çetrefilli ve tahrik edici bir sorudur. Kur'an'dan hareketle diyebiliriz ki Kur'an kitap olarak tarihin hiçbir döneminde bir değişikliğe uğramamıştır. Nitekim Hz. Peygamber kendisine ilk vahyin gelmesi ile birlikte önceki peygamberlerin başına gelen durumla karşılaşmamak için vahiy kâtipleri belirlemiş ve vahiyleri kayıt altına almıştır. Daha sonra ise peygamberin vefatı ile birlikte ortaya çıkan iç karışıklıklar ve savaşlar yüzünden Kur'an hafızlarının yok olması tehlikesine karşılık Hz. Ömer'in tavsiyesi ile Zeyd b. Sabit başkanlığında bir heyet kurulmuş ve Kur'an iki kapak arasına alınarak mahfuz edilmiştir. Ayrıca Kur'an da "Onlara karşı âyetlerimiz okunduğu zaman, "Duyduk, istesek biz de bunun benzerini elbette söyleriz. Bu, eskilerin ma-

---

319 Armstrong, Karen, *Mitlerin Kısa Tarihi*, çev. Dilek Şendil, Merkez Kitapçılık Yayıncılık, İstanbul 2006, s.10.

sallarından başka bir şey değildir."(Enfâl, 8/31) dediler. Ve "Onlara "Rabbiniz ne indirdi?" denildiği zaman, "Öncekilerin masalları" dediler." (Nahl, 16/24) ayetlerinde geçtiği şekliyle Kur'an'ın içerisinde mitin ve efsanenin varlığı kabul edilmemiş ve bu iddiada bulunanlar eleştirilmiştir.

Her ne kadar Kur'an'ın belirttiği üzere İslam dininin ana kaynağı dediğimiz Kur'an'da esâtir yani uydurulmuş hikâyeler yoksa da sonraki Müslümanlar tarafından İslam'ın yayılma alanları göz önüne alınırsa mitolojik unsurların girmesi muhtemeldir.[320]

Mitoloji kadim inanç ve geleneklerde yaygın bir olgu olarak yer almış ve hayatın her alanında hâkim olmuştur. Bu durum mitolojinin kendi içerisinde çeşitli kısımlara ayrılmasına neden olmuştur. Mitolojinin çeşitlerine değinecek olursak; Ritüel Mitosları, Orijin Mitosları, Kült Mitosları, Prestij Mitosları, Eskatalogya Mitosları, Teogoni Mitosları gibi mitos çeşitleri bulunmaktadır.

Konumuz bağlamın da ele alacağımız mit çeşidi ritüel mitoslarıdır. Nitekim mit sadece hikâye, destan ve efsaneleri içermemekte ayrıca ritüelleri de içerisinde almaktadır. Ritüel mitosları "Dünyanın yaratılması, çeşitli kuralların ve toplumsal ortak normların oluşması konularını içeren ritüel kavramı yaratılış sürecini canlandıran arkaik ve geleneksel kültürel bir olay olarak nitelendirilmektedir. Mit ve tören, eski kültürlerde işlevsel ve yapısal olarak bir bütünlük içindedir. Toplumsal miras olarak kabul edilen ritüeller geleneksel kültürün kuşaktan kuşağa taşıyıcısı olarak kabul edilmişlerdir" [321]

Mit yapı olarak durağan bir yapıya sahip olmayıp geçmişi ve geleceği kuşatır. Mit bu işlevi yerine getirirken başvurduğu en temel unsur ritüeller-

---

[320] Arpaguş, "Geleneksel Dinî Kültür Kaynakların Değerlendirilmesi 'Hurafe Kültürü ve Mitoloji' (Mitoloji ve Geleneksel Kültür Kaynaklarımız) ", s. 197.

[321] Albayrak, Ali, "Mitolojinin Dini Hayattaki Yeri ve Önemi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: X, sayı: 54, s. 953. 2017.

dir. [322] Nitekim mit ritüelin açıklaması olup ritüelin etkisi kaybolduktan sonra ortaya çıkar. Ritüel ve mitin en temel fonksiyonu insanın dini ve dünyevi tecrübelerini temellendirmektir. İnsan bu sayede kutsalı, metafizik âlemi anlamakta ve algılamaktadır. [323]

Mitler ortaya çıkmış olduğu toplumun çeşitli yönleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu özelliğiyle mit toplumsal bir yapıya sahiptir. Bu sayede mit, bir anlamda ortaya çıkmış olduğu toplumun hikâyesini oluşturmaktadır. Ritüellerle dinamizmini koruyan mit toplumsal bir hafızayı inşa eder. Öyle ki "Mit toplumda birlik ve beraberlik duygusunu yüceltmek ve dayanışma ruhunu sağlamak gibi işlevleri vardır. Mit yaşadığı toplum içinde ritüel olarak uygulama şeklinde ayinlerde ya da anlatılarda canlandırılır."[324]

Yukarıda da belirttiğimiz üzere mit ve ritüel birbirinden bağımsız değillerdir. Ritüeller sayesinde mitlerin nasıl bir yapıya ve özelliğe sahip olduğunu İ. Taş makalesinde şu şekilde özetlemiştir;

a) Mitler, doğaüstü varlıkların eylemlerinin öyküsünü oluşturur.

b) Bu öyküler, kesinlikle gerçek ve kutsal olarak kabul edilir.

c) Mitler, her zaman için bir yaratılışla ilgilidir; bir şeyin yaşama nasıl geçtiğini, ya da bir davranışın, bir kurumun, bir çalışma biçiminin nasıl ortaya çıktığını anlatır.

d) Mitler hem tarihsel olayları hem de halkların inanç, duygu ve düşüncelerini de katarak, tahayyül ettikleri evren telakkilerini verirler." [325]

Mitler ziyaret fenomeni diyebileceğimiz mekânlarda sakınılması ve uzak durulması gereken yasakları ihtiva etmektedir Nitekim ritüellerin bir sonucu olarak bağlanma kutsalın cezb edici yönüne işaret ederken mitler

---

[322] Batuk, "Mit, Tarih ve Gerçeklik Sorunu Üzerine Notlar", s. 53.
[323] Özkan, "Din-Mitoloji ilişkisi", s. 12.
[324] Albayrak, "Mitolojinin Dini Hayattaki Yeri ve Önemi", s. 956.
[325] Taş, İsmail, "Mit ve Mitik Düşüncenin Yapısı" , *Dinî Araştırmalar*, cilt: III, sayı: 8, s. 58, 2000.

uzaklaştırma fonksiyonunu icra etmektedir. Bunun temel sebebi ise mitlerin kutsalı koruma işlevi görmesidir.[326]

Bir mekânın ziyaret yerine dönüşmesi süreçle oluşan ve gelişen bir durumdur. Mekânın kutsal bir beldeye dönüşmesini sağlayan en önemi unsur mitlerdir. Mekân etrafında oluştuğuna ve yaşanıldığına inanılan durum ve yaşantılar zaman içerisinde kulaktan kulağa ve yahut nesilden nesile aktarılır. Bu süreçte o mekân etrafında oluşan durum ve olaylar zaman içerisinde belirli davranışlarla kutsallaştırılarak o toplumun ortak bir hikâyesi haline gelir. Bu öykünün bir işlevi vardır. Aynı zamanda bu öykü sürekliliğin temelini oluşturur.[327]

Mekan etrafında oluşan mitin ritüel vasıtasıyla insanlar arasında ortak bir hafıza ve bellek oluşturduğunu yukarıda zikretmiştik. Ritüel burada basit bir tekrarın ötesinde işlev görmektedir. Ritüelin bu aşamada en önemli fonksiyonu bir nevi zamanın işlenmesidir. [328] Bu sayede ritüel basit tekrarın ötesinde anlamlı geçmişi hatırlatır ve böylece hatırlanan geçmiş yeni bir anlam kazanır. "Rritüeller, grubun kimliğini koruyucu bilginin sürekliliğini garanti ettiği sürece, kültürün yeni kuşaklara aktarılması süreci, tekrarlama biçiminde yaşanır. Ritüelin yapısı, belli bir düzenin mümkün olduğu kadar değişmeden yeniden üretimini gerektirir." [329]

Konumuz bağlamında yukarıda zikrettiğimiz durumları ele alacak olursak diyebiliriz ki Kur'an ve sünnette mitoloji olmamakla beraber sonraki dönemde Hz. Peygamber algısında mitolojik unsurların oluşması muhtemeldir. Nitekim İslam geleneğinde ortaya çıkan Kara Davud, Muharnmediyye, Envarü'l-Aşikfn, Ahmediyye gibi eserler evrenin yaratılışı, sonu ve

[326] Özbolat, "Kutsallaşma Sürecine Tipolojik Bir Yaklaşım: Ziyaret Fenomeni Örneği", s.134.
[327] Assman, *Kültürel Bellek*, s.84.
[328] Assman, *Kültürel Bellek*, s.99.
[329] Assman, *Kültürel Bellek*, s. 98.

Hz. Peygambere beslenen muhabbetten dolayı onun etrafında oluşan algı hakkında mitolojiye varan unsurlar barındırmaktadır. [330]

Hz. Muhammed Mekke'den Medine ye hicretinin ardından yeni bir toplum ve şehir adına yapmış olduğu ilk faaliyet mescid inşasıdır. Buradaki temel hedefi Müslümanları müstakil olarak ortak bir mekânda bir araya getirip kardeşlik duygusu paydasında yaşamalarını sağlamaktır. Hz. Peygamber tüm bunları yaparken "ene beşerün mislüküm" ayeti muhtevasınca hareket etmiş ve kendisinden sonra Hristiyanların Hz. İsa'yı mitolojik bir unsur haline dönüştürmesi gibi bir durumla karşı karşıya kalmamak için Müslümanları uyarmıştır. Ancak buna rağmen Müslüman zihninde daha sonraları Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemden uzaklaşılması ile birlikte bazen iyi niyetli bazen de farklı kültürel yapıların etkisiyle peygamber algısında mitolojik unsurlar yer almıştır.

Hz. Muhammed peygamberlik döneminin on üç yılını kapsayan dönemini Medine de yaşamıştır. Vefatı ile birlikte ise "cennet bahçesi" diye nitelendirilen mekâna gömülmüştür. Hz. Muhammed'in vefatı ile birlikte insanlar metfun olduğu alana hürmet göstermişler ve tazimde bulunmuşlardır. Böylece mezar etrafında oluşan kutsal mekân Müslüman zihin dünyasının merkezine yerleşmiştir. Somutlaştırma adına inşa edilen kutsal mekâna insanlar duygusal ve mekânsal anlamda bağlılıklarını göstermişler ve ritüeller geliştirmişlerdir. Bazen ritüellerden bazen de Hz. Peygamber'in hadislerinden yola çıkarak mitolojik inançlar geliştirmişlerdir. Burada mitolojik inançtan kastımız efsane gibi gerçekleşmesi muhal olan durumlardan ziyade mekânın kutsallaşması ile oluşan ve gelişen yasak durumlarıdır. Nitekim Hz. Peygamberin kabrinin bulunmuş olduğu ve zamanla türbeye dönüşen alan Müslümanlar tarafından çeşitli amaçlarla ziyaret edilmişse de mekânı etrafında belirli yasaklar ve sınırlar oluşmuştur. Yasak ve sınırlara riayet

---

[330] bkz. Arpaguş "Geleneksel Dinî Kültür Kaynakların Değerlendirilmesi …",s. 199.

etmeyen kimseler ise çeşitli bela ve sıkıntılara maruz kalmış ve hatta lanete uğramışlardır.

Bu durumlara Hz. Peygamber'in hadislerinden hareketle örnekler vermemiz maksadımızı daha açık hale getirecektir. Hz. Peygamber bir hadisinde "İbrahim Mekke'yi harem kıldığı gibi ben de Medine'yi harem kıldım" buyurmuştur. Burada harem ifadesi dikkat çekicidir. Sözlükte "yasaklanmış, korunmuş, dokunulmaz" manasına gelen harem kelimesi haram ile eş anlamlıdır." [331] Yani Medine'de belirli davranışlar yasaklanmış ve bu sayede şehir korunmuştur. Hz. Peygamber diğer bir hadisinde ise bu bölgede av yapmanın yasak olduğunu, burada bulunan ağaçların kesilemeyeceğini ve bu bölgede savaş amaçlı silah taşımanın helal olmadığını vurgulayarak kutsal mekân etrafında belirli fiiliyatların yapılmasını yasaklamıştır.[332]

Hz. Peygamber'in Hz. Ali'den rivayet edilen başka bir hadisinde ise "Medîne Ayr Dağı ile Sevr dağı arasına kadar Harem sayılır; Kim burada bir bidat ortaya çıkarır veya bir bidata kucak açarsa Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların laneti onun üzerinedir. Kıyamet gününde Allah o kimsenin ne tevbesini ne de fidyesini veya o kimsenin farz ve nafile ibadetlerini kabul etmeyecektir"[333] buyurmuştur. Dikkat edilecek olursa Hz. Peygamberin yaşamış olduğu alan bizzat Hz. Peygamber tarafından harem kılınarak kutsal bir mekân hüviyeti verilmiştir.

Hz. Peygamber kabri hakkında "Allah, Peygamberlerin cesetlerini yemesini yere yasak etmiştir"[334] buyurmuştur. İnsan var ilk andan itibaren öleceği bilerek yaşayan ve en nihayetinde ölümüyle beraber cesedi toprağa karışan varlıktır. Ancak Hz. Peygamberin hadisinde bu durumun aksi bir

331 Öğüt, Salim, "Harem", TDV İslâm Ansiklopedisi, XVI, s.127-132. İstanbul 1997.
332 Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), *es-Sünen*, Mektebetü'lmeârif, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âli Selmân, Riyad, ts, *Kitab'ül Salat*, bab: 99, Hadis No:2035
333 Buhârî, *Fedailü'l-Medine*, 1.
334 Ebû Dâvûd, *Menâsik* 207.

durum olarak peygamberlerin cesetlerinin çürümeyeceği ifade etmiştir. Dolayısıyla peygamberin kabri sıradan insanın kabrinden daha farklı bir konuma sahiptir.

Tüm bunlardan hareketle diyebiliriz ki Medine şehrinin oluşmasında Hz. Peygamber'in mescidinin büyük bir payı vardır. Mescidi etrafında oluşan Müslüman cemaat Hz. Peygamber'in teşvikleri ile bu mekâna yakın olmak istemişlerdir. Ayrıca peygamberin kabri de Medine'nin şehirleşmesinde büyük bir role sahiptir. O yüzden Müslümanlar Hz. Peygamber'in kabri etrafında mekâna saygı amacıyla ritüeller oluşturmuşlardır. Dolayısıyla bu ritüeller yani kabir etrafında oluşan yasaklar vasıtasıyla bir mit oluşmuştur.[335] Böylece hem Hz. Peygamber'in mescidi hem de kabri müstakil olarak bir şehri önceki durumundan farklı bir şehir yapısına dönüştürmüştür.

B. İslam Şehri Olarak Medine'nin Özellikleri

Medine şehri Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti ile birlikte belirli dini ve siyasi yöntemlerle eman yurdu haline getirilmiştir. Özellikle Hz. Peygamber dönemi ve sonrasında yapılan imar faaliyetleri ile birlikte Medine şehri bunduğu coğrafyanın dışında Müslümanlar için örnek bir şehircilik modeli oluşturmuştur. Bunun sonucunda da Müslümanlar gittikleri coğrafyalarda Medine şehrine benzeyen şehriler inşa etmişler ve şehrin inşa edileceği ilkeleri Hz. Peygamber'in şehir uygulamalarından hareketle belirlemişlerdir.

Bizde çalışmamız boyunca dikkatimizi celb eden ilkeleri başlıklar halinde ele alarak Hz. Peygamber'in şehircilik modelinde hangi ilkeleri esas aldığını ortaya koymaya çalışacağız.

[335] Robert A. Segal, "Dinsel Mit-Ritüel Kuram", çev.Naim Atabağsoy, *Millî Folklor Ulusarası Kültür Araştırmaları Dergisi,* Yıl: 24, Sayı: 94, s. 173-186. 2012.

1.Tevhid – Cemaat

İslam dinin kendi diğer dinlerden ayırdığı en temel nokta tevhid ilkesidir. Bu ilke Kur'an'ın bütün surelerinin dayanmış olduğu postuladır. Bu sebeple Müslüman bir kimse dininin emri gereği hayatını tevhide göre idame ve inşa etmesi gerekir. Müslümanlar hayatlarının her alanında da, yaşadıkları şehirlerde de tevhidi hâkim kılmaya çalışmıştır. Nitekim İslam şehri tevhid ilkesinin hayata hâkim olduğu mekânlardır. Ayrıca etimolojik olarak mekân kelimesi "kevn" kökünden gelir. Kevn köken olarak olmak ve oluş anlamını ihtiva eder.[336] Dolayısıyla İslam şehri de zamandan ve mekândan münezzeh olan Allah'ın tevhidinin yani Allah'ın varlığının şehre taşınmış olduğu yerlerdir. Öyle ki Kur'an'da "Allah'ın mescidlerini, yalnızca Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayanlar imar edebilirler. İşte, hidayete erenlerden oldukları umulanlar bunlardır."(Tevbe 9/18) buyrularak bu hususa dikkat çekilmiştir.

Sözlükte "tek ve bir olmak" anlamındaki vahd (vahdet, vühûd) kökünden türeyen tevhîd "bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek" demektir.[337] O yüzden Tevhid en genel tanımıyla Allah'ın hiçbir şeyde eşi ve benzeri olmamasına inanmaktır. Ancak bu salt bir inançtan öte hayatın gerek fizik gerekse metafizik dediğimiz alanında inanmamız ve uygulamamız gereken ön kabuldür.

Tevhid itikadi ve ameli olmak üzere ikiye ayrılır. İtikadi anlamda tevhid Allah'ın eşi ve benzerinin olmaması iken, ameli tevhid ise kulluğun yalnızca Allah'a yapılması ve onun rızası dâhilinde hareket edilmesidir.[338] Yani Kur'an'ın ifadesiyle tevhid dini Allah'a has kılmaktır.

---

[336] Kutluer, İlhan , "Mekân", TDV İslâm Ansiklopedisi, XXVIII, s. 550, Ankara 2003.
[337] Özler, Mevlüt, "Tevhid", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA),* Yıl: 2012, XLI, 18-20. İstanbul 2012.
[338] Baltacı, Cahit, *İslam Medeniyeti Tarihi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 272

Hz. Peygamber bir hadisi şerifinde "Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar."[339] buyurmuştur. Bu hadisi şerifte bizce fıtrattan kasıt İslam dinidir. O sebeple İslam fıtrata en uygun dindir. İslam insanı insan olarak kabul edip onu anlamlandırırken başka bir şeye dönüştürmez. İslam inancına göre insan yaratıldığı ilk andan itibaren aciz bir varlıktır. Ancak bu acizliğe tamamen olumsuz bir anlam yüklemez. Bu acizlik fıtratının, yaratılmışlığının gereğidir. Aciz olarak dünyaya gelen insanın dünyada var olması ve varlığını devam ettirmesi başka insanlarla dayanışma içinde olması ile mümkündür. Dolayısıyla İslam insanı ontolojik olarak her şeyin merkezine koyup insanın varlığını hiçleştirmez. Aksine İslam kendisine inananları bir cemaat etrafında toplayarak insanın fıtratına uygun bir şekilde değerli kılar. Bu cemaat kendi içinde birçok unsuru barındırır Ancak bu unsurlar var olmanın gereğidir. Yoksa birini diğeriyle yarıştırmak yahut üstün tutmak için değildir. Nitekim "Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır." (Hucûrat 49/13) buyurarak insanların farklılıklarını Allah'ın var olmasının delili olarak görmüştür. Hz. Muhammed veda hutbesinde "Hepiniz Âdem'in çocuklarısınız, Âdem ise topraktandır" buyurarak insanlar arasındaki farklılığı tabii bir şey olarak karşılamış ve insanlara aynı şekilde hutbesinde "Arabın aceme üstünlüğü yoktur." buyurarak diğer kardeşiyle aralarındaki farklılıkları Allah'ın varlığın delili olarak görmelerini istemiştir.[340]

Aynı şekilde Müslümanlar Kur'an'ın ve peygamberin rehberliğinde ulaşmış oldukları coğrafyalarda karşılaşmış oldukları toplumlara tepeden bakan bir nazarla yaklaşmamışlardır. Aksine herkesi olduğu gibi kabul et-

---

339 Buhârî, *Cenaiz* 92.

340 Hatiboğlu, Mehmed Said, "İslamda İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşliliği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: 23 Sayı: 1, s. 182, 1979.

mişlerdir. Ancak bu kabul edişte dikkat edilmesi gereken en nihai ilke tevhid'tir. Tevhide aykırı düşen düşünceler, sistemler, yapılar İslam dininin temel kaidelerine uyarak asıl hüviyetine kavuşmuştur. Çünkü Müslümanların kurmuş olduğu şehirlerde yalnızca tek bir kültürün etkisini görmek mümkün değildir. Aksine bir taraftan bedevi yaşamın etkisiyle temiz havaya ve kaynaklara ulaşma kaygısı diğer yandan geçmiş dönemde Pers imparatorluğunun etkisinde olan coğrafyalar diğer taraftan ise mimarı alanda dönemin ilerisinde olan Roma, Müslüman şehrin oluşmasında ve gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Nitekim "Müslümanlar fethedilen bölgelerdeki Bizans ve Sâsânîler'e ait tarihi şehirlerin fiziksel dokusunu başlangıçta genellikle değiştirmediler. Ancak bu şehirlere yeni bir kimlik kazandıran birtakım İslami unsurlar eklediler. Savaşla alınan şehirlerde bazen eski ma'bedler tamamen veya kısmen camiye çevriliyor, bazen da yeni camiler yapılıyordu[341]Böylece İslam şehir ve mimarisinin kaynağı büyük şehir medeniyetleriyle karşılaşmaları sonucunda ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bu yüzden İslam şehirciliği ve mimarisinin özgün olmasının en temel sebebi karşılaşmış olduğu toplumlardaki şehir uygulamaları temel kaidelere ters düşmeyecek şekilde olduğu gibi kabul etmesidir. Nitekim Müslümanlar karşılaşmış olduğu toplumların İslam'a aykırı düşmeyen yönlerini benimsemekte tereddüt etmemiştir.

İslam dinine göre insan Allah'ın halifesidir. Bu ilahi vekilliğin bir tezahürü gereği insanın sınırlı da olsa kullanabileceği ilahi yetileri vardır. Allah yoktan var ederken insan var olan üzerinde tasarrufta bulunur. Allah'ın yaratması mükemmel bir yaratma dolayısıyla en güzeldir. İnsan beşer olması itibariyle nakıs olduğu için inşa edeceği her şey eksik kalacaktır. Dolayısıyla insanın var olan şey üzerindeki tasarrufu en güzele ulaşma gayretiyle bir anlam ve değer kazanacaktır. Ayrıca İslam dini doğaya bakışı doğanın bütün imkânlarıyla insanın hizmetine verildiği inancı üzerinedir. Bu kullanma

[341] Küçükaşçı "Şehir", *s.* 442.

sınırsız bir özgürlüğü sağlamaz. Öyle ki Kur'an: "Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun" (Maide 5/8) ayetiyle her şeyi adalet çerçevesinde ele alır. Bu adaletin gereği olarak doğadaki her şey Allah'ın ayetidir ve bu yüzden kutsaldır. Bunun bilen Müslüman'ın doğayı kullanması sonucunda inşa ve imar edeceği şehirler de mutlaka ilahi düzenin tecelli ettiği mekânlar olacaktır. Nitekim İnsan, varlık kategorilerindeki mükemmel sanat eserlerini görüp, büyük sanatkârı tanıma özelliğiyle hayvanlardan ayrılır. Bu yüzden doğadan hareketle Allah'ı bilmesi insana özgü bir özelliktir.[342] Aynı zamanda Kur'an insanın diğer insanlara ve doğaya karşı adaletli bir şekilde davranmadığı toplumlar hakkında ayetler ile misaller vermiştir. Ancak Kur'an'da yer alan adalet vurgusu tevhidden bağımsız değildir. Bu yüzden "Her şeyi doğru yerine koymak" (adalet), İslam mimarîsini tasarlamak için atılması gereken ilk adımdır." [343] Kur'an doğaya karşı yapılan tahribatlar için ise "İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır."(Rum 30/41) buyurarak insanları uyarmıştır. İslam'ın doğaya karşı dengeyi gözeten yaklaşımı İslam şehirlerini kuran ve geliştiren Müslümanlar için temel ilke olmuştur. Aksi durumda İslam'a göre "tabiat âlemiyle barış ve uyum içinde olmayan bir varlık tasavvurunun kalıcı ve insancıl bir inşa etmesinin mümkün değildir. Nitekim İnsan ile tabiat arasındaki ahenk, varlığın özündeki ahengin bir tezahürüdür."[344]

Yukarıda da belirttiğimiz gibi İslam şehrinin temelinde tevhid prensibi yer alır. Ancak bu ilke durağan ve basit bir hayatın aksine bir yaşamı vaad eder. Öyle ki Braudel'e göre İslam dini hareket dinidir. Bu yüzden sürekli bir dinamizm hâkimdir. Bu hareketin başlangıç noktası Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti ile başlamıştır. Hicret ile birlikte bir yaşam

---

[342] Altıntaş, Ramazan, *İslâm Düşüncesinde Tevhid Ve Estetik İlişkisi*, Pınar Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.127.
[343] Cansever, "İslam Mimarîsi Üzerine Düşünceler", s.129.
[344] Kalın, *Barbar, Modern, Medeni,* s. 207.

biçimi haline gelen bu hareket yüzyıllar boyunca devam etmiş ve gittiği coğrafyada etkisini göstermiştir[345] Turgut Cansever'in de bu hususa ilaveten söylemiş olduğu şekliyle "Öte yandan İslam mimarîsi sükûnet içinde harekettir, sınırlılığın berraklığına sahiptir, ifade bakımından mütevazî ve tabiîdir, dramatik yahut dayatmacı olmaktan ziyade güzelliğe ve tezyinîliğe yöneliktir."[346] Bu yüzdendir ki batı zihin dünyasından hareketle İslam şehrini inceleyen araştırmacılar İslam şehrindeki sükûnet içindeki hareketi basitlik olarak yorumlamışlardır. Ancak bu düşüncenin temelinde Roma şehrinden hareketle her şeyin kesin kurallar ile belirlenmiş olduğu şehircilik modeli vardır. İslam şehri tanımlarına baktığımızda ise şehir fiziksel durağanlık içinde ele alınmamıştır. Nitekim İslam şehirlerinin ilişki ağı çıkar ilişkisine dayanmaz ve ilişkilerini insani çerçevede ele alır. "Çünkü İslam şehirlerindeki kurulu ilişkiler maddi müesseseler arasında değil, kişiler. Arasındaki insânî bağlar üzerine bina edilmiştir."[347].

İslam şehrinde mimari yapılar yalnızca bir boşluğu dolduran yığınlar değildir. Bu yapılar hangi toplum içerisinde yapılmış ise mutlaka o toplumdan izler taşır. Dolayısıyla ortaya çıkan yapı oluştuğu toplumdan bağımsız düşünülemez. Bu durum İslam toplumlarında yapılan mimari yapılar için de böyledir. Öyle ki İslam toplumunda yapılan evler de İslam'ın oluşturmuş olduğu dünya tasavvurunun bir izdüşümüdür. Bu sebeple evler insanın toplumsal ilişkilerine, mahremiyetine önem verilerek yapılır. Evler müstakil bir yapıda, çevresi avlu ile örtülü olup insanlar bu avlu içerisinde mahremiyetini yaşar. Avlulu ev formunun var olması genel anlamıyla geniş bir alan sağlaması itibariyle sıcaklığı engellemesi ve İslam'ın mahremiyete verdiği önem sebebiyledir.[348]

---

345 Taşçı, *Bir Hayat Tarzı Olarak Şehir, Mekân, Meydan, s.*140-143.
346 Cansever, Turgut, "İslam mimarîsi üzerine düşünceler", *Divan: İlmî Araştırmalar,* cilt: I, sayı: 1, s.133, 1996.
347Demirci, "İslam'da Şehir Ve Şehrin Sosyal Dinamikleri", s.129.
348 Can, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı,* s. 119.

İslam cemaat dini olduğu için İslam'ın hâkim olduğu şehirler de cemaat olgusu etrafında şekillenmiştir. Nitekim "İslami şehir kendi yasalarına uyan cemaatten başka bir şey değildir."[349] Cemaat aynı duyguyu paylaşan insanların bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bu yüzden İslam şehrinde yaşanan herhangi bir sorun cemaat eliyle suhuletle sonuçlanır. Aynı şekilde toplum sosyal adalet anlayışının gereğince kendi aralarında yardımlaşarak hareket eder.

İslam da yapılan ibadetlerde en faziletli kabul edileni cemaat ile yapılanıdır. Misal verecek olursak peygamberimiz "Cemaatle kılınan namaz, kişinin yalnız kıldığı namazdan yirmi yedi derece daha faziletlidir" [350] buyurarak namazın cemaatle kılınması gerektiğini vurgulamıştır.

İslam dininde fıkıh literatürüne baktığımız zaman farz-ı kifaye ve farz-ı ayn kavramları vardır.[351] Cemaat dini olmanın gereği olarak bir Müslüman diğer Müslüman kardeşini öldükten sora mezara girene kadar yalnız bırakmaz. Çünkü herkes için olmasa da bazı Müslümanlar için ölen Müslüman kardeşinin cenaze namazını kıldırması farz-ı kifayedir, dolayısıyla zorunludur. Böylece diğer kardeşlerinin de sorumluluğunu yerine getirmiş olur. Aynı şekilde Cuma namazı toplu bir şekilde cemaat ile kılınan farz-ı ayn olan bir namazdır. Nitekim cemaat olmadan Cuma namazı kılınamaz.

Kur'an'da ayet-i kerime "birbirlerine hakkı tavsiye eden ve sabrı tavsiye edenler…" (Asr103/3) buyurduğu şekliyle Müslüman toplum da Müslüman kardeşinden sorumlu olduğu için birbirlerini hakka ve sabra çağırır ve böylece ortak iyiye ulaşmayı amaçlar. İşte bu hususları kendi içinde barındıran Müslüman toplumun şehirlerinde Allah'ın istediklerine kavuşmaya çalışan ve o amaçlar için yardımlaşan cemaat vardır.

---

[349] R. B Serjant, İslam *Şehri*, Çev: Elif Topçugil, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.13.
[350] Buhârî, *Ezân* 30.
[351] R. B Serjant, İslam *Şehri*, s.18.

2. Komşuluk

İslam dini inanç açısından ferdi bir kurtuluşu esas almaz. Bu sebeple “Mü'minler ancak kardeştirler.” (Hucûrat 49/10) ayeti ile müminlerin hukukunu kardeşlik üzerine bina etmiştir. Böylece inananlar kardeşlerine karşı sorumlu kılınmıştır. Bunun gereği olarak aynı şekilde Hz. Muhammed hadisinde “Kim,(mümin) kardeşinin bir ihtiyacını giderirse Allah da onun bir ihtiyacını giderir" [352] buyurarak Müslümanları birbirlerine karşı mükellef kılmış ve İslam’ın komşuluk hususundaki hassasiyetine vurgu yapmıştır.

Müslüman şehrinde insanlar ayetin ve hadisin gerektirdiği şekilde kendi aralarında uyum içinde yaşar. Ayetin de belirtmiş olduğu gibi Müslüman şehrinde hiç kimse sahipsiz değildir. Herkesin sahibi olan yüce yaratıcı nasıl insanlara bütün nimetleri veriyorsa Müslümanlarda diğer kardeşlerine yardım etmek zorundadır. Komşuluğun önemi bütün yönleriyle Hz. Muhammed’in hadislerine yer almaktadır. Bu hadislerden bazıları zikredersek İslam’ın komşuluk ilişkisine vermiş olduğu önem daha iyi anlaşılacaktır.

"İman etmedikçe cennete giremezsiniz, bir birinizi sevmedikçe de (gerçek anlamda) iman etmiş olamazsınız."[353]

"Müslüman'ın Müslüman üzerindeki hakkı beştir: Selamı almak, hastayı ziyaret etmek, cenazeye iştirak etmek, davete icabet etmek, aksırana "yerhamukellah" (Allah sana merhamet etsin) demek."[354]

“Müminler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vucuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğunda, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar.”[355]

"Müslüman, insanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir."[356]

---

352 Buhârî, *Kitab’ül Mezâlim* 4.
353 Buhârî, *Kitâbü`l Îman* 7.
354 Buhârî, *Cenaiz* 2.
355 Buhârî, *Kitâbü`l-Edeb* 27.

3. Temizlik

İslam dini, beden ve ruh temizliğine önem vermiştir. Bu yüzden İslam dininin değerlerinin hâkim olduğu İslam şehrinde insanlar temiz olmak zorundadır. Nitekim "Ey iman edenler, namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın, başlarınızı meshedin ve her iki topuğa kadar ayaklarınızı da (yıkayın.) Eğer cünüpseniz temizlenin (gusül edin); eğer hasta veya yolculukta iseniz ya da biriniz ayakyolundan (hacet yerinden) gelmişse yahut kadınlara dokunmuşsanız da su bulamamışsanız, bu durumda, temiz bir toprakla teyemmüm edin (hafifçe) yüzlerinize ve ellerinize ondan sürün. Allah size güçlük çıkarmak istemez, ama sizi temizlemek ve üzerinizdeki nimeti tamamlamak ister. Umulur ki şükredersiniz" (Mâide 5/6) ayetinin işaret ettiği gibi Müslüman maddi ve manevi temizliğe önem verir. Doğal olarak insanın temiz olduğu yerde şehirlerinde temiz olması kaçınılmazdır. Aynı şekilde Müslümanlar "Temizlik imandandır" düsturuyla temizliğin geçiştirilmesi gereken unsur olmadığını aksine imani bir mesele olduğunu yaşadıkları şehirlere yansıtmışlardır.

Müslüman'ın miracı olarak addedilen namaz ibadetinin en temel hazırlık şartının hadesten ve necasetten taharet olması aynı şekilde İslam'ın temizliğe ne denli önem verdiğinin göstergelerinden biridir.

4. Güvenlik

İslam inancına göre insanın dininin korunması, aklının korunması, canının korunması, neslinin ve malının korunması şarttır.[357] Bu yüzden İslam şehri ilk inşa edildiği andan itibaren bu beş hususa dikkat edilerek imar edilmiş ve İslam şehrinin kurumları buna göre tesis edilmiştir. Nitekim Hz. Muhammed "Müslüman, insanların elinden ve dilinden emin olduğu kim-

---

356 Buhâr, *Kitâbü`l –Îmân* 4.
357 Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s.273.

sedir."[358] Buyurarak bu husussa dikkat çekmiştir. Aynı şekilde Veda Hutbesi'nde de buyrulduğu şekliyle Ey Nas! Bugünleriz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarımz nasıl mukaddes bir ay ise, · bu şehrimiz (Mekke) nasıl mübarek bir şehir ise, canlarınız, mallarınız, ırzlarınız öyle mukaddestir her türlü taarruzdan emindir." [359] diyerek İslam toplumunda var olan ve olması gereken güvenlik ilkesini bir kez daha vurgulamıştır.

C. İslam Şehrinin Fiziki Unsurları

1. Mescid-i Nebevî / Cami

Her dinin mutlak anlamda bir ma'bed anlayışı vardır. Bu anlayış aynı zamanda o dinin Tanrıya peygambere ve varlığa ilişkin tutumunu yansıtır.[360] Bu noktada İslam dininin diğer dinlerden ma'bed anlayışı hususunda ayrılmış olduğu en temel nokta yeryüzünün tamamının Müslümanlar için ibadet mekânı olmasıdır. Nitekim İslam da namaz ibadetinin en temel şartı temizliktir. Temiz olduğu müddetçe namaz tayin edilmiş zaman içerisinde her mekânda kılınabilir.

İslam şehri araştırmaları yapılırken en yaygın kanaat İslam şehrinin camii merkezli bir oluşum olduğu vurgusudur. Ancak burada ihmal edilen yahut sorulmayan soru bunun niçin böyle olduğudur. Şayet sadece kelime kökünden hareketle söyleyecek olursak toplanma amacıyla olmuş olsaydı bu amacı gerçekleştiren birçok mekân bulunmaktadır. Aynı şekilde yalnızca ibadet mekânı olmuş olsaydı bu hususta ayrı bir soruna neden olmaktaydı. Çünkü yukarıda belirttiğimiz gibi namaz ibadeti için temizlik şartı sağlandığı müddetçe her yer ibadet edilebilecek alandır. Dolayısıyla camii salt ibadet mekânı olmanın ötesinde bir mekândır.

[358] Buhârî, *Kitâbü`l -Îmân* 4.
[359] Şafak, Ali, "İslam Hukuku Açısından Şehircilik Ve Aile Kökeni Problemi" , *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:5, s. 3, Erzurum 1982.
[360] Güngör, "Mabetten Medeniyete", s. 2.

Caminin İslam inancında ontolojik olarak en merkezde olmasının sebebi bir ölçüm sonucu değildir. Yani merkezde olması merkez dışındaki mekânlar arasındaki mesafenin ölçümüyle ulaşılmış bir sonuç değildir. Buradaki temel husus camiinin fonksiyonuyla alakalıdır. Tıpkı insan vücudunda kalbin bölge olarak en merkezde olmamasına karşın en hayati fonksiyona sahip olmasına benzetilebilir. Ancak hangi sebeple olursa olsun şunu kabul etmek gerekir ki camilerin temel işlevi, Müslümanların cemaat hâlinde Allah'a yöneldikleri bir mab'ed olmasıdır.

İslam dini insanın maddi ve manevi yönüne bütüncül bir şekilde yaklaşmıştır. Bu sebeple insanın hem maddi hem de manevi gelişimine önem vermiştir. İslam şehrinde merkezde yer alan cami eğitim ve öğretim kuruluşları, yönetim binaları sağlık tesisleri ve çarşı, topluma hizmet eden kurumların başında gelir.[361] Camiler yalnızca ibadet mekânları olmayıp toplumun süregelen hayatı içinde merkezi role sahip mekânlardır. Böylece cami şehrin tam merkezinde olduğu için İslam şehrinin genel yapısı cami ve yönetim binaları etrafında şekillenmiştir

Müslüman şehrinde caminin önemli fonksiyona sahip olması Peygamber'in şehir uygulamalarına dayanmaktadır. Çünkü özellikle Hz. Muhammed'in ve Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicreti ile birlikte toplum olma yolunda inşa edilen ilk yapı mescittir. Bu yüzden caminin yahut mescidin tek işlevi ibadet olmayıp aksine "Mescid-i Nebevî, bir idare merkezi idi. Rasulüllah (s.a.s.) Arap kabilelerinin heyetlerini burada kabul eder, onlara dinî konuları anlatır, tavsiyelerde bulunur, Müslümanların idari işlerine burada bakardı. Aynı şekilde İslam'ın ilk dönemlerinde cami, adli işlerinin görüldüğü yerdi. Rasulüllah halkın hukuki meselelerini orada çözerdi. Bu uygulama, müstakil mahkeme binaları yapılıncaya kadar sürmüştür. Hutbede de dinî ve siyasi meseleler halka anlatır, izah ederdi. Hz. Peygamber (s.a.s.)'den sonra, gerek halifeler, gerekse şehirlerin valileri aynı uygulamayı

361 Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 270.

sürdürmüşlerdir. Özellikle idareciler cuma günleri camide hem Müslümanlara namaz kıldırır, hem de iletilmesini istedikleri konuları halka duyuruyorlardı. Müzakere edilecek meseleler olursa, halkla görüşerek karara bağlarlardı."[362]

Cami aynı zamanda mekânsal olarak pazarın ve dolayısıyla hayatın merkezinde yer almaktaydı. Buradaki temel amaç bizce hayatı tanzim ederken ilahi iradenin hayatın her alanına hâkim kılınmak istenmesidir. Böylece cami herhangi bir yer olmayıp aksine şehir kuran ve şehre yön veren mekândır.

2. Mahalle

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinin ardından önünde duran en temel sorun muhacirlerin toplumsal hayata katılma problemidir. Hz Peygamber bu sorun karşısında Müslümanları kendi aralarında kardeş ilan etmiş ve birbirlerine karşı sorumlu kılmıştır. Aynı şekilde muhacirleri Medine toplumunda ensarı da rahatsız etmeyecek şekilde iskân etmek için gayret göstermiş ve bu amaçla şehrin merkezine mescid inşa etmiştir. Mescidin inşası aynı zamanda Medine'nin şehir düzeninde yeni bir boyut kazanması anlamına geliyordu. Nitekim İslam öncesi "Yesrib mimari yapısında, kabileler oturma grupları (aşiretler), köy, mahalle, site birlikleri şeklinde mahalle mahalle yayılmışlardı. Bu dağınık yerleşim, şehrin ortasında ve diğer kısımlarında boş araziler kalmasına imkân sağlamıştı. Hz. Peygamber mescidin sınırlarını işte bu dağınık yerleşim bölgesinin tam kalbine çizdi. Böylece Mescit, Medine sınırlarının bütün yönlerden tam ortasında kalıyordu."[363] Dolayısıyla Medine'de ilk zamanlarda kabile özelinde siyasi mahaller var-

[362] Akın, Ahmet, "Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme", *Hitit Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi,* cilt:15, Sayı: 29, s. 195-196, 2016.

[363] Safa, Mustafa, "Hicret Sonrası Medine'de Sosyal ve Dini Hayat", *Toplum Bilimleri Dergisi*, s.363, 2015.

ken İslam ile birlikte din kardeşliği temelinde yeni yerleşim yerleri, mahaller kurulmuştur.

İslam şehrinde mahalle, şehir hayatının minimal düzeyde yaşanmış olduğu yerlerdir. Kuruluşu itibariyle mahalle, seçmiş olduğu şeyh ya da kethüdanın yönetiminde özerk bir yapıdaydı. Ancak bu mahallerin her biri bir diğerinin aynısı değildir. Nitekim her mahalle oluşumu itibariyle yerleşme düzenleri, nüfus yapıları ve insan karakterleri açısından birbirlerinden farklıdır. "Hara" adı verilen bu mahallerin her biri şehir özelliği taşıyarak şehrin alt unsurlarının bir araya gelmiş olduğu mekânlar olmuştur.[364]Ayrıca mahaller farklılıklar sebebiyle birbirlerinden belirgin bir engelle ayrılmıştır. Bunun sonucunda mahallerin kendi aralarında güvenli bir bölge oluşturarak merkezi yönetimin zayıflamış olduğu dönemlerde güvenlik sorununu çözmeleri mümkün olmuştur. İslam şehrinde her mahallenin kendine ait camisi olmakla beraber cuma camileri hayati rol oynamıştır.[365] Bu mahallerde insanlar genel anlamıyla büyük bir ailedir. İnsanlar birbirinin mahremiyetine dikkat ederek huzur ve güven içinde hayatlarını idame etmişlerdir. Mahallede yaşanan herhangi bir sorun toplumun ileri gelenleri tarafından çözüme kavuşturularak şehir kendi kendisinin denetimini sağlamaktaydı.

3. Sûku'l Medine / Pazar yeri

Mekke şehri İslamiyet öncesi ticaret merkezlerinden biriydi. Mekke pazarlarına farklı coğrafyalardan insanlar gelip ürünlerini sergilemekteydi. Bu pazarlar arasında en meşhur olan Ukaz Panayırıydı. Hz. Muhammed, Mekke'de doğmuş ve doğal olarak bu şehrin ticari havasını teneffüs etmiştir. Hz. Muhammed, dedesinin ölümü sonrası amcası Ebu Talib'in yanında yaşamaya başlamıştır. Ebû Talib ticaret erbabı bir kimseydi. Bu sebeple farklı bölge-

---

[364]Pırlanta, İsmail, "Ortaçağ İslam Şehirlerinde Mahallelerin Oluşumu (Nişabur Örneği), *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt*: I, sayı: 2, s.136-137, Malatya 2010.

[365]Aliağaoğlu, Alparslan, "İslam Şehri", *Hece Dergisi*, Özel sayı:18, sayı:150-151-152, s. 197, 2009.

lere gidip kendi ürünlerini satıp başka ürünler alarak ticaret ile meşgul oluyordu. Hz. Muhammed Ebu Talib'in yanında küçük denilebilecek bir yaştan itibaren kaldığı için onunla beraber ticaret hayatına atılmıştır. Böylece ticaretin nasıl yapıldığını, ticaret yapılırken alınan ve satılan malda nelere dikkat edilmesi gerektiğini en önemlisi de ticaretin ahlakını öğrenmiştir. Kendisi genç yaştan itibaren emin bir kimse olarak görüldüğü için İslam'ın öngördüğü ticari yaşamı bu temeller üzerine inşa etmiştir.

Hz. Muhammed, Medine'ye hicret ile beraber topluma kendine ait bir kimlik kazandırmak için faaliyetlere girişmiş bu sebeple pazar kurma gereği duymuştur. Çünkü Medine de ticari hayat Yahudilerin elindeydi ve bu durum piyasada tekelciliğin, spekülasyonların oluşmasına sebebiyet veriyordu. Yahudiler özellikle çok gelir getiren dericilik ve kuyumculuk gibi mesleklerde uzmanlaşmış ve bunun ticaretini yapmışlardır.[366] Hz. Muhammed bu duruma karşı kendi ticaret ahlakını ticari hayata yansıtmak için mescidin etrafına pazar kurdurmuştur. O dönemde pazarlar etrafında bina olmayan, boş alanlarda düzenleniyordu. Bu sebeple peygamberin pazarı da esasen boş bir mekânda kurulmuştu.[367] Öyle ki atlı bir kimse eyerini pazarın ortasına koyduğunda insanların onu her taraftan görme imkânına sahiptir.[368] Hz. Peygamber kurmuş olduğu pazarda piyasanın oluşması ve pazarın sürekliliği için vergi şartını kaldırmış ve pazar yerlerinin sahiplenilmesini engelleyerek sabah erkenden gelen kimsenin tezgâh kurmasına izin vermiştir.[369] Peygamberin pazar kurarken her hususta en ince ayrıntısına kadar dikkat etmesinin temelinde Kur'an-ı Kerim de belirtildiği üzere "Ölçü ve tartıda hile yapanların vay hâline!" (Mutaffifîn 83/1) buyrularak tartıda hile yapanların akıbetinin vahametini bilmesinden kaynaklanmaktadır. Daha sonraki

---

366 Karabulut, Serdar "İlk İslam Şehirlerinde Çarşı ve Pazarlar", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* cit: 5. , sayı: 1, s.150. Siirt 2018.

367 M.J.Kister, "Peygamber'in Pazarı", çev. Abdullah Kahraman, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* sayı: VI/ll, s. 28, Sivas 2002.

368 R. B Serjant, *İslam Şehri*, s. 138.

369 Kallek, Cengiz, "Pazar", *TDV İslâm Ansiklopedisi(DİA)*, XXXIV, 195, İstanbul 2007.

zamanlarda Hz. Peygamber'in yapmış olduğu uygulama örnek alınarak İslam şehirlerinde pazarlar kurulmuş ve peygamberin ahlakının hâkim olduğu pazarlar İslam coğrafyasının her tarafına yayılmıştır. Bu pazarlarda düzeni sağlayan şey ise yasa ve kişilerden ziyade toplumsal ahlak ve adaletti.

4. Baki Mezarlığı ve Ravza-i Mutahhara/Mezarlık

İslam medeniyeti görünen âlemi tek hakikat kabul etmez. İslam inancında var olan ahiret anlayışı bunun en temel delilidir. Ahiret hemen sonrası, yani dünya hayatının hemen sonrasında başlayacak yeni bir âlemdir. Bu âlemde her insan iyilik ve kötülük adına ne yapmışsa mutlak karşılığını alacaktır. İslam da ölüm mutlak bir son değildir. Mezarlıklar ise bu âlemden diğer âleme göç eden insanların metfun oldukları yer olması hasebiyle ibret alınması gereken mekânlardır.

Hz. Muhammed'in Medine'ye hicret ile birlikte şehirleşme adına yapmış olduğu bir diğer uygulama ise Müslüman Mezarlığı inşa etmektir. Nitekim mezarın varlığı mekânın dolayısıyla yerleşim yerinin ve şehrin varlığının delaletidir. Bunun farkında olan Hz. Peygamber şehrin güneydoğusunda Mescid-i Nebevî'nin yakınında, bir mezarlık alanı tahsis etmiştir.[370] İlk zamanlarda *garkad* adı verilen çalılıklarla kaplı iken Hz. Peygamber ilk olarak Osman b. Maz'un'u buraya defin ettirmiş ve "Kim şu bizim mezarlığımıza defnedilirse biz ona ya şefaat ederiz ya da onun lehine şahitlik yaparız."[371] Buyurarak daha sonraki Müslümanların buraya gömülmelerini istemiştir.

Hz. Peygamber'in kabri şerifi ise Müslümanlar için Ravza-i Mutahhara'dır. Ravza, tertemiz bahçe ve cennet anlamlarına gelir. Ravza-i Mutahhara Mescid-i Nebevî'nin içinde Hz. Peygamber'in kabri ile minberi arasında ka-

---

[370]Fayda, Mustafa, "Cennetü'l-Muallâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VII, 387, İstanbul 1993.
[371] İbn Zebale *Aḫbârü'l-Medîne*, s.150.

lan kısımdır.[372] Bu alanın fazîleti ile ilgili olarak Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Evimle minberim arası, Cennet bahçelerinden bir bahçedir"[373]

Mezarlıklar, İslam şehirlerinde merkezde yer alan ve olağan hayatın akışı içerisinde sükûneti ve dinginliği hatırlatan mekânlar olup şehir hayatının cezbediciliğine karşı dünyanın geçiciliğine işaret eden yerlerdir.

İslam şehrinde var olan mezarlar zamanla bir medeniyet unsuru haline gelmiş ve zamanla ölüme hürmeten mezar taşları bir sanat işçiliği haline gelmiştir. Öyle ki mezar taşlarındaki çizgiler ve süslemeler, orada yatan insanın cinsiyeti ve sosyal statüleri hakkında önemli bilgiler ve mesajlar vermektedir.[374]

---

372 Bozkurt, Nebi, "Ravza-i Mutahhara" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV, 475, İstanbul 2007.
373 Buhârî, *Fadlu's-Salat* 5.
374 Baltacı, İslam *Medeniyeti Tarihi*,s. 271.

— SONUÇ —

Hz. Muhammed vahiy aldığı ilk andan itibaren İslam dinini yaymak ve insanların kurtuluşuna vesile olmak için büyük fedakârlıklar göstermiştir. Bu amaçla çıkmış olduğu yolda insanlar tarafında hakir görülmüş ve davası inanmayanlar tarafından alay konusu olmuştur. Öyle ki Hz. Muhammed'in "el-emin" olmasından hareketle toplumda itibar görmesinden rahatsız olan müşrikler Hz. Muhammed'e ve ona inananlara zulüm etmişlerdir. Bu baskılar sonucunda Hz. Muhammed Müslümanların ve kendisinin can güvenliği açısından hicret edebileceği şehirler aramış ve bu amaçla Taif'in ileri gelenlerine İslam'ı anlatmak ve onların desteğini almak üzere Taif'e gitmiş ama istediği desteği bulamamıştır. Taif'te karşılaşmış olduğu kötü muameleye rağmen Hz. Peygamber inandığı ilkelerden vazgeçmeyip İslam'ı anlatmaya devam etmiştir. Bu gayret ve azmin sonucunda hicretin on birinci yılında Mekkelilerden yardım istemek için Mekke'ye gelen Hazreçli bir grup Müslüman olmuş ve bu görüşme "Birinci Akabe Biatı" ismiyle meşhur olmuştur. Daha sonra Hazreçliler peygamberin belirtmiş olduğu şartları kabul ederek bir yıl sora aynı yerde buluşmak üzere anlaşmışlardır. Yapılan bu görüşme ise ikinci Akabe Biat'ı ismiyle meşhur olmuştur. İkinci Akabe Biatı'nın en önemli sonucu Medineli Müslümanların peygamberi şehirlerine davet etmesidir. Bu davetin neticesinde Hz. Muhammed ve Müslümanlar İslam Tarihi'nin en önemli olaylarından biri kabul edilen hicret hadisesini gerçekleştirmiştir. Buradan hareketle çalışmamız boyunca ulaşmış olduğumuz sonuçları maddeler halinde zikredecek olursak;

1. Çalışmamızda Hz. Muhammed'in toplum ve şehir inşa etme fikrinin birinci Akabe Biatı'nda teşekkül ettiğini ama bu durumu somut olarak Medine'ye hicret ile gerçekleştiği üzerinde durulmuştur.

2. İslam dininin ve Hz. Muhammed'in insanların kültürlerini ve geleneklerini temel ilkelere uymadıkça yok saymamıştır. Nitekim Hz. Muhammed'in Medine'ye hicret ile beraber şehir inşa etme adına yapmış olduğu uygulamaların çoğunluğu o dönem imkân ve şartlar açısından bilinmeyen uygulamalar olmayıp insanlığın ortak mirasında var olan bir anlayışın ürünüdür.

3. Hz. Muhammed'in yapmış olduğu şehir uygulamalarının gerekse Medine şehrinin ma'bed ve kabir etrafında teşekkül etmesinin kadim geleneklerin bir uzantısı olduğunu vurgulanmıştır.

4. Tüm bunlar olurken Medine'nin şehirleşmesinin tesadüfi olmadığını ve şehir kimliği kazanmasında en büyük payın peygamberin mescidinin ve kabrinin olduğunu ortaya konulmuştur. Bu amaçla şehir, mezar ve kabir etrafında oluşan kutsaldan ve kutsal mekândan söz ederek bir mekânın nasıl kutsallaştığını temellendirilmiştir. Somutlaştırma, bağlanma, ritüel ve mit dediğimiz dört aşamalı tasnif ile peygamberin mescidinin ve kabrinin Medine'yi nasıl şehir formuna dönüştürdüğüne değinilmiştir. ilk olarak somutlaştırma adına mekâna kutsallık atfedilmiş, ardından da mekân etrafında belirli ritüeller geliştirilerek mekâna bağlılık duygusu geliştirilmiştir. En nihayetinde de kutsal mekân etrafında belirli yasaklar oluşmuştur. Böylece kadim geleneklerin bir izdüşümü olarak Medine şehri mezar ve ma'bed etrafında gelişmiş ve tam anlamıyla şehir hüviyetini kazanmıştır.

5. Günümüzde yaşamış olduğumuz şehirlerin içinde bulunduğu durum insanın bir bütün olarak ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yaşamasına el vermediği ve bu sebeple ülkemizde kadimi yoksaymadan yeni bir şehri tasavvuru olması gerektiği sonucuna varılmıştır.

6. Şehirlerin ma'bed merkezli gelişimi ötekileştirerek piyasayı merkeze alması insanaların şehirlerde yalnızca kazanma hırsı üzerinden mekana bakacağı ve sonuçta toprağın kazanç metaı haline geleceği sonucuna varılmıştır.

– KAYNAKÇA –

Acar, Cafer, “Mekke’den Medine’ye Toplumsal Vahdet Bağlamında Hz. Peygamber’in Farklı İnanç Gruplarıyla “Tek Ümmet” Çabası“, *Şanlıurfa Uluslararası X. Kutlu Doğum Sempozyumu* (Urfa, Nisan 17-21 2016), 2016.

Açıkgözoğlu, Ahmet Sacit, *Eyüp Sultan Civarında. İmzalı Mezar Taşı Kitabeleri*(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995.

Adam, Baki, “Sinagog” , *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA*), XXXVII, İstanbul 2009.

Akarca, Aşkıdil, *Şehir Ve Savunması*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Akın, Ahmet, “Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme”, *Hitit Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi,* cilt:15, Sayı: 29, 2016.

Aksoy, Zeynep- Demircan, Zeynep, “Diğer Yapılarla İlişkileri Bakımından Mezar Anıtları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* cilt:8, 2015.

Albayrak, Ali, “Mitolojinin Dini Hayattaki Yeri ve Önemi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: X, sayı: 54, 2017.

Algül, Hüseyin, "Mescid-İ Kubâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA*), XXIX, s.279-280, Ankara 2004.

Alıcı, Mustafa, “Şefaat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA),* XXXVIII, s.411-412, İstanbul 2010.

Aliağaoğlu, Alparslan, “İslam Şehri”, *Hece Dergisi*, Özel sayı:18, sayı:150-151-152, 2009.

Altuncu, Abdullah, “Sümerlerde Tanrı Anlayışı Ve Tanrılar Panteonu” *Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:4, 2014.

Alptekin, Yavuz, Şehir , "Şehir toplumu ve Şehir Sosyolojisi" , *Sosyoloji Konferansları*, Sayı 35, 2007.

Altıntaş, Ramazan, *İslâm Düşüncesinde Tevhid Ve Estetik İlişkisi*, Pınar Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Alver, Köksal, "Hz. Peygamber ve İslam Şehri", *Hece Dergisi*, sayı: 198/199/200, 2013.

Alver, Köksal, "İslam Şehrini Kurmak: Hz. Peygamber'in Şehir Tasavvuru", *TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 5, Sayı: 15, 2015.

Apak, Adem, *Anahatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü,* Ensar Yayınlaı, İstanbul 2014.

Apak, Adem, "Mısır'ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Fetih Sonrası Ülkede Sosyal Ve Dinî Alanda Meydana Gelen Değişimler Üzerine Değerlendirmeler", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, 2001.

Aristoteles, *Politika*, Çev: Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.

Armağan, Mustafa,"Batı'da ve İslam Medeniyeti'nde Şehirlerin Ontolojik Kökenleri ve Ayırt Edici Özellikleri", *Muhafazakâr Düşünce*, cilt: VI, Sayı: 23, 2010.

Armstrong, Karen, *Mitlerin Kısa Tarihi*, çev. Dilek Şendil, Merkez Kitapçılık Yayıncılık, İstanbul 2006.

Arpaguş, Hatice, "Geleneksel Dinî Kültür Kaynakların Değerlendirilmesi 'Hurafe Kültürü ve Mitoloji' (Mitoloji ve Geleneksel Kültür Kaynaklarımız) ", *Türkiye I. Dinî Yayınlar Kongresi,* (31 Ekim - 02 Kasım 2003 – Ankara), 2004.

Ateş, Hamza - Ünal, Soner "Devlet'in Doğduğu Yer: Antik Çağ Orta Doğusu'nda İdari Hayat", Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 2004.

Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Eski Yunan, İletişim yayınları, İstanbul, t.s.

Bahar, Hasan, "Avrasya'da Ölüm Ve Türklerde Mezar Kültürü", *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı,* Konya 2013.

Baltacı, Cahit, *İslam Medeniyeti Tarihi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınlan, İstanbul, 2010.

Batuk, Cengiz, "Mit, Tarih ve Gerçeklik Sorunu Üzerine Notlar", *Milel Ve Nihal: İnanç, Kültür Ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi,* cilt: VI, sayı: 1, 2009.

Bayhan, İrfan, *Şehir Planlaması*, İskender Matbaası, İstanbul 1969.

Belâzürî, Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Fütühu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013.

Blunden, Elvın - Carolıne, Mark, *Atlaslı Büvük Uygarlıklar Ansiklopedisi Çin,* İletişim Yayınları, Çev. Selçuk Esenbel - Levent Köker, İstanbul, 1989.

Blunden, Elvın - Carolıne, Mark, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Çin, İletişim Yayınları, Çev. Selçuk Esenbel - Levent Köker, İstanbul, 1989.

Bozkurt, Nebi - Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Mekke", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA),* XXVIII, Ankara 2003.

Bozkurt, Nebi, "Mezarlık" *TDV İslâm Ansiklopedisi* 2004, XXIX, s.519-521. Ankara 2004.

Bozkurt, Nebi, "Mescid-İ Aksâ , "*TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA*), 2004, XXIX, s. 268. Ankara 2004.

Bozkurt,Nebi - Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Medine", *TDV İslâm Ansiklopedisi(DİA),* XXVIII, Ankara 2003.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, (256/870) , *el-Câmi'u's-sahîh,* (thk. Muhibbuddîn el-Hatîb), I-IV, Kâhire h.1400, es- Selefiye Matbaası

Bulut, Halil İbrahim, "Mûcize", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA),* XXX, İstanbul 2005.

Büyükkara, Mehmet Ali, *Geçmişten Günümüze Kabe'nin İşgali*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2011.

Can, Yılmaz, İslam *Şehirlerinin Fiziki Yapısı,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2014.

Can, Yılmaz "Kâbe ", Ondokuz *Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7, Samsun 1993.

Canatan, Kadir, "Bir Tanımlama Çerçevesi: İslam Kültüründe Şehir Kavramı", *Hece Dergisi*, Yıl:13, Sayı: 150/151/152, 2009.

Cansever, Turgut, "İslam mimarîsi üzerine düşünceler", *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, cilt: I, sayı: 1, 1996.

Cengiz Kallek, "Pazar", *TDV İslâm Ansiklopedisi(DİA)*, XXXIV, İstanbul 2007.

Cezar, Mustafa, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık,* İş Bankası Yayınları, İstanbul 1977.

Childe, V. Gordon, *Tarihte Neler Oldu ?*, Çev. Alâeddin Şenel - Mete Tunçay, Kırmızı Yayınları. İstanbul 2007.

Cilt :7, Sayı; 2, 2009.

Civelek, Aynur , "Roma Cenaze Törenleri Ve Gömme Gelenekleri", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 124, İstanbul 2007.

Cündioğlu, Dücane," Şehir Konuşmaları", https://www.youtube.com/, (erişim tarihi: 16 Mart 2018)

Çelik, Celaleddin, "İslam Şehir İslamına Tarihsel Tecrübeden Sosyolojik pratiğe Şehrin Medeniyet Kodları", *Milel Ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: IIX, sayı: 3, 2014.

Çiftçi, Meryem Karagülle, *Eski Mısır Dininde Tanrı Ve Öte Dünya İnancı,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010.

Davutoğlu, Ahmet, *Medeniyetler ve Şehirler,* Küre Yayıncılık, İstanbul 2016.

Demir, Mehmet, *Kur'an'da Ma'bed,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2014.

Demirci, Kürşat, "Kabir" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2001, XXIV, , İstanbul 2001.

Demirci, Mustafa "İslam'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi,* cilt: I, Sayı: 2, Konya 2003.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat,* Aydın Kitabevi, Ankara 1982

Donuk, Abdülkadir, "Balık" *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA),* XXXVIII, İstanbul 1992.

Durmuş, Zülfikar, "Kur'an-ı Kerim'de Sosyal Gruplar", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi,* 2003, cilt: III, sayı: 3.

Dünya Miras Listesinde Bir Neolitik Kent, www.konyakultur.gov.tr/, (erişim:28/03/ 2019)

Düzgün, Şaban Ali, "Dinlerin Şehirleşme Kabiliyeti", *Kelam Araştırmaları Dergisi,*

E.A. Wallls Budge*, Mısır'da Ölüm Ötesi Fikri*, çev. Rengin Ekiz, Ege Meta Yayınları, İstanbul 2001.

Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), *es-Sünen,* Mektebetü'lmeârif, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âli Selmân, Riyad, ts.

Eliade, Mircea, *Kutsal ve Dindışı*, çev. M. Ali Kılıçbay , Ankara, 1991..

Eliade, Mırcea, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003.

Eliade, Mircea, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, Alfa Yayınları, İstanbul 2016.

Erkal, Mehmet "Arşın", TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), III, İstanbul 1991.

Etik, Arif, *Farsça-Türkçe Lugat*, Salah Bilgi Kitabevi Yayınevi, İstanbul 1968.

Fayda, Mustafa, "Cennetü'l-Muallâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1993.

Fayda, Mustafa, "Adnân*", TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, İstanbul 1988.

Fayda, Mustafa, "Kahtân", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIV, İstanbul 2001

Giddens, Antony, *Sosyoloji, Kırmızı* Yayıncılık, İstanbul 2008.

Gök, Bilal "Hz. Muhammed'in (AS) Doğduğu Ortam: Hicaz Bölgesi Şehirleri" , *Hikmet Yurdu*, Cilt: 7, Sayı: 13.

Güç Ahmet, *İlahi Dinlerde Ma'bed*, (Doktora Tezi*)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1992.

Güç, Ahmet, "Konfüçyüsçülük", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA*), XXVI, Ankara 2002.

Güç, Ahmet, "Konfüçyüs Ve Konfüçyüsçülük", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: X, Sayı: 2, Bursa 2001.

Güç, Ahmet, "Dinlerde Kutsal ve Kutsallık Anlayışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları I, (Sempozyum: 8-9 Kasım 1996)*

Güç, Ahmet, "Mabed", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA*), XXVII, Ankara 2003.

Güç, Ahmet, "Yahudilik'te Defin ve Sonrasına Ait Gelenekler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: X, sayı: 1, Bursa 2001.

Gül, Muammer, "İslam Şehrinin Doğuşu", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 4, Sayı: 6, 2001.

Güllüdağ, Nesrin, "Balık" Sözcüğü Üzerine", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, I, 2015.

Gültekin, Asım, "Etimolojik Olarak Şehir Kelimesi*", Şehir Üzerine Düşünceler - I*, ed. Hasan Taşçı - Nureddin Nebati, Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları, İstanbul 2017.

Günaltay, Mehmet Şemseddin, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013.

Gündüz, Şinasi, "Mecusilik", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA),* XXVIII, Ankara 2003.

Güngör, Özcan, "Mabetten Medeniyete", *Diyanet Dergi*, Sayı: 322, Ankara 2017.

Hamidullah, Muhammed, "Hz. Peygamber S.A.S. Zamanında Medine'nin Sosyal Yapısı İlk İslâm Devleti (Makaleler), çev. İ. Süreyya Sırma, İstanbul 1992.

Harman, Ömer Faruk, , "Hicr", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (*DİA),* XVII, İstanbul 1998.

Hartmuth Schmökel, *Sümer Dini*, Çev. Mehmet Turhan Özdemir, Cilt: 19, Sayı:1, 1971, .

Harvey, David, *Sosyal Adalet Ve Şehir*, çev. Mehmet Moralı, Metis Yayınları, İstanbul 2013.

Hatiboğlu, Mehmed Said, "İslamda İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşliliği", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 23 Sayı: 1, s. 182, 1979.

Holton, R. J. *Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık,* Çev. Ruşen Keleş, İmge Kitabevi. Ankara 1999.

http://www.3dmekanlar.com/tr/mescid-i-nebevi.html, (erişim; 04/06/2019)

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160119_vert_tra_tapinaklar,(erişim; 05/ 05/ 2019)

İbn Hişâm, 'Abdülmelik b. Hisam (ö.H.213/M.828), *es Sîre,* çev. Hasan Ege, Ravza Yayınları, II, İstanbul 2015.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab,* "kaf" faslı, Dâru'l-Mearif, Kahire 1119.

İbn Zebale, *Aḫbârü'l-Medîne ve Ezvacu'n-Nebi*, Çev. Fatih Mehmet Yılmaz, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233) *el-Kamil fi't-Tarih,* çev. M.Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları, II, İstanbul:1991.

İbnü'l-Kelbi, (204/820), *Kitabu'l-Esnam, (Putlar Kitabı),* çev. Beyza Bilgin, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.

İyidoğan, Mustafa, "İslam Öncesi Arap Akidesinde Kabir", *Akademik Siyer Dergisi*, 1 (Ocak 2020), 155-173.

İzzeti, Ebulfazl, *İslamın Yayılıs Tarihine Giriş*, çev. Cahit Koytak, İstanbul 1984.

J . Assmann, *Kültürel Bellek*, çev. Ayşe Tekin., Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015.

Johnson Gordon, *Atlaslı Büvük Uygarlıklar Ansiklopedisi Hind Dünyası,* Çev. Müfide Pekin, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

Johnson, Gordon, *Atlaslı Büvük Uygarlıklar Ansiklopedisi Hind Dünyası,* Çev. Müfide Pekin, İletişim Yayınları, İstanbul 1998

Kahraman, Kasım, "Ritüellerin Toplumsal Etkileri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı:21, Isparta 2010.

Kâhya, Ömer, "Ölüm Sonrası Hayat: Sümerce Metinlerde Öteki Dünya", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 37 Sayı: 63 Sayfa, 2018.

Kalın, İbrahim *Barbar, Modern, Medeni,* İnsan Yayınları, İstanbul 2018.

Kallek, Cengiz, "Hisbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA),* XVIII, İstanbul 1998.

Karabulut, Serdar "İlk İslam Şehirlerinde Çarşı Ve Pazarlar", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* cit: 5. , sayı: 1, Siirt 2018.

Karadağ, Murat, *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*, Midas Kitap, Ankara 2013.

Karaman, Kasım , "Ritüellerin Toplumsal Etkileri", *Şehri Düşünce Merkezi Dergisi,* İstanbul 2016.

Karataş, Mustafa "Hz. Peygamber'in Yerleşim Ve Şehirleşmeye Yönelik Çabaları: Medine Örneği ", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2013, Sayı: 28.

Kâşgarlı Mahmûd, Dîvânü lugāti't-Türk, çev. Seçkin Erdi Serap-Tuğba Yurteser, Kabalcı Yayınevi, Istanbul 2005.

Kelpetin, Mahmut, *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*, Kuramer Yayınları, İstanbul 2016.

Kılıç, Sadık, "Kutsalın Tezahürü ve Kur'an'da Taş Kavram Alanı", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler,* cilt:3, sayı:1, 2001.

Kılıç, Ünal, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, Yediveren Kitap, Konya 2004.

Kılınçlı, Sami, *Mekki Surelerde Mü'min Kimliğinin Oluşumu ve Gayrimüslimlerle İlişkileri,* Araştırma Yayınları, Ankara 2013.

Kırca, Celal, "Âd", ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), I,* İstanbul 1988.

Kırca, Celal, "Semud", TDV *İslâm Ansiklopedisi (DİA),* XXXVI, İstanbul 2009.

Kızıl, Abuzer, "Antik Dönem Yunan Dünyası'nda Ölüm Kavramı Ve Bununla İlgili Bazı Betimler", *Uluslararası Amisos Dergisi, Cilt*:2, Sayı 3, 2017.

Kirman, M. Ali - Özbolat, Abdullah, "İslam, Kutsal ve Seküler" , *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* cilt: XVII, Sayı: 2, Adana 2017.

Kirman, Mehmet Ali, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2011.

Koçyiğit, Tahsin, "Medine'deki Uygulamalarından Hareketle- Hz. Peygamber'in Şehir Tasavvuru Hakkında Bazı Değerlendirmeler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:31, 2013.

Köse, Feyza Betül *Medine sosyal Hayat- Dört Halife Dönemi,* Mana Yayınları, İstanbul 2016.

Köse, Ali, "İstanbul'da Müslümanların Dinî Ziyaret Mekânları:Türbeler", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* , Ed., İBB Kültür A.Ş Yayınları, cilt:5, İstanbul 2015.

Kuban, Doğan, "Anadolu - Türk Şehri: Tarihî Gelişmesi, Sosyal Ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler." *Vakıflar Dergisi,* Sayı:7, 1968.

Kurt, Ali Osman, "Anadolu'da İl Tapınak: Göbeklitepe ", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XXI, sayı: 2, Sivas 2017.

Kutlu, İhsan "Ritüeller ve Kent", *Şehri Düşünce Merkezi Dergisi,* İstanbul 2016.

Kutluer, İlhan , "Mekân", TDV İslâm Ansiklopedisi, XXVIII, Ankara 2003.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri "Şehir", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA),* XXXVIII, İstanbul 2010.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri , “Mescid-i Nebevî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA),* XXIX, Ankara 2004.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri, "Taif ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA*), XXXIX, İstanbul 2010.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri, “Hicaz ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA),* XVII, 432, İstanbul 1998.

M.J.Kister, “Peygamber’in Pazarı”, çev. Abdullah Kahraman, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* sayı*:* VI/ll, Sivas 2002.

Murtezaoğloğlu, Serpil, ”Kültürel Belleğin Ritüel Yoluyla Kuruluşu”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi,* cilt: 5. Sayı:9, 2012.

Müslim, Ebu’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri en-Nisaburi (ö. 261/875), *el-Câmiü’s-Sahîh*, (nşr, Safiyurrahman), I- IV, Daru’l Selam Matbaası, h.1420, Riyad.

Oğan, Kasım, *“Kabir Hayatıyla İlgili Rivayetlerin Tespit Tahriç Ve Değerlendirilmesi,”* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Okiç, Tayyib , “İslamiyette İlk Nüfus Sayımı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, Ankara 1958.

Orman, İsmail, “Türbe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA),* XLI, İstanbul 2012.

Öğüt, Salim, "Harem", TDV İslâm Ansiklopedisi, XVI, İstanbul 1997.

Öğüt, Salim, "Ölü", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV, İstanbul 2007.

Özalp, Hasan, “İnsanlığın En Eski Tapınağı Göbeklitepe Teolojik Olarak Bize Ne Söyler?” , *Bilimname: Düşünce Platformu*, sayı: 30, 2016.

Özbolat, Abdullah, “Kutsallaşma Sürecine Tipolojik Bir Yaklaşım: Ziyaret Fenomeni Örneği” , *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* Sayı: 70, 2014.

Özdemir, Esra, *Türk Göçleri Öncesinde Anadolu Şehirlerinin Durumu Hakkındaki Görüşlerin Değerlendirilmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2013.

Özer, Yusuf Ziya, Mısır *Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

Özkan, Ali Rafet, "Din-Mitoloji ilişkisi" , *EKEV Akademi Dergisi, cilt*: VI, sayı: 11, 2002.

Özler, Mevlüt, "Tevhid", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA),* XLI, İstanbul 2012.

Özterzi, Sevil, *Anadolu'da Neolitik ve Kalkolitik Dönemdeki Mezar Tiplerinin ve Ölü Gömme Geleneklerinin Sosyokültürel Açıdan Değerlendirilmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı, Ankara 2011.

Öztürk, Levent, "Hz.Peygamber Döneminde Cenazeler ve Kabirler: Bakî'a Uçan Vücûd-İ Câvidânîler*, İstem*, Yıl:2, Sayı:4, 2004.

Pay, Salih, "Medine'de İlk İslâm Toplumunun Oluşumu", *Hece Dergisi*, Sayı: 198/199/200, 2013.

Pırlanta, İsmail, "Ortaçağ İslam Şehirlerinde Mahallelerin Oluşumu (Nişabur Örneği), *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt*: I, sayı: 2, Malatya 2010.

Pustu, Yusuf, "Küreselleşme Sürecinde Kent "Antik Site'den Dünya Kentine", *Sayıştay Dergisi*, Sayı;60, 2006.

R. B Serjant, İslam *Şehri*, Çev: Elif Topçugil, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.

R. E. Wycherley, *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?,* Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul 2011.

Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî (ö. V/XI. yüzyılın ilk çeyreği), *Müfredat (Kur'an Kav-*

ramları Sözlüğü), çev. Abdulbaki Güneş - Mehmet Yolcu, Çıra Yayınlan, İstanbul 2012.

Roaf, Michael, *Atlaslı Büvük Uygarlıklar Ansiklopedisi Mezopotamya ve Eski Yakındoğu,* Çev. Zülal Kılıç, İletişim Yayınları, İstanbul 1990.

Robert A. Segal, "Dinsel Mit-Ritüel Kuram", çev.Naim Atabağsoy, *Millî Folklor Ulusarası Kültür Araştırmaları Dergisi,* Yıl: 24, Sayı: 94, 2012.

Robert, A. Segal, "Dinsel Mit-Ritüel Kuram", çev. Naim Atabağsoy, *Millî Folklor Ulusarası Kültür Araştırmaları Dergisi,* Yıl:24, Sayı:94, 2012.

Ruben, Walter "Hind'de Köy Ve Şehir" , *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* cilt:1, Sayı:3, Ankara 1943.

Safa, Mustafa, "Hicret Sonrası Medine'de Sosyal ve Dini Hayat", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 2015.

Sâmi, Şemseddin, *Kamus-i Türk-i*, Altınpost Yayınları, Ankara 2012.

Sarıcam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı,* DİB Yayınları, Ankara 2002.

Schimmel, Annemarie, *Tanrının Yeryüzündeki İşaretleri*, çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2004.

Sedes, Fatma, "Süleymaniye Camiinin Haziresi", http://sedesmimarlik.com/Suleymaniye-Camiinin-Haziresi.html, (erişim: 05/04/ 2019).

Sevinç, Hüseyin, "Yunan'ın Çağdaşı Uygarlıklarda Toplumsal Gelişmeler, Siyasal Ve Dinsel Düşünüş", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt: 7 Sayı: 32, 2014.

Sırma, İhsan Süreyya, *Ezan Ya Da Ebedi Kurtuluşa Çağrı*, Beyan Yayınları, İstanbul 2005.

Solak, Sevcan Güleç ”Mekân-Kimlik Etkileşimi:Kavramsal ve Kuramsal Bir Bakış”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt: 6, Sayı: 1, 2017.

Sular, M. Emin, “Geçmişten Günümüze İran Zerdüştîlerinde Defin Şekilleri”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:1, Cilt:6, 2017.

Susun Wise Dauer, *Antik Dünya Tarihi-İlk Kayıtlardan Roma'nın Dağılmasına Kadar*, Çev. Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul 2013.

Sümer, Faruk, *Eski Türkler'de Şehircilık*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1984.

Şafak, Ali, “İslam Hukuku Açısından Şehircilik Ve Aile Kökeni Problemi” , *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:5, Erzurum 1982.

Şahan, Meryem, *Roma Mezar Mimarisi Ve Tipleri*, Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, (Lisans Bitirme Tezi), Ankara 2017.

Şahin, İlkay, “Dinî Hayatın Ritmi: Ritüel ve Müzik”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* cilt: 49, sayı: 2, 2008.

Şentürk, Murat, “Ritüel, Mekân Ve Aidiyet Üzerine”, Şehri *Düşünce Merkezi Dergisi*, İstanbul 2016.

Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), Târîḫu’l-Ümem Ve’l-*Mülûk, (*Milletler Ve Hükümdarlar Tarihi), M.E.B Yayınları, IV, İstanbul 1992

Taş, İsmail, “Mit ve Mitik Düşüncenin Yapısı” , *Dinî Araştırmalar*, cilt: III, sayı: 8, 2000.

Taşçı, Hasan, *Bir Hayat Tarzı Olarak Şehir, Mekân, Meydan*, Kaknüs Yayıncılık, İstanbul 2014.

Taşdelen, Veda “Antik Kentlere Doğru”, *Hece Dergisi*, sayı: 150/151/152, 2013.

Tdk Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Haz. Şükrü Haluk Akalın v.dğr., 2011.

Tekin, Oğuz, *Eski Yunan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

Tepe-baş,Ulus,https://www.academia.edu/11868863/Antik_Yunanda_Polis_ve_Kolonizasyon, (erişim: 08.03.2019).

Tıtus Burkhardt , "Müslüman Şehri" , çev. Suat Filmer, *Ümran Dergisi*, sayı:81, 2001.

Tomlinson, R. A., *Yunan Mimarlığı*, Çev. Rıfat Akbulut, Homer Kitabevi, 2003.

Toraman, Sema, *Anadolu'da Antik Çağ Şehir Planları,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilimdalı İzmir 2006, s. 5.

tr.khanacademy.org/humanities/world-history/world-history-beginnings/ancient-india/a/the-indus-river-valley-civilizations, (erişim: 25/03/2019).

Tuna, Korkut, *Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2017.

Tümer, Günay - Küçük, Abdurrahman, Dinler *Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.

Uğur, Yunus, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* Cilt:3,Sayı:6, 2005.

Ulukütük, Mehmet, "Şehrin Düşüncesi Düşüncenin Şehri: Şehri Düşünceye Çağırmanın İmkânı Üzerine", *Nida Dergisi,* Sayı:164, 2014.

Uyanık, Necmi-Berk, Fatih Mehmet “Mekân-Şehir Ve Medeniyet Bağlamında Çatalhöyük”, *Çatalhöyük Uluslararası Turizm Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Sayı: 1, 2016.

Ünal, Sadettin, “Kâbe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA*), XXIV, İstanbul 2001

Vergote, Antoine “Kutsal”, çev: Halife Asım Yapıcı, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* cilt: II, sayı: 2, Adana 2002.

Weber, Max, *Şehir Modern Kentin Oluşumu,* çev. Musa Ceylan, İstanbul 2010.

www.konyakultur.gov.tr, (erişim:28/03/ 2019)

Ya‘kūbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya‘kūb İshâk b. Ca‘fer b. Vehb b. Vâzıh el-Ya‘kūbî (ö.292/905'ten sonra) *Kitâbü'l-Büldân* (Ülkeler Kitabı), çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2002.

Yar, Erkan, “Müslüman Düşüncesinde Olağanüstülük”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 4, 1999.

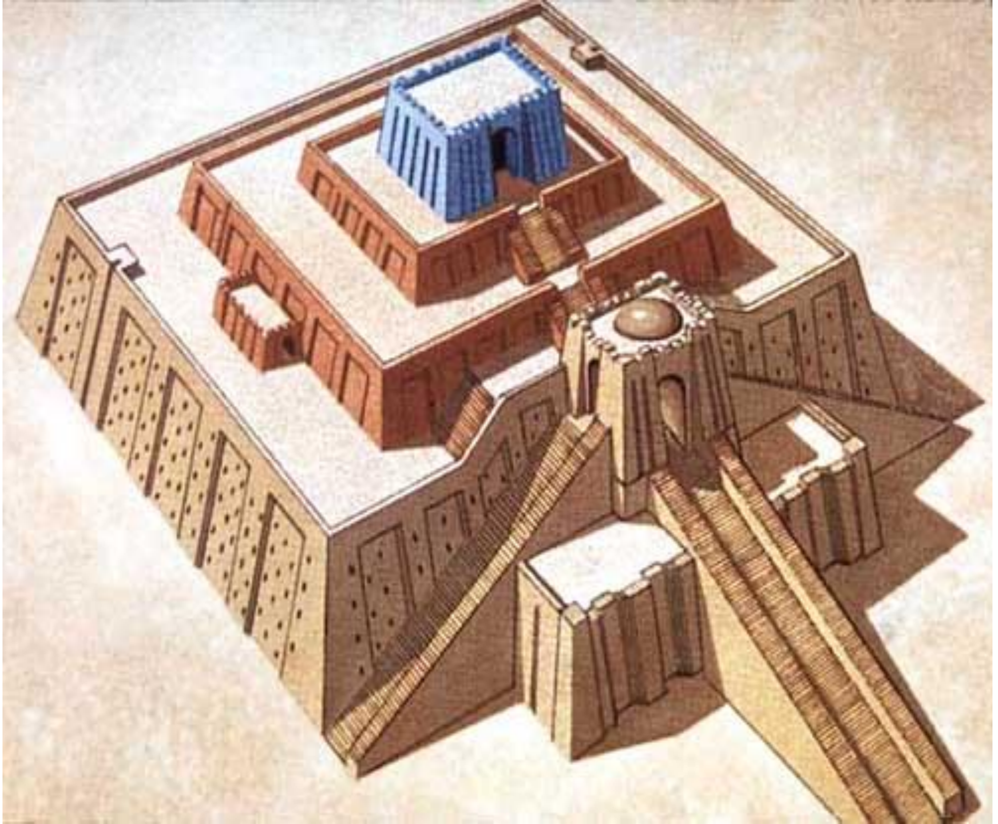
Yeğin, Hüseyin,“Din Psikolojisi Açısından Kutsal Mekân İnsan İlişkisi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XVII, sayı: 27, Urfa 2012.

Yitik, Ali İhsan “Tenasüh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA*) , Xl, İstanbul 2011.

Zengin, Fethullah, *Medine'nin İslamlaşması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2008.

– EKLER –

EK I: Sümer Ma‘bedi; Ziggurat*

* http://www.crystalinks.com/ziggurat.html

EK II: Milâttan Önce V. Yüzyila Ait Bir Yunan Mâbedi Olan Parthenon – Atina*

*Ahmet Güç, "Ma'bed", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2003, XXVII, 277, Ankara 2003.

EK III: Gök Mâbed/ Çin*

https://pixabay.com/tr/photos/beijing-cennettap%C4%B1na%C4%9F%C4%9F%C4%B1-merdiven-3675835/(erişim; (05/ 05/ 2019)

EK IV: Brihadeeswarar Tapınağı / Hindistan*

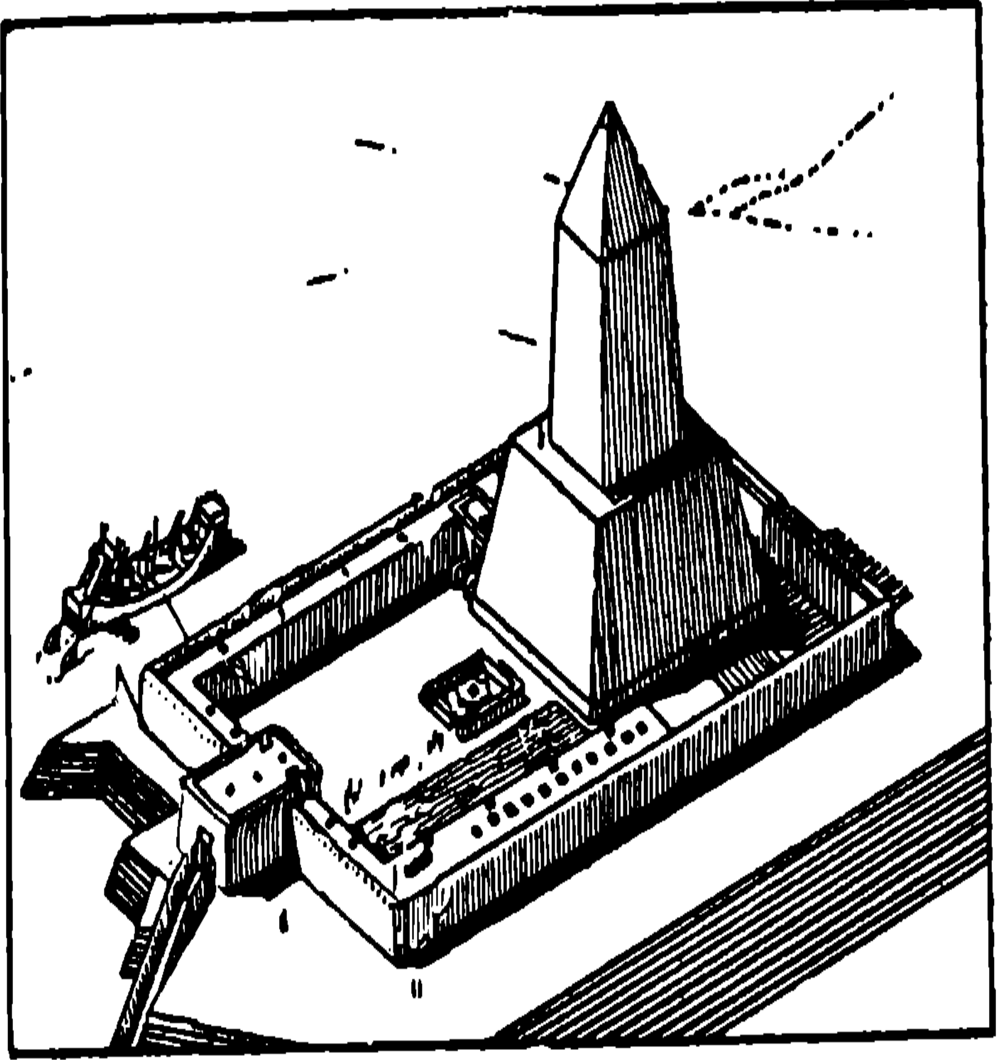
* https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160119_vert_tra_ tap-znaklar (erişim; 05/ 05/ 2019)

EK V: Zerdüştlükte Cesetlerin Yakıldığı Dahmelerden Bir Görüntü*

*https://tr.depositphotos.com/29487373/stock-photo-ruins-of-the zoroast-rian -zoroastrian -fire.html, (erişim; 05/ 05/ 2019)

EK VI: Güneş Ma‘bedi*

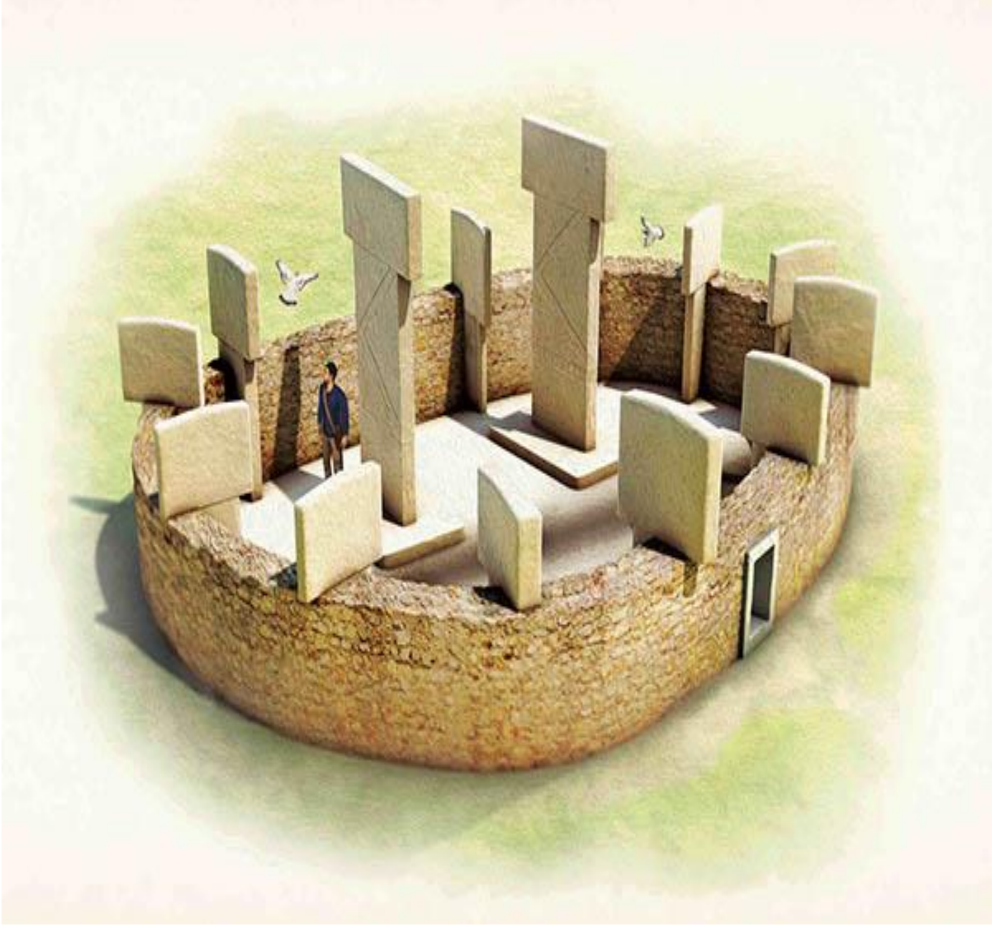
* Özer, Yusuf Ziya, Mısır *Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 260.

EK VII: Piramitlerden Birisi, Mısır*

* https://tr.suenee.cz/10-starovekych-egyptskych-symbolu/, (erişim; 0/ 04/ 2019)

EK VIII: Göbeklitepe'de Tanrılara Ayrılmış Mekânlar*

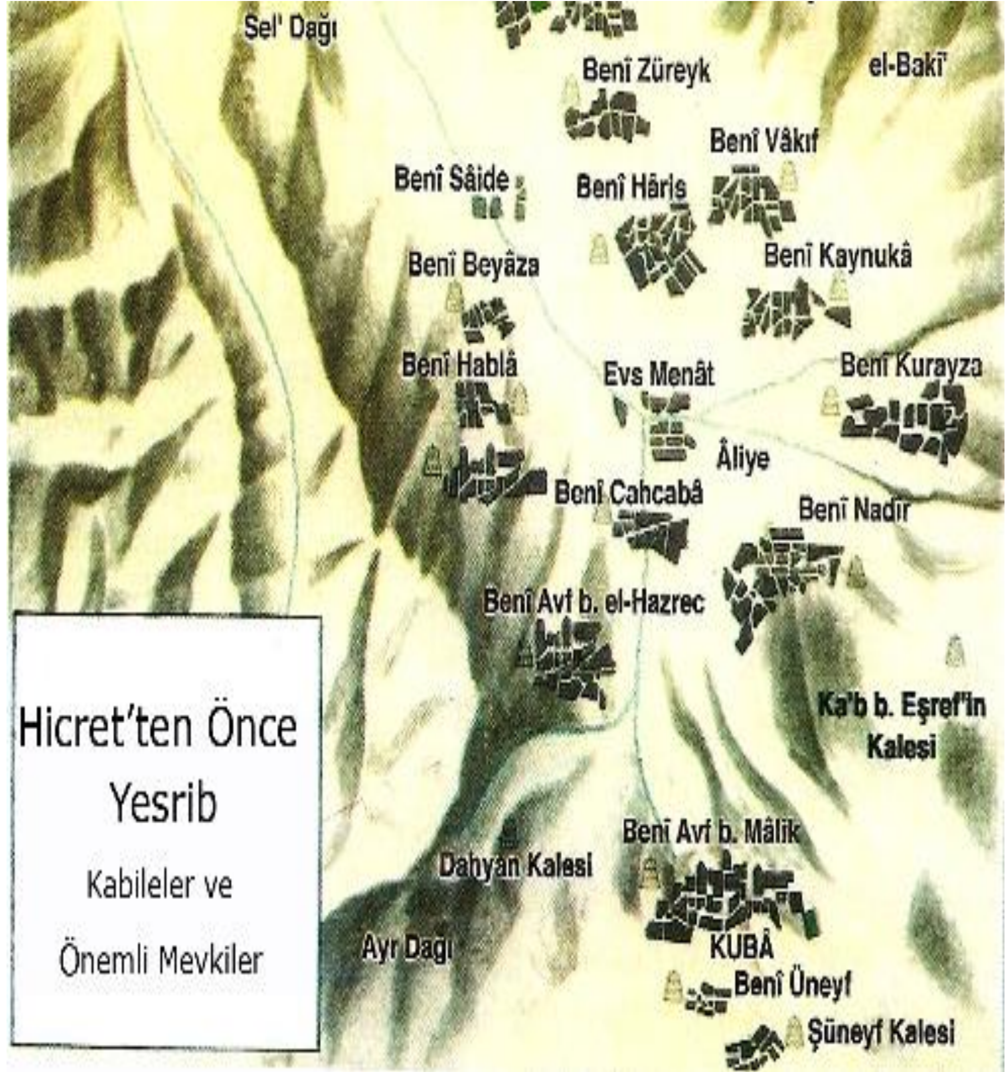
*https://www.behance.net/gallery/18165393/Goebeklitepe-infografik, (erişim; 0/ 04/ 2019)

EK IX: İslamiyet Öncesi Arabistan Yarımadası*

* Kelpetin, Mahmut, *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*, Kuramer Yayınları, İstanbul 2016, s. 251.

EK X: Hicretten Önce Yesrib Kabiller ve Önemli Mevkiler*

* Bu harita Fetullah Zengin'in, *Medine'nin İslamlaşması* adlı yüksek Lisans Tezinden alınmıştır

SAMER
KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
SAMER